

P.4/1

AKADEMIA NAUK – BIBLIOTEKA W WARSZAWIE
STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

przeгляд biblioteczny

ROCZNIK 46

zeszyt **2**

1978

OSSOINUM

KOMITET REDAKCYJNY

MARIA DEMBOWSKA — redaktor naczelny
CECYLIA DUNINOWA, JOANNA GRABOWSKA
MARIA LENARTOWICZ (sekretarz redakcji), LEON ŁOŚ
HENRYK SAWONIAK, HANNA ZASADOWA

Stały dodatek do Przeglądu Bibliotecznego

BIBLIOGRAFIA ANALITYCZNA BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI
NAUKOWEJ

Opracowanie:

Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej
Redaktor: BARBĀRA EYCHLEROWA

Adres Redakcji:

Biblioteka PAN, 00-901 Warszawa, Pałac Kultury i Nauki VI p. tel. 20 33 02

Adres Wydawnictwa:

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN, 50-106 Wrocław, Rynek 9

INFORMACJA DLA AUTORÓW PRAC PRZYGOTOWYWANYCH DO PRZEGLĄDU BIBLIOTECZNEGO

Redakcja zamawia materiały u autorów, ewentualnie na podstawie wcześniejszego zgłoszenia tematu lub konspektu. Materiałów nie zamówionych Redakcja nie zwraca.

Maszynopisy materiałów zamówionych powinny być przygotowane według dostarczonej autorowi instrukcji. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania materiałów oraz wprowadzania zmian.

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY
LIBRARY REVIEW

Rocznik 46

1978

Zeszyt 2

TREŚĆ

Uroczystość odznaczenia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 105

GŁÓWNE KIERUNKI PRAC NAUKOWYCH I DYDAKTYCZNYCH
INSTYTUTU BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ
UNIwersytetu WARSZAWSKIEGO
SESJA NAUKOWA

Warszawa, 28-29 października 1977 r.

ANNA CZEKAJEWSKA-JĘDRUSIK: Instytut Bibliotekoznawstwa i Infor- macji Naukowej. 25 lat historii, kierunki rozwoju	115
ALEKSANDRA NIEMCZYKOWA: Funkcja biblioteki szkolnej we współ- czesnej dydaktyce. Wybrane problemy	131
ZDZISŁAWA BRZOZOWSKA: Z problematyki potrzeb czytelniczych	139
MARIANNA MLEKICKA: Badania nad dziejami książki polskiej XIX i pierwszej połowy XX wieku w Instytucie Bibliotekoznawstwa i In- formacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego	147
BARBARA BIEŃKOWSKA: Aleksandra Birkenmajera koncepcja historii książki	155
JÓZEF WOJAKOWSKI: Wkład Aleksandra Birkenmajera do nowoczes- nego bibliotekarstwa	163
JERZY DOBRZYCKI: Aleksander Birkenmajer jako historyk nauki	169
JANUSZ KAPUŚCIK: Profesor. Ze wspomnień ucznia	175
HELENA WIĘCKOWSKA: Ze wspomnień	181

Artykuły

STEFAN DĄBROWSKI: Biblioteki wojskowe i ich współpraca w ramach ogólnokrajowej sieci bibliotecznej	185
MARIA LENARTOWICZ: O formacie MARC dla niewtajemniczonych	195
ANDRZEJ GAWROŃSKI: Osiągnięcia i kłopoty bibliotekarstwa jugosło- wiańskiego	205
HALINA WOLSKA: Biblioteka Uniwersytecka w Dar es-Salaam	215

Sprawozdania

Międzynarodowy kongres nt. bibliografii narodowych, Paryż 12-15 września 1977 r. (<i>Radostaw Cybulski</i>)	223
Z prac seminarium specjalistycznego w Instytucie Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (<i>Maria Dembowska</i>)	230

Recenzje

Narodowe systemy biblioteczne i informacyjne <i>National library and information services. A handbook for planners.</i> Ed. by C. V. Penna, D. J. Foskett, P. H. Sewell. London 1977 (<i>Jadwiga Kotodziejska</i>)	233
Uniwersalna rejestracja bibliograficzna <i>Trends in bibliographic control.</i> Ed. M. E. Soper and B. F. Page. „ <i>Library Trends</i> ” 1977 Vol. 25 nr 3 (<i>Janina Pelcowa</i>)	235
Mikroformy w bibliotece S. J. Teage: <i>Microform librarianship.</i> London 1977 (<i>Irena Bednarz-Brachel</i>)	241
Przegląd piśmiennictwa zagranicznego z zakresu organizacji pracy bibliotecznej. 1971-1977 (<i>Zbigniew Zmigrodzki</i>)	244
Przegląd piśmiennictwa i wydawnictw informacyjnych krajowych (<i>Alicja Olejnik</i>)	247
Kronika krajowa	251
Kronika zagraniczna	254
Wydawnictwa otrzymane	257
Autorzy	259

CONTENTS

Ceremony of the decoration of Polish Library Association	105
--	-----

MAIN DIRECTIONS OF DIDACTIC AND SCIENTIFIC ACTIVITY
OF THE INSTITUTE OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE
WARSAW UNIVERSITY
SYMPOSIUM

Warsaw, 28-29 October 1977

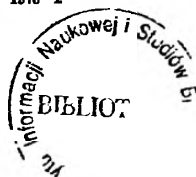
ANNA CZEKAJEWSKA-JĘDRUSIK: The Institute of Library and Information Science: 25 years of history, trends of development (Summary — 128)	115
ALEKSANDRA NIEMCZYKOWA: The function of school libraries in contemporary didactics: chosen problems (Summary — 137)	131
ZDZIŚŁAWA BRZOZOWSKA: Problems of readers'needs (Summary — 146)	139
MARIANNA MLEKICKA: Research in the history of the Polish book in the 19th and the first half of the 20th centuries at the Institute of Library and Information Science Warsaw University (Summary — 153)	147
BARBARA BIENKOWSKA: Aleksander Birkenmajer's concept of the history of book (Summary — 162)	155
JÓZEF WOJAKOWSKI: Aleksander Birkenmajer's contribution to modern librarianship (Summary — 168)	163
JERZY DOBRZYCKI: Aleksander Birkenmajer as a science historian (Summary — 173)	169
JANUSZ KAPUŚCIK: The Professor. Reminiscences of a disciple (Summary — 179)	175
HELENA WIĘCKOWSKA: Reminiscences	181

Articles

STEFAN DĄBROWSKI: Military libraries and their cooperation within the national network of libraries (Summary — 193)	185
MARIA LENARTOWICZ: About MARC format for outsiders (Summary — 204)	195
ANDRZEJ GAWROŃSKI: Achievements and difficulties of Yugoslav librarianship (Summary — 214)	205
HALINA WOLSKA: The University Library in Dar es-Salaam (Summary — 222)	215

Reports

International Congress on National Bibliographies, Paris, 12-15 September 1977 (<i>Radosław Cybulski</i>)	223
From seminar in Institute for Scientific, Technical and Economical Information (<i>Maria Dembowska</i>)	230
Reviews	233
News from the country	251
News from abroad	254
Publications received	257
Contributors	259

UROCZYSTOŚĆ ODZNACZENIA STOWARZYSZENIA BIBLIOTEKARZY POLSKICH

Dnia 21 grudnia 1977 r. odbyła się w Warszawie uroczystość odznaczenia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Na uroczystość przybyli m.in.: tow. prof. dr Andrzej Werblan — sekretarz KC PZPR, wicemarszałek Sejmu PRL, tow. Jolanta Matuszewicz — sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR, tow. dr Władysław Loranc — wiceminister kultury i sztuki, tow. Stanisław Bielecki — wiceprezydent m.st. Warszawy, tow. gen. bryg. Albin Źyto — zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego. W uroczystości wzięli udział członkowie Zarządu Głównego SBP, członkowie honorowi SBP oraz zaproszeni wybitni działacze SBP i zasłużeni bibliotekarze.

Zebranych powitał wiceprzewodniczący ZG SBP kol. płk Stanisław Korman. Kol. prof. dr hab. Witold Stankiewicz w obszernym wystąpieniu przedstawił dzieje i współczesną działalność naszej organizacji, jej rolę w kształtowaniu współczesnego bibliotekarstwa oraz postaw zawodowych.

Aktu dekoracji sztandaru SBP dokonał tow. prof. dr Andrzej Werblan, który w ciepłych, pełnych uznania dla bibliotekarzy słowach określił wkład bibliotekarstwa w kształtowanie kulturalnych przeobrażeń naszego kraju.

W imieniu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich podziękował za wysokie odznaczenie przewodniczący Zarządu Okręgowego w Gdańsku kol. doc. dr Zbigniew Binerowski, który m.in. powiedział, że wysoka ocena działalności Stowarzyszenia stanowi dla wszystkich członków zobowiązanie do jeszcze aktywniejszych działań.

W czasie tej uroczystości dokonano również dekoracji zasłużonych działaczy SBP. Tow. prof. dr A. Werblan udekorował Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski kol. Janinę Cygańską oraz Srebrnym Krzyżem Zasługi kol. kol. Zofię Albigowską (przewodniczącą Okręgu SBP w Zamościu) i Zofię Szumną (przewodniczącą Okręgu SBP w Wałbrzychu). Tow. wiceminister kultury i sztuki dr W. Loranc wręczył Odznaki Zasłużonego Działacza Kultury a przewodniczący ZG SBP kol.

W. Stankiewicz — dyplomy Honorowego Członka SBP oraz Odznaki Honorowe SBP.

Polska Rzeczpospolita Ludowa

*W 22 rocznicę powstania Polskiej Ludowej,
za wybitne zasługi położone dla rozwoju polskiego bibliotekarstwa
oraz doniosły wkład w popularyzowanie kultury czytelnictwa*

Rada Państwa

nadaje

Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich

*Krzyż Komandorski
Orderu Odrodzenia Polski*

Przewodniczący Rady Państwa

Józef Jankowski

Warszawa, dnia 21 lipca 1976 r.

W imieniu odznaczonych podziękowała kol. J. Cygańska. Przewodniczący ZG Stowarzyszenia Księgarzy Polskich kol. Tadeusz Hussak złożył wyrazy uznania z powodu odznaczenia naszego Stowarzyszenia oraz wręczył kol. W. Stankiewiczowi Złotą Odznakę Honorową SKP. Odczytano także list gratulacyjny ZG Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki.

Uroczystość zakończyły bezpośrednie rozmowy zaproszonych gości z bibliotekarzami przy tradycyjnej lampce wina.

PRZEMÓWIENIE PROF. DRA ANDRZEJA WERBLANA

Szanowni Obywatele, Drodzy Towarzysze!

Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, który zdobić odłą będzie Sztandar Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, został nadany przez Radę Państwa na wniosek Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jako wyraz uznania dla zasług Waszej organizacji i całego polskiego bibliotekarstwa.

Pozwólcie, że z tej okazji złożę wszystkim tu obecnym członkom władz i działaczom Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich a za waszym pośrednictwem wszystkim pracownikom polskiego bibliotekarstwa najserdeczniejsze gratulacje i najlepsze życzenia w imieniu kierownictwa naszej partii i władz naszego państwa.

To wysokie odznaczenie jest jeszcze jednym świadectwem uznania dawnych zasług bibliotekarstwa polskiego dla sprawy narodowej, dla kultury polskiej, dla kształtowania świadomości Polaków i upowszechniania idei postępu. Jest to odznaczenie wyrazem szacunku dla wkładu bibliotekarstwa polskiego do kulturalnych przeobrażeń, które dokonały się w naszym społeczeństwie w latach Polski Ludowej i dzięki którym nasza narodowa kultura zespoliła się nierozdzielnie z socjalizmem, czerpiąc zeń wielkie wartości ideowo-moralne i uczestnicząc w upowszechnianiu jego szlachetnych zasad.

Nasze ludowe państwo wiele zrobiło dla rozwoju bibliotek naukowych, publicznych, szkolnych, fachowych, wojskowych. Poszerzyła się funkcja bibliotek; nie tylko otwierają one przed milionami czytelników skarby piśmiennictwa narodowego i światowego, stanowią też coraz potężniejszą bazę informacji naukowej, technicznej, ekonomicznej, służą naszemu społeczeństwu we wszystkich dziedzinach jego twórczej pracy.

Kraj nasz wkracza w nową fazę swojego rozwoju. Dzięki wielkim i ofiarnym wysiłkom osiągamy w obecnym dziesięcioleciu nowe rubieże w dziedzinie gospodarki, postępu naukowego i technologicznego. Mamy niemało jeszcze trudności i kłopotów, wciąż musimy nadrabiać opóźnienia, które pozostawiła nam przeszłość, ale nie za górami już czasy, kiedy pod względem standardu materialnego osiągniemy w pełni nowoczesny poziom. Są to zatem takie czasy, kiedy szczególnie wiele zależy będzie od tego, czy wysiłkom inwestycyjnym i rozwojowi potencjału produkcyjnego towarzyszyć będą równie wielkie, a być może nawet większe jeszcze postępy w sferze życia duchowego, w wiedzy i kwalifikacjach, w umiejętności wydajnej pracy, w postawach moralnych i ideowych, w rozumieniu spraw narodowych i państwa oraz w codziennej o nie dbałości.

Socjalizm z samej swej istoty wymaga harmonii postępu materialnego i duchowego, bazuje na wszechstronnym rozwoju człowieka, na realizacji sprawiedliwości i wysokich zasad moralnych. Ku tym sprawom coraz

mocniej zwracać musimy naszą uwagę i nasze wysiłki w pracy państwowej, a przede wszystkim w działalności politycznej i społecznej. Zwiększa to jeszcze bardziej społeczną wagę i społeczną powinność instytucji i działań mających na celu upowszechnianie oraz współtworzenie kultury.

Chcielibyśmy zatem, aby to wysokie odznaczenie było także podkreśleniem rangi obecnych i przyszłych zadań bibliotekarstwa w wielkim dziele kształtowania socjalistycznej świadomości i socjalistycznego sposobu życia. Bibliotekarstwo jest szczególną formą pracy kulturotwórczej, upowszechnia kulturę w najszerszym tego słowa znaczeniu, we wszystkich jej składnikach, upowszechnia dzieła sztuki i dorobek wiedzy, upowszechnia kulturę estetyczną, polityczną i techniczną, najprościej mówiąc, kulturę życia. Bibliotekarstwo oznacza także szczególny rodzaj kontaktu z człowiekiem, który, zanim weźmie książkę, poszukuje również rady i przewodnictwa. Najczęściej je znajduje i jest w tym wielka zasługa Waszego Stowarzyszenia, które ogromnie dużo zrobiło dla rozwoju bibliotekarstwa, a jeszcze więcej dla kształtowania postaw bibliotekarzy, dla upowszechniania wśród nich najlepszej społecznikowskiej tradycji.

Państwo nasze, kierując się linią naszej partii i wskazaniami towarzysza Edwarda Gierka, będzie nadal sprzyjać rozbudowie bibliotek i wzbogacaniu zbiorów. Cieszy nas wszystkich rozpoczęta budowa gmachu Biblioteki Narodowej.

Owocność jednak wysiłków na polu rozbudowy bazy materialnej zależy przede wszystkim od ludzi zawodowo i społecznie poświęcających swój czas, swoją pracę i swoje zamyślenia dla upowszechniania czytelnictwa.

Dzisiejsza uroczystość jest okazją szczególną, aby przekazać zarówno gratulacje i słowa uznania, jak też najlepsze życzenia wszystkim członkom Stowarzyszenia, wszystkim bibliotekarzom polskim i wszystkim miłośnikom tej szlachetnej pracy, życzenia nowych, jeszcze większych osiągnięć, życzenia prawdziwej satysfakcji, którą daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku wobec kraju, wobec narodu i wobec sprawy socjalizmu.

PRZEMÓWIENIE PROF. DRA HAB. WITOLDA STANKIEWICZA

W życiu każdej jednostki są chwile doniosłe, które przeżywa się ze wzruszeniem. Są takie chwile również w życiu instytucji i organizacji. Zapewne dzień dzisiejszy w życiu naszego Stowarzyszenia zapisze się jako moment doniosły, szczególny. Oto Stowarzyszenie nasze jako reprezentacja kilkudziesięcioletniej rzeszy bibliotekarskiej dostępuje wysokiego zaszczytu. Zebrał się w tej sali aktyw naszego Stowarzyszenia, są wśród nas nestorzy polskiego bibliotekarstwa, którzy wnieśli ogromny wkład w jego rozwój. Rozpoczynali oni budowę bibliotekarstwa w okresie między-

wojennym, a następnie z ogromnym zapałem i entuzjazmem działali na rzecz jego rozwoju w Polsce Ludowej. Są działacze, którzy w ostatnich kilkunastu latach podjęli wysiłki nad szybszym unowocześnieniem bibliotek, są wreszcie najmłodszy, w których pokładamy wielkie nadzieje na przyszłość.

Szanowni Zebrani!

Uroczystość dzisiejsza skłania do refleksji i spojrzenia wstecz, a także uświadomienia sobie zadań na przyszłość.

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich należy do grupy nielicznych w naszym kraju organizacji, które mogą poszczycić się tak bogatą i długoletnią działalnością. Cofnijmy się na chwilę do czasu jej narodzin. Po trzech latach wielkich zmagañ wojennych, na ogromnych obszarach byłego państwa carów wybuchła rewolucja. Pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych w Rosji wznógł się ruch narodowy na ziemiach polskich. W tej atmosferze, w dniach historycznego października, w Warszawie, w gmachu Biblioteki Publicznej, zbiera się grupa światłych i postępowych bibliotekarzy na założycielskim zebraniu Stowarzyszenia.

To grono ludzi było świetnie przygotowane teoretycznie i praktycznie, aby przystąpić do organizacji bibliotekarstwa w odrodzonym do niepodległego bytu państwie. Przypomnijmy choćby niektóre nazwiska inicjatorów naszego stowarzyszenia, naszych poprzedników, jakże znanych i pięknie zapisanych w dziejach kultury polskiej — Edward Kuntze, Ludwik Bernacki, Mieczysław Rulikowski, Jan Muszkowski, Aleksander Birkenmajer, Stefan Demby, Edward Chwalewik, Faustyn Czerwijowski, Marian Łodyński, Adam Łysakowski, Józef Grycz, Wanda Dąbrowska, Stefan Wierczyński i wielu, wielu innych.

Już od pierwszych dni niepodległości działacze stowarzyszenia występują z bardzo interesującym projektem organizacji bibliotekarstwa w Polsce, formułują jego zadania, wytyczają kierunki rozwoju. Były to projekty postępowe, wyrażające dążenia do zdemokratyzowania kultury polskiej, co odpowiadało najżywotniejszym interesom podstawowych warstw narodu.

Z ich to inicjatywy, a szczególnie Stefana Dembego, powołana została do życia Biblioteka Narodowa, która otworzyła nowy etap w dziejach polskiego bibliotekarstwa, stając się główną biblioteką naukową, ośrodkiem teoretycznych badań bibliotekoznawczych i prac bibliograficznych.

Niestety, krótki okres międzywojennej niepodległości, trudna sytuacja ekonomiczna młodego państwa, czasy kryzysu, a przede wszystkim ograniczenia klasowe ówczesnych rządów kapitalistycznych, stanęły na przeszkodzie szerszej i pełnej realizacji postulatów i planów. Mimo zacieklej batalii prowadzonej o przyjęcie ustawy bibliotecznej, nie doszło do jej uchwalenia przez ówczesny sejm.

A potem przysły straszne lata wojny i okupacji hitlerowskiej. Bibliotekarze rozwinęli szeroką działalność konspiracyjną i podjęli akcję obrony polskich dóbr kultury, które okupant skazał na zagładę.

Od pierwszych dni powstania Polski Ludowej Stowarzyszenie nasze stanęło do odbudowy bibliotekarstwa. Już w 1946 r. z inicjatywy naszych działaczy Krajowa Rada Narodowa przyjmuje Dekret o bibliotekach, który stał się potężnym stymulatorem rozwoju bibliotekarstwa.

Szanowni Zebrani!

Ostatnie 30-lecie to okres wszechstronnego rozwoju SBP. Uczestniczy ono aktywnie w kształceniu kadry, prowadzi szeroką działalność wydawniczą, organizuje życie naukowe, spełnia bardzo istotną rolę w integrowaniu bibliotekarzy zatrudnionych we wszystkich sieciach. Stowarzyszenie ma wielki udział w upowszechnianiu kultury przez książkę i czasopismo, w rozwoju czytelnictwa. Szczególne osiągnięcia ma na tym polu bibliotekarstwo publiczne, szkolne, związkowe i wojskowe. Natomiast biblioteki naukowe stały się podstawowym warsztatem, który stworzył warunki dla rozwoju nauki, dociekań badawczych i teoretycznych. Jest to więc duży wkład bibliotekarstwa w rozwój nauki polskiej i gospodarki narodowej. Pełni ono też funkcje oświatowe przez kształtowanie postaw, kształtowanie nowego człowieka w społeczeństwie socjalistycznym, rozbudzając świadomość obywatelską, patriotyczną, a zarazem aspiracje kulturalne.

Jako Stowarzyszenie uczestniczyliśmy w realizacji wszystkich programów rozwoju oświaty i kultury w Polsce.

Zapewne chwila dzisiejsza nie nastraja do przypominania wielu jeszcze istniejących braków i bolączek bibliotekarstwa. Jest jeszcze w naszym kraju wiele do zrobienia. Istnieje ścisły związek między tempem rozwoju i modernizacją bibliotek a postępem ekonomicznym. Bowiem tylko obywatel światły, fachowo przygotowany, o właściwej postawie moralnej, potrafi sprostać realizacji wielkich, ambitnych, ogólnonarodowych planów wytyczanych przez Partię i Rząd.

Wyrażamy głębokie przekonanie, że najbliższe lata będą okresem realizacji opracowanego ostatnio w naszym środowisku programu rozwoju bibliotekarstwa polskiego. Dzięki temu zostaną wielokrotnie pomnożone zadania bibliotek, określone tak nowoczesnie i ambitnie w Ustawie o bibliotekach z 1968 r.

Nauka i technika, którym biblioteki służą, stały się w dzisiejszym świecie ważną siłą rozstrzygającą o szansach rozwoju narodów. Systemy oświaty, w których biblioteki pełnią niezastąpione funkcje kształcące i wychowawcze, realizują programy szkolenia kadr mających zagwarantować rozwój gospodarki narodowej. Procesy upowszechniania kultury rozszerzają się i pogłębiają, następuje między innymi wzrost czytelnictwa powszechnego, któremu służy sieć bibliotek publicznych.

Ten ścisły związek rozwoju nauki, oświaty i kultury z ogólnym rozwojem społeczno-gospodarczym, występujący w Polsce podobnie jak w innych krajach socjalistycznych, nadaje bibliotekarstwu coraz wyższą rangę we współczesnym społeczeństwie socjalistycznym. Książka i biblioteka stanowią bowiem niezbędny czynnik wspomagający i dynamizujący społeczno-gospodarczy i kulturalny rozwój kraju.

SBP korzystając z dotychczasowego swego dorobku i tradycji będzie realizować model nowoczesnego bibliotekarstwa, dostosowany do zadań wynikających z programu rozwoju naszego kraju.

Bibliotekarze związali swe losy, dążenia i cele z socjalistycznym rozwojem ludowej Ojczyzny. Również i w przyszłości pragniemy Jej służyć całą swą wiedzą fachową i osobistym zaangażowaniem. W tym duchu działa i wychowuje kadry bibliotekarskie Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Tą drogą kroczyć będzie w przyszłość, przepajając socjalistyczną treścią starą, piękną rzymską maksymę: *salus rei publicae suprema lex esto*.

**GLÓWNE KIERUNKI PRAC NAUKOWYCH I DYDAKTYCZNYCH
INSTYTUTU BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO
SESJA NAUKOWA**

Warszawa, 28-29 października 1977 r.

Z okazji 25-lecia działalności Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego oraz 10-tej rocznicy śmierci prof. dra Aleksandra Birkenmajera — pierwszego kierownika Katedry Bibliotekoznawstwa UW, w dn. 28-29.10.1977 r. została zorganizowana przez Instytut Sesja Naukowa nt. „Główne kierunki prac naukowych i dydaktycznych IBIN”.

Program pierwszego dnia Sesji obejmował problematykę naukową i dydaktyczną Instytutu, program drugiego dnia poświęcony był Osobie Profesora Birkenmajera.

Po dokonaniu otwarcia Sesji przez dyrektora Instytutu doc. dr Annę Czekajewską-Jędrusik wygłosił przemówienie inauguracyjne dziekan Wydziału Historycznego prof. dr hab. Waldemar Chmielewski. Następnie przedstawiciel ministra kultury i sztuki wręczył dyrektorowi IBIN Dyplom honorowy za osiągnięcia w upowszechnianiu kultury. Listy gratulacyjne wraz z życzeniami wręczyli przedstawiciele instytutów i zakładów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej: Uniwersytetu J. Komeńskiego w Bratysławie, Klimenta Ochrydskiego w Sofii, B. Bieruta we Wrocławiu, A. Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Łódzkiego, a także przedstawiciel Biblioteki Narodowej. W dalszym ciągu odczytane zostały telegramy od: prof. dra I. Barenbauma z Instytutu Kultury im. N. Krupskiej w Leningradzie, prof. dra J. Kabrta z Uniwersytetu Karola w Pradze, prof. dra K. Głombiowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego, dr H. Uniejewskiej z Biblioteki SGPiS oraz z Biblioteki Głównej Politechniki Szczecińskiej.

Pierwszy referat nt. „Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. 25 lat historii, kierunki rozwoju” wygłosiła doc. dr A. Czekajewska-Jędrusik, poprzedzając go wyjaśnieniem nieścisłości chronologicznej w określeniu czasu działalności Instytutu, która właściwie trwa już 26 lat. Wyniknęło to z intencji połączenia jubileuszu Instytutu z rocznicą śmierci

prof. A. Birkenmajera, pierwszego kierownika Katedry Bibliotekoznawstwa.

Wszystkie referaty* wygłoszone na Sesji zamieszczone są w niniejszym zeszycie *Przeglądu Bibliotecznego*.

W pierwszym dniu obrad — pod przewodnictwem doc. dr K. Remerowej — po części referatowej odbyła się dyskusja, w której głos zabierali: doc. K. Swierkowski, doc. dr R. Cybulski, dr J. Dunin, dr B. Zielińska, dr Z. Brzozowska. Dzień ten zakończyła uroczysta lampka wina. W drugim dniu Sesji — pod przewodnictwem prof. dr H. Więckowskiej — ostatni referat dra J. Kapuścika „Profesor Aleksander Birkenmajer. Ze wspomnień ucznia” otworzył część wspomnieniową, w której zabrali głos: dr J. Sójka, doc. dr hab. J. Siniarska-Czaplicka, mgr T. Zarzębski, prof. dr H. Więckowska. Zamknięcia Sesji dokonała doc. dr A. Czekaiewska-Jędrusik.

W przerwach obrad uczestnicy Sesji mieli możliwość obejrzyć wystawę prezentującą dorobek naukowy pracowników IBIN.

Obrady odbywały się w sali im. prof. dra J. Brudzińskiego w Pałacu Kazimierzowskim przy udziale 112 osób pierwszego dnia i 96 osób drugiego dnia. W dniu poświęconym prof. A. Birkenmajerowi brała w nich udział Rodzina Profesora.

* Oprócz referatu dr A. Sitarskiej założenia systemowych badań funkcjonalnych i strukturalnych odrębności bibliotek a plany realizacji SINTO, który zostanie opublikowany w następnym zeszycie *Przeglądu Bibliotecznego*.

ANNA CZEKAJEWSKA-JĘDRUSIK

INSTYTUT BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ 25 LAT HISTORII, KIERUNKI ROZWOJU¹

Historia Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczyna się od zorganizowania w październiku 1951 r. przy Wydziale Filologicznym specjalizacji bibliotekarskiej na ostatnim (trzecim) roku studiów I stopnia; w następnym roku uruchomiono na II stopniu studiów — studium magisterskie. W tym czasie pierwsza w Polsce powojennej katedra zorganizowana w 1945 r. przez prof. Jana Muszkowskiego na Uniwersytecie Łódzkim miała za sobą już kilka lat doświadczeń praktycznych². Kierownictwo Katedry Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim powierzone zostało w 1951 r. prof. drowi Aleksandrowi Birkenmajerowi — historykowi nauk ścisłych i filozofii, b. dyrektorowi Biblioteki Jagiellońskiej³. W październiku 1954 r., po krótkim stosunkowo okresie realizowania programu dostosowanego do struktury studiów dwustopniowych, rozpoczęto realizację jednolitych studiów magisterskich, początkowo 4-letnich, a w rok później 5-letnich, aby powrócić w r. ak. 1964/65 do 4-letnich — w wyniku ogólnej tendencji do skracania okresu trwania studiów, zwłaszcza humanistycznych.

Powołanie drugiej w Polsce katedry — na uniwersytecie stołecznym — było dalszym krokiem w umacnianiu, także i formalnych, podstaw dyscypliny. Bowiem jej wprowadzenie do zespołu uniwersyteckich dyscyplin humanistycznych nie od razu było równoznaczne z pozyskaniem powszechnego zrozumienia dla problematyki bibliotekoznawstwa i dla odmienności sytuacji tej dyscypliny w stosunku do innych, które — obrószszy tradycją — dysponowały bogatym dorobkiem naukowym, zapleczem podręcznikowym i liczną wyspecjalizowaną kadra.

¹ Do niniejszego artykułu włączone zostały fragmenty artykułu A. Czekajewskiej-Jędrusik: *Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej w latach 1951-1974*, „Rocz. UW” 1974 R. 14 s. 105-118.

² W 1953 r. śmierć prof. dra Muszkowskiego zachwiała losami studiów na UL, których kontynuowanie powierzono prof. dr H. Włóckowskiej, zawierając jednocześnie rekrutację kandydatów na I rok. Ośrodek Łódźki prowadził później Magisterskie Studia Eksternistyczne, Seminarium Doktoranckie, Międzywydziałowe Dwuletnie Studium Bibliotekoznawstwa; po przerwie wznowił swą działalność dydaktyczną w 1975 r. rozpoczynając realizację nowego programu studiów.

³ Dekret Prezydenta PRL E. Bieruta z dn. 6.10.1951 r.

Ujęcie okresu 25- albo 22-letniego (jeśli za terminus a quo uznać rozpoczęcie jednolitych studiów magisterskich) w prostym ciągu chronologicznym jest trudne ze względu na zmiany zachodzące w kilku warstwach, z których każdą można by przyjąć za kryterium podziału. Jako pierwsze kryterium nasuwa się sprawa kierownictwa Katedry (później Instytutu). Spoczywało ono kolejno w rękach trzech osób: prof. dra Aleksandra Birkenmajera (1951-1960), doc. dr Krystyny Remerowej (1960-1968) i doc. dr Anny Czekajewskiej-Jędrusik (1.5.1969-)⁴. Trzy okresy ich kadencji nie pokrywają się jednak z okresami realizacji czterech różnych programów studiów, które z kolei były realizowane w dwóch formach organizacyjnych jednostek uniwersyteckich: w Katedrze Bibliotekoznawstwa oraz w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. W pewnej odmienności krzyżujących się okresów pojawiają się jednak elementy stałe — przede wszystkim problemy dydaktyczne i kadrowe.

Warszawska Katedra Bibliotekoznawstwa, nie odosobniona zresztą w swoich trudnościach kadrowych, startowała z etatową obsadą dwuosobową (prof. dr Birkenmajer i od 1953 r. doc. dr Remerowa), uzupełnioną w 1954 r. przez mgr Annę Czekajewską-Jędrusik, a w roku następnym przez mgr Zdzisławę Brzozowską, st. asystentki przeniesione z łódzkiej Katedry Bibliotekoznawstwa.

Katedra warszawska nie dysponowała w tym czasie żadnym właściwie lokalem, bo czyż można było nazwać tak małeńki pokoić, w którym udzielił jej gościny prof. Zdzisław Libera? Zespół pracowników Katedry zwiększał się powoli — znacznie wolniej niż wymagały tego potrzeby dydaktyczne. Wzrastała przede wszystkim liczba tzw. pomocniczych pracowników naukowych, mających często przed sobą długą jeszcze drogę kariery uniwersyteckiej, wiodącą do uzyskania wyższych stopni naukowych. Większość tych pracowników związana była początkowo głównie z dydaktyką bibliotekoznawstwa, nieliczni specjalizowali się także w kierunku informacji naukowej. Kierunek ten reprezentowany w programie dopiero od kilku lat, pozbawiony był dopływu nowych pracowników naukowych ze względu na brak odrębnych studiów w tym zakresie. Wymagał on wobec tego zatrudnienia specjalistów z zakresu innych dyscyplin naukowych lub przysposobienia absolwentów studiów niebibliotekoznawczych (socjologia, filozofia, matematyka, fizyka).

Pracowników posiadających wyższe stopnie naukowe nie miała Katedra skąd czerpać. Nieliczni spełniający te warunki związani byli od lat przede wszystkim z bibliotekami i można było liczyć z ich strony tylko na współpracę w ograniczonym czasie. Troje pracowników tej kategorii stanowiło etatowy trzon dydaktyczno-naukowy Katedry: prof. Birkenmajer, doc. Remerowa i doc. K. Świerkowski (w l. 1957 - 1969). Doc. Remerowa pełniła równocześnie obowiązki dyrektora Instytutu Książki

⁴ W okresie 1.10.1968-30.4.1969 doc. dr A. Czekajewska-Jędrusik była organizatorem prac w Instytucie oraz członkiem jego 4-osobowego Kuratorium.

i Czytelnictwa (do 30.4.1964 r.) godząc je przez 4 lata z kierownictwem Katedry.

W rękach tych doświadczonych bibliotekarzy i bibliotekoznawców spoczywały najważniejsze zadania dydaktyczne: wykłady kierunkowe i seminaria, kontynuowane jako prace zlecone jeszcze przez kilka lat po formalnym rozstaniu się z Katedrą. Sprawowali oni również pieczę nad pracami doktorskimi, prowadząc otwarte seminarium doktoranckie cieszące się dużym zainteresowaniem tych pracowników bibliotek i innych pokrewnych instytucji, którzy pragnęli bądź podnieść swoje kwalifikacje zawodowe, bądź zaspokoić aspiracje naukowe.

Gdy roczniki rozpoczynające seminaria magisterskie były szczególnie liczne, powierzano — za zgodą Rady Wydziału Filologicznego — prowadzenie seminariów także adiunktom Katedry, a przez kilka lat również osobom spoza Katedry lub spoza Uniwersytetu.

Już od chwili rozpoczęcia pełnej pracy dydaktycznej zadziergnięte zostały stałe więzy zarówno z bibliotekami, jak i innymi instytucjami, które służyły swoimi pomieszczeniami dla prowadzenia ćwiczeń opartych na ich materiałach oraz własnymi pracownikami. Byli to głównie bibliotekarze — specjaliści w wybranych działach bibliotekoznawstwa, a także reprezentanci nauk służących ogólnemu wykształceniu studentów. Spośród współpracujących w ten sposób instytucji należy wymienić przede wszystkim Bibliotekę Narodową, Bibliotekę Publiczną m. st. Warszawy, Bibliotekę Główną UW, Zakład Historii Nauki i Techniki PAN (obecnie Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN) a w późniejszym okresie — Bibliotekę Główną SGPiS oraz Centralny Instytut Informacji Naukowo-Technicznej i Ekonomicznej (dziś Instytut INTE).

Reprezentanci działów zbiorów specjalnych wielkich bibliotek warszawskich prowadzili zajęcia w zakresie starych druków, rękopisoznawstwa i kartografii, bibliotekarze innych działów — wykłady z dziedziny problematyki organizacji bibliotek, klasyfikacji itp., architekci podejmowali zagadnienia budownictwa bibliotek. Wszyscy dzielili się ze studentami swymi doświadczeniami i orientacją w aktualnych problemach warsztatowych.

Szerokie korzystanie z usług dydaktycznych pracowników spoza Katedry, a często spoza Uniwersytetu, podyktowane początkowo brakiem własnej wykwalifikowanej kadry, okazało się z czasem nieuniknione i z wielu względów słuszne. Dwa, z tych względów wydają się jednak najważniejsze: pierwszy to struktura programu studiów, włączająca dyscypliny pomocne w tworzeniu możliwie szerokiej bazy wiedzy ogólnohumanistycznej jako podstawy do zrozumienia procesów historycznych i kulturowych wpływających na kierunki rozwoju piśmiennictwa, produkcję i rozpowszechnianie książki, na tworzenie księgozbiorów i ich użytkowanie. Przedmioty spełniające tę funkcję to m.in. historia i organizacja

nauki, historia literatury powszechnej, historia Polski, zagadnienia wydawniczo-księgarskie itp., a także ekonomia polityczna, główne zagadnienia filozofii marksistowskiej, logika itp.

Jest oczywiste, że w tych przypadkach korzystać należy z pomocy dydaktycznej pracowników naukowych odpowiednich dyscyplin i stan ten w zasadzie nie powinien w przyszłości ulec zmianie. Z tym jednak zastrzeżeniem, że za optymalne rozwiązanie problemów dydaktycznych związanych z dyscyplinami pozakierunkowymi należałoby uznać powiązanie wykładów z potrzebami bibliotekoznawstwa, którym mają służyć, a co za tym idzie — ścisły i raczej stały kontakt z wykładowcami tych przedmiotów.

Drugi powód zlecenia zajęć dydaktycznych pracownikom z zewnątrz Katedry to świadome i konieczne wiązanie i konfrontowanie warstwy teoretycznej programu z praktyką na terenie takich instytucji, które przewidziane zostały jako stanowiska pracy dla przyszłych absolwentów studiów. Ten wzgląd zresztą zaważył także na wprowadzeniu czterech, a później trzech miesięcy praktyk wakacyjnych krajowych i zagranicznych, rozłożonych na poszczególne lata studiów.

W wersji programu studiów czteroletnich wprowadzających specjalizację z informacji naukowej (1964/65) współpraca ze specjalistami zatrudnionymi w obcych instytucjach stała się jeszcze bardziej konieczna. I bez względu na planowe uzupełnianie i doskonalenie własnej kadry dydaktyczno-naukowej zdobywającej kwalifikacje w nowym kierunku zawsze będzie zachodzić potrzeba usług zewnętrznych, uwzględnianych w organizacji nie tylko polskiej dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, ale również dydaktyki innych krajów.

Wszelkie problemy realizacji programu studiów zdeterminowane są głównie ich treścią i w pewnej mierze strukturą. A cechy te ulegały zmianom w ciągu 22 lat prowadzenia bibliotekoznawczych jednolitych studiów magisterskich o charakterze stacjonarnym.

W pierwszym z czterech programów, zapoczątkowanym w r. ak. 1954/55, ustaliły się dwie zasadnicze osie krystalizacyjne — książka i biblioteka, wokół których skupione zostały inne przedmioty szczegółowe rozbudowujące problemy bibliotekoznawstwa i bibliografii. Wśród przedmiotów stanowiących podstawowy klucz dla orientacji w zasobach bibliotek pojawia się w dużym wymiarze historia nauki i piśmiennictwa (zmieniona później na „główne kierunki nauki, jej organizacji i piśmiennictwa”) pozostając odąd stałym elementem programu.

Cechą charakterystyczną drugiego programu (1955/56-1963/64) związanego z przejściem na studia 5-letnie jest wprowadzenie traktowanego fakultatywnie tzw. przedmiotu pobocznego — w intencji pogłębienia wiedzy studenta w jednej określonej dziedzinie. Wachlarz dziedzin pozostawionych do wyboru studenta, teoretycznie nieograniczony, sprowadzał się najczęściej do historii teatru lub... medycyny, choć pojawiały się w in-

deksach również literatury — polska i obce, biologia itp. Zwiększone ramy czasowe tego programu pozwoliły również na rozszerzenie przedmiotów kierunkowych i wprowadzenie dalszych przedmiotów pomocniczych.

Trzeci program (1964/65-1974/75), którego realizacja zapoczątkowana została w związku ze wspomnianym już, a trwającym do dziś, skróceniem studiów do lat czterech, wyeliminował przede wszystkim przedmiot fakultatywny. Inne przedmioty uległy zmianie w kierunku przystosowania ich do zadań nowo wprowadzonej specjalizacji. W Katedrze powołuje się do życia dwie specjalizacje: w zakresie bibliotekarstwa powszechnego i w zakresie informacji naukowej⁵.

Qdkąd zagadnienia informacji naukowej — zapoczątkowane w 1954 r. skromnym wykładem (68 godzin) pod nazwą „Dokumentacja naukowa i informacja” — zyskały rangę specjalizacji, zaczęły ważyć zasadniczo na określeniu warszawskiej wersji programu jeszcze jako nastawionej raczej na problematykę współczesną. Silne tendencje rozwojowe tego elementu programu spowodowały przystąpienie do przygotowania programu innej formy kształcenia, a mianowicie studiów podyplomowych w zakresie informacji naukowej. Stało się to koniecznością wobec nacisku rzeczywistych potrzeb i ogromnego społecznego zainteresowania w uzyskiwaniu lub podnoszeniu kwalifikacji w tej dziedzinie.

Zarządzenie z dn. 27.6.1968 r.⁶ powołujące w ramach Wydziału Historycznego Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej dzieli kilkanaście dni od zarządzenia z dn. 9.7.1968 r. powołującego 2-letnie wieczorowe Podyplomowe Studium Informacji Naukowej⁷. Zmiana dotychczasowej nazwy Katedry Bibliotekoznawstwa nie jest sprawą tylko formalną. W ślad za nią rozszerzają się merytorycznie i organizacyjnie dotychczasowe ramy dyscypliny, otwierając perspektywy rozwojowe dla dalszych jeszcze form kształcenia bibliotekarzy i innych pracowników informacji; powstają też możliwości zorganizowania zespołowych prac naukowobadawczych przy korzystaniu z pomocy finansowej Uczelni.

Zasadniczy podział Instytutu, który wkrótce potem nastąpił, to podział na dwa zakłady dydaktyczno-wychowawcze: bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Racje naukowe stały się podstawą wyłonienia pięciu zespołów naukowobadawczych. Plany naukowe tych zespołów, jak również plany indywidualne i ich realizacja, dyskutowane są odtąd na posiedzeniach Rady Naukowej Instytutu, powołanej przez rektora UW jako ciało opiniodawcze w zasadniczych sprawach związanych z działalnością Instytutu.

W pierwszym okresie w centrum uwagi Instytutu znalazła się sprawa uruchomienia Podyplomowego Studium Informacji Naukowej. W tym czasie jednak Instytut nie dysponował ani wykwalifikowaną kadrą, ani

⁵ O czwartym programie, którego realizacja znajduje się obecnie dopiero w polowie pierwszego cyklu, będzie mowa dalej.

⁶ *Dz. Urz. Min. Ośw. i Szkl. Wyz.* 1968 nr 10 poz. 65.

⁷ *Tamże* 1968 nr 7 poz. 10.

innymi niezbędnymi środkami. Konieczność przygotowania programu Studium oraz zabiegi około zapewnienia odpowiedniego poziomu jego realizacji przez kadre dydaktyczną przesunęły termin rozpoczęcia studiów na początek r. ak. 1972/73. Kierownictwo sprawował mgr inż. Wojciech Piróg, a od 1.10.1975 r. przeszło ono w ręce dra Michała Tempczyka. Rekrutacja na dwuletnie Studium wieczorowe przewidywała rocznie 30 osób do czasu uruchomienia studiów zaocznych, dostępnych dla kandydatów z całego kraju.

Po 4 latach doświadczeń (1972/73-1975/76) program Studium uległ rewizji. Od 1.10.1977 r. zaczęło działać — w myśl nowych dyrektyw Ministerstwa w stosunku do studiów podyplomowych — Studium roczne, zaoczne, które w ciągu 260 godzin (9 sesji 4-dniowych) ma pozwolić słuchaczom na przyswojenie treści następujących przedmiotów: językoznawstwa, matematyki i logiki, wstępu do teorii inte, wstępu do informatyki, języków informacyjnych, systemów informacyjnych; są też przewidziane wykłady monograficzne.

Kierownictwo nowo powstałego Instytutu powierzone zostało doc. dr Annie Czekajewskiej-Jędrusik dnia 1.5.1969 r. W tym roku różnorodne trudności spiętrzyły się w sposób wyjątkowy. Powołanie Instytutu z jego nową strukturą wewnętrzną wymagało rozwiązania szeregu problemów organizacyjnych, ważnych dla dalszej działalności dydaktycznej i naukowej. W tym samym czasie wypadło jeszcze przejść przez skomplikowaną pod wieloma względami zmianę przynależności wydziałowej. Nowy Wydział — Historyczny, zgłosiwszy życzliwą gotowość przejęcia od Wydziału Filologicznego (podzielonego na Filologię Polską i Słowiańską oraz Filologię Obce) nowej jednostki UW, znalazł się wobec konieczności zaakceptowania w zespole kierunków o charakterze historycznym — problematyki i swoistości młodej dyscypliny, w której nie mógł się orientować w tym stopniu co Wydział Filologiczny, mający w ciągu kilkunastu lat współpracy z Katedrą możliwość poznania jej problemów dydaktycznych i naukowych, choćby przy okazji przeprowadzania przewodów doktorskich.

Wkrótce też nastąpił trudny dla Instytutu okres rozważania przez władze UW zmiany jego organizacyjnego usytuowania na Uczelni. Odegrała w tym, jak się wydaje, zasadniczą rolę rozwijająca się w Instytucie problematyka informacji naukowej, obca Wydziałowi Historycznemu. Jednakże żaden z diskutowanych projektów powiązania Instytutu z innym wydziałem nie został wprowadzony w życie.

Zadania studiów, realizowanych w trzecim programie przedstawiały się następująco:

„Uniwersyteckie studia bibliotekoznawcze stawiają sobie za zadanie kształcenie wysoko kwalifikowanej w zakresie teorii i praktyki kadry bibliotekarskiej, zdolnej do wykazania się w pracy:

a) znajomością rozwoju książki i biblioteki oraz świadomością nowoczesnej ich funkcji, zróżnicowanej dla różnych rodzajów książek (doku-

mentów) i poszczególnych typów bibliotek w zależności od potrzeb naukowych i kulturalnych użytkujących je środowisk;

b) umiejętnością przeprowadzania analiz potrzeb czytelniczych dla intensyfikacji i ukierunkowania usług bibliotecznych w najszerszym zakresie;

c) orientacją w podstawowych rodzajach produkcji piśmienniczej i źródłach informacji o niej;

d) sprawnością organizacyjną i techniczną w zakresie pracy bibliotekarskiej, bibliograficznej i informacyjno-dokumentacyjnej⁸.

W zacytowanym wyżej sformułowaniu zadań nie wspomina się jeszcze o przygotowaniu pracowników ośrodków informacji, mimo że specjalizację w informacji naukowej program przewidywał już w r. ak. 1964/65 lokalizując ją na Uniwersytecie Warszawskim.

Sformułowanie zadań kształcenia w zakresie informacji naukowej znajdziemy dopiero w programie Podyplomowego Studium Informacji Naukowej, w którym zostały określone jako „przygotowanie specjalistów z dziedziny informacji naukowej do pracy w charakterze organizatorów działalności informacyjnej, projektantów systemów informacyjnych, w charakterze informatorów w zakresie macierzystych dziedzin nauki i techniki, a także pracowników przygotowanych do prowadzenia prac badawczych z dziedziny informacji oraz pracowników dydaktycznych w tej dziedzinie”⁹.

Założenia wszystkich programów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej kładą silny nacisk na praktyki wakacyjne jako na jeden z ważnych elementów dydaktyki a zarazem sprawdzian jej efektów. Ten słuszny wymóg programowy włączył do współpracy dydaktycznej najpierw biblioteki, a później i ośrodki informacji z całej Polski, co spowodowało, że organizacja praktyk, przygotowanie ich programu i czuwanie nad ich przebiegiem staje się bardzo pracochłonnym odcinkiem pracy Instytutu.

Oprócz praktyk krajowych, od wielu lat prowadzone są również wymienne praktyki zagraniczne — z Uniwersytetem Karola w Pradze i z Instytutem Kultury im. N. Krupskiej w Leningradzie. Ta wypróbowana, uzupełniająca forma kształcenia może w najbliższym czasie zostanie rozszerzona przez włączenie innych krajów socjalistycznych a także zachodnich, na co wskazują żywe zainteresowania i deklaracje w tym względzie zagranicznych ośrodków kształcenia.

Głównym jednak instrumentem kształcenia jest niezmiennie książka. Na niej wspierają się wykłady i ćwiczenia, do niej odwołują się egzaminatorzy. Udostępnianiem literatury odpowiadającej potrzebom pracowników i studentów Instytutu zajmuje się jego biblioteka, której skromne jeszcze zbiory (ok. 6000 wol. druków zwartych, 1500 wol. czasopism),

⁸ Założenia ogólne reformy uniwersyteckich studiów bibliotekoznawczych (5-letnich na 4-letnie). Maszynopis powiel. dołączony do Planu studiów bibliotekoznawczych zatwierdzonego dn. 22.6.1967 przez ministra oświaty i szkolnictwa wyższego.

⁹ Podyplomowe Studium Informacji Naukowej. Informator. Warszawa 1972/73 s. 1.

uwarunkowane możliwościami finansowymi i lokalowymi, nastawione są przede wszystkim na podręczniki, compendia, podstawowe źródła informacyjne o charakterze podręcznym oraz na materiały ćwiczeniowe. W sukurs od dawna już przysłał Instytutowi Biblioteka Uniwersytecka, organizując Czytelnię Bibliologiczną i nawiązując ściśle porozumienie z Instytutem w zakresie kompletowania jej zbiorów.

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UW jest najstarszym z istniejących obecnie w kraju instytutów. Wieloletnie doświadczenie dydaktyczne oraz usytuowanie w stolicy nakłada na niego różnorodne obowiązki. Instytut warszawski jest przede wszystkim głównym ośrodkiem informacji o polskim bibliotekoznawstwie. Do niego kierują się przybywający do Polski z całego świata (począwszy od Ameryki, skończywszy na Australii) nauczyciele akademicki, bibliotekarze, pracownicy informacji zarówno z krajów zachodnich jak i socjalistycznych, o dużych doświadczeniach w kształceniu jak i poszukujący organizacyjnych i dydaktycznych wzorów dla przyszłych szkół. Nawiązane kontakty pozwalają na wymianę myśli naukowej, zapoznanie się ze współczesnymi kierunkami rozwoju dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.

Posiadając stosunkowo duży zespół pracowników naukowych, Instytut ma też szansę stać się ośrodkiem badań naukowych, przyciągającym badaczy zajmujących się tą samą problematyką. Od Instytutu oczekuje się również realizacji postulatów wysuwanych przez różne środowiska pracowników książki. Bibliotekarze domagali się przez całe lata uruchomienia studiów zaocznych, pracownicy informacji — studiów podyplomowych, wydawcy — edytorskich, księgarze — zorganizowania pełnych studiów księgarskich.

Jak z tego wynika, Instytut jest powołany do zintegrowania dyscyplin zajmujących się różnymi aspektami problematyki dotyczącej książki lub — szerzej — dokumentu. I w tym kierunku działania można widzieć przyszły rozwój Instytutu. Na razie jednak środki, jakimi on dysponuje, pozwalają na zaspokojenie tylko najpilniejszych potrzeb kształcenia zaocznego i podyplomowego (również w formie zaocznej).

Zarówno te perspektywy rozwojowe, jak i obecne zadania nakładają na nauczycieli akademickich Instytutu zwiększone obowiązki, gdy chodzi nie tylko o poziom nauczania, lecz również o strukturę i treść jego programu. Po wielokrotnych próbach dokonywania częściowych zmian programu nadeszła wreszcie możliwość przedstawienia nowej koncepcji studiów w efekcie działań Zespołu Dydaktyczno-Wychowawczego Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej powołanego przez Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Nowy — czteroletni — program studiów został zatwierdzony w czerwcu 1975 r. w dwu wariantach, nazwanych roboczo: profilem humanistycznym i społeczno-matematycznym. Drugi wariant, opracowany w Insty-

tucie warszawskim, nazwany został społeczno-matematycznym ze względu na akcentowanie w nim metod ilościowych. Jest on realizowany począwszy od 1.10.1975 r. na Uniwersytetach: Warszawskim — na studiach stacjonarnych i zaocznych, Poznańskim i Jagiellońskim. Pozostałe ośrodki przyjęły program o profilu humanistycznym, podkreślającym przede wszystkim społeczną funkcję książki i bibliotek, podczas gdy program o profilu społeczno-matematycznym eksponuje ich rolę informacyjną. Obydwa warianty programów wiążą wspólna cecha — traktowanie łącznie bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.

Społeczno-matematyczny profil studiów, jak mówią założenia ogólnie programu, ukierunkowany jest na zintegrowaną wiedzę bibliotekoznawczą i naukę o informacji naukowej, opartą na synchronicznym łączeniu społeczno-humanistycznej problematyki i metodologii tradycyjnego bibliotekoznawstwa z elementami metodologii nauk matematyczno-przyrodniczych i technicznych, niezbędnymi dla prezentacji aktualnego stanu wiedzy teoretycznej i praktycznej z zakresu nauki o informacji naukowej.

Struktura nowego programu studiów o profilu społeczno-matematycznym zasadza się na ich dwudzielności. Pierwsze dwa lata studiów stanowią podstawę wykształcenia studentów w zakresie przedmiotów ogólnych i kierunkowych ujętych w sposób propedeutyczny bądź syntetyczny. Uzyskanie w tym czasie orientacji w pełnym zakresie dyscypliny wraz z jej poboczem i powiązaniem, we właściwych jej metodach i narzędziach oraz w zastosowaniu do działalności praktycznej i organizacyjnej powinno pozwolić studentom na świadomy wybór jednej ze specjalizacji przewidzianych w programie następnych dwu lat studiów.

W r. ak. 1977/78 (tzn. na III roku studiów) zostały uruchomione następujące specjalizacje: w zakresie informacji naukowej (na studiach dziennych i zaocznych), bibliotekarstwa (biblioteki szkolne — na studiach dziennych i zaocznych), w zakresie wiedzy o dawnej książce (tylko na studiach dziennych), wiedzy o czytelnictwie (tylko na studiach zaocznych). W przyszłym roku planuje się uruchomienie specjalizacji księgarskiej (tylko na studiach zaocznych).

Każda ze specjalizacji zakłada osiągnięcie własnych celów, ukierunkowanych przede wszystkim na przygotowanie do pracy zawodowej o określonym charakterze. I tak: specjalizacja w zakresie informacji naukowej ma na celu wykształcenie pracowników informacji naukowej przygotowanych do podjęcia praktycznej działalności informacyjnej w bibliotekach i ośrodkach informacji, a także do współdziałania z informatykami (których kształcą politechniki i wydział matematyki UW) w tych placówkach, w których podejmuje się decyzję o automatyzacji całości lub części procesów bibliotecznych lub bibliograficznych.

Specjalizacja w zakresie bibliotek szkolnych i pedagogicznych stawia sobie za cel zapoznanie studentów ze społecznym znaczeniem roli biblio-

teki szkolnej wychowującej przyszłego obywatela, zdolnego do ustawicznego kształcenia się oraz samodzielnego korzystania z informacji. Do zadań dydaktycznych tej specjalizacji należy również zwrócenie uwagi studentów na nieprzemijające wartości wychowawcze książki oraz na konieczność wyrobienia u uczniów potrzeby czytania dla wypoczynku i rozrywki. Ważną rolę przywiązuje się do wskazania studentom drogi wiodącej od czytelnictwa dziecięcego w szkole do korzystania z wszystkich innych typów bibliotek oraz innych zbiorów dokumentów i ośrodków informacji.

Specjalizacja o nazwie „wiedza o dawnej książce” ma za zadanie przygotowanie studentów do pracy z dokumentami piśmienniczymi powstałymi do 1945 r. Ma też zapoznać z problematyką księgoznawczą, bibliotekarską i bibliograficzną książki dawnej, której znajomość jest niezbędna dla przyszłych pracowników działów specjalnych i działów opracowania w bibliotekach naukowych, a także dla pracowników naukowych, naukowo-technicznych i dokumentalistów w instytucjach naukowych. Wiedza wyniesiona z tej specjalizacji może być przydatna również w praktyce redakcyjnej i działalności kulturalnej.

Celem specjalizacji w zakresie wiedzy o czytelnictwie jest przekazanie studentom podstawowej wiedzy o czytelnictwie — jako procesie uczestnictwa w kulturze i o książce — jako swoistej formie społecznego przekazu treści piśmienniczych. W zakresie zadań tej specjalizacji leży również zaznajomienie studentów z metodologią czytelnictwa oraz wyposażeń ich w praktyczne umiejętności stosowania różnych metod, technik i narzędzi badawczych, będących do dyspozycji badacza zainteresowanego zjawiskami procesu czytelniczego.

Specjalizacja w zakresie księgarstwa ma za zadanie przygotować aktywnych, dobrze zorientowanych w potrzebach społecznych i w produkcji wydawniczej organizatorów sprzedaży i upowszechniania książek. W tym celu studenci winni posiadać gruntowną wiedzę o książce jako wytworze duchowym i materialnym, o jej drodze od autora do księgarni oraz poznać kulturotwórczą rolę księgarstwa w ujęciu historycznym i współczesnym, jak również jego aktualne problemy ekonomiczne i organizacyjne w kraju i na świecie.

Podjęcie decyzji o wprowadzeniu do Instytutu tej specjalizacji stanowi pierwszą w Polsce próbę uniwersyteckiego kształcenia księgarzy. Jest ona rozwinięciem koncepcji kształcenia księgarzy, zapoczątkowanego przez Dwuletnie Studium Księgarstwa Antykwarycznego (1968/69-1970/71), prowadzone ówczesnie przez Katedrę (pod kierunkiem doc. K. Świerkowskiego), które wyszkoliło w trybie zaocznym 53 pracowników antykwariatów.

Realizacja zadań dydaktycznych wynikających z tak rozumianego programu studiów narzuciła Instytutowi konieczność zaproponowania w r. ak. 1975/76 zmian organizacyjnych (zatwierdzonych w r. ak. 1977/78), pole-

gających na wyłonieniu zakładów dydaktyczno-wychowawczych odpowiadających nowym treściom dydaktycznym.

Są to:

- a) zakład bibliografii,
- b) zakład bibliotekarstwa z pracownikami:
 - czytelnictwa i użytkowania informacji,
 - bibliotek szkolnych,
- c) zakład wiedzy o dawnej książce,
- d) zakład systemów informacyjnych.

Oprócz ram organizacyjnych ułatwiających działalność dydaktyczną niezbędne jest zapewnienie wysokiego poziomu przygotowania naukowe pracowników Instytutu oraz zapewnienie niezbędnego zaplecza w postaci opracowań naukowych odpowiadających treściom programowym i rozwijającym je.

I jedno, i drugie skłania do zintensyfikowania badań naukowych. Plany naukowobadawcze obejmują prace zespołowe i indywidualne. Główny ciężar badań angażujących potencjał naukowobadawczy Instytutu spoczywa na 10 zespołach:

1. Rola książki w kulturze polskiej XVI-XX w.;
2. Miejsce i rola książki w nauce oraz edukacji w Polsce od XVI w. do końca XIX w. (problem międzyresortowy);
3. Prasa i książka jako środek przekazu treści literackich w drugiej połowie XIX w. (problem węzłowy);
4. Warszawa jako ośrodek ruchu wydawniczego w XIX w. — organizacja produkcji wydawniczej (problem węzłowy);
5. Zawód jako kategoria społeczna wyznaczająca potrzeby i zainteresowania czytelników;
6. Rola bibliotek szkolnych w aktywizacji kulturalnej, zawodowej i naukowej uczniów;
7. Modernizacja procesów bibliotecznych jako elementów organizacji systemów informacyjnych;
8. Funkcjonalne i strukturalne odrębności specjalistycznych i uniwersalnych systemów bibliotecznych (problem węzłowy);
9. Podstawy matematyczno-lingwistyczne informacji naukowej;
10. Źródła informacji. Historia, teoria, metodologia.

Cztery z wymienionych zespołów pracują nad tematami węzłowymi lub międzyresortowymi („Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja”; „Nauka i oświata w dziejach Polski — czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego”); sześć zespołów prowadzi badania własne.

W badaniach umownych (tzn. prowadzonych na podstawie zawartej umowy) pracownicy IBIN biorą coraz żywszy udział: w 1976 r. spoczywało w ich rękach kierownictwo jednego tematu, w którym brały udział cztery osoby; w 1977 r. pracownicy IBIN objęli kierownictwo czterech

tematów (węzłowych lub międzyresortowych), a udział w nich wzięło dwadzieścia osób. W najbliższych latach przewiduje się rozszerzenie współpracy w ramach problemów węzłowych i międzyresortowych.

Oprócz pracowników Instytutu w pracach zespołów uczestniczą doktoranci, studenci oraz pracownicy innych instytucji w ramach „nieodpłatnych usług obcych”, co wprowadza element swoistej „międzyresortowości” nawet do badań bezumownych.

Analiza przedmiotów prac wymienionych zespołów wykazuje skupienie badań wokół następujących zagadnień centralnych:

a) książki

— jej roli w kulturze (w nauce, oświacie, wychowaniu) polskiej XVI-XX w.,

— w jej aspekcie wydawniczym,

— jako środka przekazywania treści,

— jako przedmiotu zainteresowań czytelniczych;

b) biblioteki

— jako systemu,

— jako części systemów informacyjnych,

— jako obiektu modernizacji zachodzących w niej procesów,

— jej roli w aktywizacji kulturalnej, zawodowej i naukowej określonej grupy czytelniczej;

c) informacji naukowej

— jej podstaw matematyczno-lingwistycznych,

— jej źródeł,

— jej związków z naukoznawstwem.

W badaniach reprezentowane jest zarówno ujęcie historyczne, jak i analiza zjawisk współczesnych. W przyszłości przewiduje się możliwość rozbudowania również problematyki naukoznawstwa, a co za tym idzie — podejmowania, w miarę możliwości kadrowych, nowych, odrębnych tematów zespołowych.

W ostatnich latach ukierunkowanie badań podyktowane zostało koniecznością obudowy dyscypliny ze strony teoretycznej oraz przygotowania pomocy naukowych dla nowego programu wraz z wyłonionymi w nim specjalizacjami. Nowatorski na terenie Polski charakter nowego programu zmusza też do podjęcia wielu badań podstawowych i poszukiwania rozwiązań dydaktycznych odpowiadających nowym ustaleniom teoretycznym. Tak sformułowane zadania pociągają za sobą ogromny wysiłek badawczy włożony w przygotowanie nowych programów szczegółowych. Duży nacisk położony też został na przygotowanie skryptów, które w sytuacji naszych dyscyplin wymagają uprzednich badań ściśle naukowych. Znaczny potencjał naukowy zużyty został na przygotowanie wchodzących w życie wspomnianych już specjalizacji o zupełnie nowym profilu.

Część potencjału naukowego pracowników zaangażowana jest w pra-

ce prowadzone przez obce instytucje, co jest uzasadnione merytorycznie i organizacyjnie. Instytucje, z którymi — odpowiednio do charakteru i zakresu badań wykonywanych w Instytucie — została nawiązana współpraca to: Biblioteka Narodowa, Zakład Historii Nauki i Techniki PAN, Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Informatyki, Centrum INTE, OIN PAN, CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique — Institut de Recherche et d'Histoire des Textes; Centre de Documentation), Fédération Internationale de Documentation i okazjonalnie: International Organization for Standardization, Międzynarodowa Unia Filozofii i Historii Nauki, Międzynarodowa Unia Astronomiczna.

Wśród efektów wzmożenia w Instytucie intensywności badań naukowych można już dziś dostrzec takie, które wypływają z kompleksowości badań. Dotychczasowe jednak publikacje są wynikiem prac raczej indywidualnych lub współautorskich składających się w niektórych wypadkach na przyszłą syntezę, zaplanowaną i przygotowywaną zespołowo.

W okresie 25 lat, ale z wyraźną przewagą dla ostatnich 10 lat, powstało w Instytucie ok. 40 publikacji książkowych (wśród nich kilka współautorskich), 9 skryptów (z tego 2 w spółce autorskiej) i ok. 160 artykułów. Należy też wspomnieć o pracach redakcyjnych, przekładowych i o recenzjach, jak również podkreślić, że wśród wymienionych znajduje się szereg publikacji w językach obcych.

Liczyby te nie obejmują prac nie związanych tematycznie z dyscypliną, które wzbogaciły dorobek innych nauk. Prace te świadczą o dwutorowości zainteresowań niektórych pracowników Instytutu, interpretowanej przez jednych jako niekorzystna dekoncentracja, przez innych zaś — jako bardzo pożądane zjawisko wychodzenia poza własną dyscyplinę.

Publikacje nie są jedynym efektem aktywności naukowej pracowników Instytutu, zaznacza się ona bowiem i odgrywa ważną rolę również w konferencjach krajowych i międzynarodowych oraz w akcjach odczytowych.

Oddzielną rolę przypisać należy prowadzeniu seminariów doktorskich. Dwa obecnie prowadzone seminaria — jedno z historii książki, drugie z szeroko rozumianej problematyki informacji naukowej — skupiają 24 doktorantów ze znacznie już zaawansowanymi rozprawami. Można się więc spodziewać sukcesywnego zwiększania liczby 36 doktorów, którzy dotąd wypromowani zostali przez prof. Birkenmajera, doc. Remerową i doc. Świerkowskiego. Być może w niedalekiej przyszłości Instytut uruchomi studia doktoranckie.

Znacznie pilniejszy charakter wydaje się jednak mieć potrzeba uruchomienia studiów poddyplomowych pozwalających na aktualizowanie, podnoszenie lub wężąc zdobywanie kwalifikacji w tych dziedzinach działalności bibliotecznej i informacyjnej, które tego najbardziej wymagają. Mając w planach perspektywicznych, choć nie nazbyt odległych, rozwijanie takich form kształcenia, Instytut skupia na razie cały swój wysiłek na uzyskaniu zamierzonych wyników realizacji nowoczesnej i w dużej

mierze oryginalnej koncepcji programu studiów, mimo że konieczność zmieszczenia ich w ramach czterech lat studiów musi, niestety, ograniczyć efekty dydaktyczne.

Kierunki specjalizacji to także kierunek badań naukowych. Te ostatnie — nastawione na wypełnianie luk w podstawowym piśmiennictwie naszej dyscypliny, zwłaszcza tych, które najdotkliwiej dają się odczuć w dydaktyce — podejmują nieraz problematykę unikalną.

Studia bibliotekoznawstwa i informacji naukowej budzą od początku ich istnienia ogromne zainteresowanie, które wyraża się m.in. liczbą zgłoszeń kandydatów na studia dzienne, corocznie kilkakrotnie przekraczającą liczbę miejsc. Jednak stan kadry pracowników IBIN nie pozwala na zwiększenie limitu przyjęć, jakkolwiek potrzeby bibliotek i ośrodków informacji są ogromne i w skali ogólnokrajowej, i w samej tylko Warszawie. Przeciętna limitu wahała się przez lata w granicach 30-40 osób; w ostatnich trzech latach przyjmowani byli wszyscy kandydaci, którzy zdali egzamin wstępny z wynikiem pozytywnym, co zwiększało liczebność I roku nieraz do 70 osób. Dotychczas opuściło Instytut ok. 550 absolwentów. Mamy nadzieję, że będą oni w stanie sprostać współczesnym zadaniom, stojącym przed pracownikami wszelkich zbiornic dokumentów i służb informacyjnych.

ANNA CZEKAJEWSKA-JĘDRUSIK

THE INSTITUTE OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE: 25 YEARS OF HISTORY, TRENDS OF DEVELOPMENT

The history of the Institute of Library and Information Science begins on the 1st October 1951 when prof. dr. Aleksander Birkenmajer was called to the Chair of Librarianship in the Faculty of Philology.

Originally the studies were merely a specialisation in librarianship for people taking a double degree. From 1954 however one would take simply a master's course in librarianship. The duration of the course has changed three times: 4 years, 5 years and then 4 years, and the program four times in the 25 years of existence of the Institute.

The Chair was held in turn by prof. dr. A. Birkenmajer and dr. K. Remełowa, and the Institute of Library and Information Science, which in 1968 took the place of the Chair of Librarianship, has been run by dr. A. Czekajewska-Jędrusik. Almost at the same time as the inauguration of the Institute a two-year post-graduate course in information science was approved. Since then, the information science introduced into the program, as early as 1954, and later developed into a specialisation, occupies an important place in the work of the Institute which concentrated on setting in motion the Postgraduate Course in 1972 under the guidance of Mr. Wojciech Piróg.

The final stages of work on the new program, within the framework of the Didacto-Educational Group of Library and Information Science in the Ministry of Science, Higher Education and Technology, were terminated by confirmation of a double-sided program of studies: humanistic and socio-mathematical. The latter is also being carried out at the Poznań and Jagellon Universities.

The basis of the new program is the integration of librarianship and information science with the elements of mathematics, natural science and technology. This program is structured in two parts. The first two years give a basic preparation, the next two are devoted to a specialization. Both the number and the ty-

pe of specialization can change. In 1977/78 the following specializations were available: information science, the history of the early book, librarianship (school libraries), information about reading.

The didactic problems posed by the Institute are solved in four didacto-educational departments (bibliographical, librarianship, the history of the early book, information systems) and the research problems — in 10 groups.

The effect of the didactic activity is the promotion of about 550 masters and 36 doctors. The effect of the scientific activity is about 50 books and about 160 articles.

On the didactic level the future development of the Institute foresees an improvement in method and an enrichment of content of instruction in the new program of studies, and the creation of new topics for postgraduate study. On the scientific level the most glaring gaps in the literature of librarianship are to be filled — with special attention to be paid to didactic needs.

ALEKSANDRA NIEMCZYKOWA

FUNKCJA BIBLIOTEKI SZKOLNEJ WE WSPÓŁCZESNEJ DYDAKTYCE

WYBRANE PROBLEMY

Na sieć bibliotek resortu oświaty i wychowania składają się:

— biblioteki szkolne; w 1976 r. było ich ok. 24 000; zatrudniały 6652 nauczycieli — bibliotekarzy na pełnych etatach, ok. 3000 bibliotekarzy ryczałtowych w niepełnym wymiarze godzin; w pozostałych bibliotekach szkolnych pracowali nauczyciele różnych przedmiotów bądź emeryci lub pracownicy administracji szkolnej;

— biblioteki pedagogiczne (fachowe biblioteki nauczycieli); stanowią sieć, na którą składa się 49 wojewódzkich bibliotek pedagogicznych oraz ich filie — dawne powiatowe biblioteki pedagogiczne. Wg danych zebranych we wrześniu 1977 r.¹ tylko 47% pracowników działalności podstawowej tych bibliotek ma przygotowanie bibliotekarskie;

— biblioteki naukowe: Ministerstwa Oświaty i Wychowania oraz pięciu resortowych instytutów naukowych i podległych im filii terenowych².

Podstawową tezę dalszych wywodów niniejszego referatu jest twierdzenie, iż od sprawności działania bibliotek resortu oświaty uzależniony jest stopień przygotowania społeczeństwa do korzystania z informacji. Znalazło to zresztą swój wyraz w urzędowych postanowieniach, nakładających na szkoły obowiązek przygotowywania przyszłych absolwentów do korzystania z informacji³. Nie jest to również obojętne dla bibliotek wszystkich typów, czy zgłosi się do nich czytelnik umiejący korzystać z podstawowego aparatu informacyjnego biblioteki, czy też będą one zmuszone — tak jak to bywa dotychczas — wprowadzać studentów pierwszego roku studiów w elementarne umiejętności korzystania z biblioteki, które należało im przekazać w szkole średniej.

¹ Dane z referatu K. Walczaka „Stan nowych wojewódzkich bibliotek pedagogicznych” wygłoszonego na Konferencji bibliotek pedagogicznych w Kaliszu dn. 29.9.1977 r.

² Instytutów Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych oraz 11 Centrów Doskonalenia Nauczycieli.

³ *Uchwała Rady Ministrów nr 35 z 12.2.1971 (Monit. Pol. 1971 nr 14)*. — *Wytyczne programowe Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dn. 17.9.1971 r.*, „Dz. Urz. Min. Ośw. Szk. Wyż.” 1971 nr B-13 poz. 84.

Miejsce biblioteki szkolnej w procesach dydaktycznych i wychowawczych było i jest przedmiotem wielu rozważań rozpatrywanych w różnych aspektach. Problem, któremu poświęcona jest niniejsza wypowiedź, ograniczony jest do przedstawienia wpływu nowych kierunków w dydaktyce na rozwój bibliotek szkolnych⁴. Należy jednak zaznaczyć, iż przez uwypuklenie nowych obowiązków stawianych przed biblioteką w szkole nie zmniejsza się rangi obowiązków dotychczasowych, a przede wszystkim sprawy aktywizacji kulturalnej czytelników, uczniów i nauczycieli przez umożliwienie całej społeczności szkolnej czytania dla przyjemności. Jak we współczesnej goniwce za zdobywaniem informacji, do której m.in. biblioteka szkolna ma przygotowywać uczniów, nie zgubić „rozkoszowania się” czytaniem to jeden z zasadniczych problemów kompleksowych badań, należący do treści tej wypowiedzi.

Rozważania poświęcone bibliotece szkolnej w aspekcie potrzeb współczesnej dydaktyki mają charakter zarówno teoretyczny, jak praktyczny; m.in. istnieje pilna potrzeba opracowania propozycji modelu biblioteki szkolnej, takiej która by odpowiadała i założeniom podstawowym, i realnym możliwościom nowego systemu oświaty w Polsce.

Przejście z nauczania reproduktywnego na generatywne⁵. Czesław Kupisiewicz uważa przejście z nauczania reproduktywnego na generatywne za zasadniczy kierunek współczesnej dydaktyki⁶. Z tej generalnie postawionej tezy wynikają określone konsekwencje dla ukierunkowania i wzbogacenia roli biblioteki w szkole. Nauczanie generatywne w istocie swojej wymaga od ucznia bardziej samodzielnego udziału w procesie poznawania wiedzy, zwiększając tym samym jego kontakt z książką, czasopiśmem i innymi dokumentami. W konsekwencji zmienia również pewne dotychczasowe układy wewnątrz szkoły. Na szczególną uwagę zasługuje nowa relacja pomiędzy nauczycielem — uczniem — biblioteką. Rola nauczyciela, z osoby podającej wiedzę nie do podważenia, posługującej się jako wsparciem — podręcznikiem, zmienia się na rolę doradcy w wyszukiwaniu i precyzowaniu problemu, pomocnika w ukierunkowywaniu poszukiwań potrzebnych uczniowi materiałów.

Naturalnym warsztatem pracy ucznia jest biblioteka. Właściwe przygotowanie biblioteki do zwiększonych obowiązków należy przede wszystkim do zadań nauczycieli poszczególnych przedmiotów. Bibliotekarz jest koordynatorem wspólnej pracy zespołu pedagogów i uczniów na terenie biblioteki; ukierunkowuje również ich poszukiwania, tak poprzez wy-

⁴ Znajduje swój wyraz w wydawnictwach UNESCO, np. F. N. Withers: *Normes pour l'établissement des services de bibliothèque*. Paris 1978. — *Guide pour la transformation de bibliothèques scolaires en centres multimédia*. Paris 1978.

⁵ Nauczanie reproduktywne odwołuje się raczej do pamięci ucznia, nauczanie generatywne — do jego samodzielnego myślenia.

⁶ Cz. Kupisiewicz: *Kierunki modernizacji kształcenia*. Warszawa 1976, powiel. (Referat wygłoszony na Uniwersytecie Warszawskim dn. 11.1.1976 r.).

dawnictwa informacji pośredniej, jak i na terenie innych bibliotek. Zwiększa się rola nauczyciela w podejmowanym przez bibliotekę działaniu na rzecz usprawnienia kontaktu ucznia z niezbędnymi mu dokumentami, ponieważ bez znajomości materiału wykorzystanego przez uczniów nie można byłoby nie tylko inspirować dalszego toku pracy, ale również przeprowadzać korekty dokonanych już jej etapów. Zmiana metody pracy nauczyciela z uczniem, wynikająca z przejścia z nauczania reprodukcyjnego na generatywne, jest więc również zmianą metod pracy biblioteki na rzecz znacznie większego zacieśnienia związku pomiędzy biblioteką szkolną a nauczycielami. Znajduje to swój wyraz w normach dla bibliotek szkolnych opracowanych już w kilku państwach⁷.

W tym układzie: nauczyciel — biblioteka — uczeń, na nauczyciela spada jeszcze jeden ważny obowiązek, jakim jest czuwanie nad poprawnością językową tworzonych w bibliotece szkolnej katalogów i kartotek. Jeżeli biblioteka ma przygotować ucznia do korzystania w przyszłości ze wszystkich innych komponentów systemów informacji, jej aparat informacyjny musi odpowiadać wymaganiom stawianym, w sposób ujednolicony, przed bibliotekami wszystkich typów. W tej współpracy nauczyciel wnosi znajomość terminologii ze swej dziedziny wiedzy; do bibliotekarza należy właściwe jej wykorzystanie przy opracowaniu materiałów bibliotecznych.

System kształcenia ustawicznego. Przejście z nauczania reprodukcyjnego na generatywne, indywidualizacja nauczania, nauczanie problemowe, przygotowywanie uczniów do korzystania z informacji — te unowocześnione działania dydaktyczne stają się podstawą do przygotowania absolwenta szkoły do kształcenia ustawicznego. Raport Międzynarodowej Komisji do Spraw Rozwoju Edukacji powołanej przez UNESCO w 1971 r. nosi tytuł: *Uczyć się, aby być*⁸, trudno o lapidarniejsze wyrażenie konieczności permanentnego kształcenia, którego systemy powstają w wielu krajach świata, m.in. w Polsce. Na bibliotekę szkolną nakłada to obowiązek aktywniejszego włączenia się w procesy dydaktyczne, mające na celu przygotowanie wszystkich uczniów w szkole (niezależnie od stopnia ich aktywności czytelniczej) do umiejętności korzystania: ze wszystkich typów dokumentów, z wszelkich narzędzi i nośników informacji, ze wszystkich instytucji gromadzących dokumenty lub informujących o ich zawartości i sposobie korzystania.

Realizacja tych postulatów wymaga nowej strukturalizacji biblioteki szkolnej, a także przygotowania programu działania, uwzględniającego nie tylko pracę indywidualną z dziećmi i młodzieżą, ale przede wszystkim systematyczną, obejmującą całość zagadnienia pracę ze wszystkimi klasami,

⁷ Np. *Standards for secondary school libraries*. Canberra 1971. — School Library Resource Centre. *Recommended standards for policy and provision*. London 1972 i in.

⁸ *Uczyć się, aby być*. [Oprac.] E. Faure [i in.]. Warszawa 1975.

Miejsce biblioteki szkolnej w procesach dydaktycznych i wychowawczych było i jest przedmiotem wielu rozważań rozpatrywanych w różnych aspektach. Problem, któremu poświęcona jest niniejsza wypowiedź, ograniczony jest do przedstawienia wpływu nowych kierunków w dydaktyce na rozwój bibliotek szkolnych⁴. Należy jednak zaznaczyć, iż przez uwypuklenie nowych obowiązków stawianych przed biblioteką w szkole nie zmniejsza się rangi obowiązków dotychczasowych, a przede wszystkim sprawy aktywizacji kulturalnej czytelników, uczniów i nauczycieli przez umożliwienie całej społeczności szkolnej czytania dla przyjemności. Jak we współczesnej gonitwie za zdobywaniem informacji, do której m.in. biblioteka szkolna ma przygotowywać uczniów, nie zgubić „rozkoszowania się” czytaniem to jeden z zasadniczych problemów kompleksowych badań, należący do treści tej wypowiedzi.

Rozważania poświęcone bibliotece szkolnej w aspekcie potrzeb współczesnej dydaktyki mają charakter zarówno teoretyczny, jak praktyczny; m.in. istnieje pilna potrzeba opracowania propozycji modelu biblioteki szkolnej, takiej która by odpowiadała i założeniom podstawowym, i realnym możliwościom nowego systemu oświaty w Polsce.

Przejście z nauczania reproduktywnego na generatywne⁵. Czesław Kupisiewicz uważa przejście z nauczania reproduktywnego na generatywne za zasadniczy kierunek współczesnej dydaktyki⁶. Z tej generalnie postawionej tezy wynikają określone konsekwencje dla ukierunkowania i wzbogacenia roli biblioteki w szkole. Nauczanie generatywne w istocie swojej wymaga od ucznia bardziej samodzielnego udziału w procesie poznawania wiedzy, zwiększając tym samym jego kontakt z książką, czasopiśmem i innymi dokumentami. W konsekwencji zmienia również pewne dotychczasowe układy wewnątrz szkoły. Na szczególną uwagę zasługuje nowa relacja pomiędzy nauczycielem — uczniem — biblioteką. Rola nauczyciela, z osoby podającej wiedzę nie do podważenia, posługującej się jako wsparciem — podręcznikiem, zmienia się na rolę doradcy w wyszukiwaniu i precyzowaniu problemu, pomocnika w ukierunkowywaniu poszukiwań potrzebnych uczniowi materiałów.

Naturalnym warsztatem pracy ucznia jest biblioteka. Właściwe przygotowanie biblioteki do zwiększonych obowiązków należy przede wszystkim do zadań nauczycieli poszczególnych przedmiotów. Bibliotekarz jest koordynatorem wspólnej pracy zespołu pedagogów i uczniów na terenie biblioteki; ukierunkowuje również ich poszukiwania, tak poprzez wy-

⁴ Znajduje swój wyraz w wydawnictwach UNESCO, np. F. N. Withers: *Normes pour l'établissement des services de bibliothèque*. Paris 1975. — *Guide pour la transformation de bibliothèques scolaires en centres multimédia*. Paris 1976.

⁵ Nauczanie reproduktywne odwołuje się raczej do pamięci ucznia, nauczanie generatywne — do jego samodzielnego myślenia.

⁶ Cz. Kupisiewicz: *Kierunki modernizacji kształcenia*. Warszawa 1976, powiel. (referat ogłoszony na Uniwersytecie Warszawskim dn. 11.1.1976 r.).

dawnictwa informacji pośredniej, jak i na terenie innych bibliotek. Zwiększa się rola nauczyciela w podejmowanym przez bibliotekę działaniu na rzecz usprawnienia kontaktu ucznia z niezbędnymi mu dokumentami, ponieważ bez znajomości materiału wykorzystanego przez uczniów nie można byłoby nie tylko inspirować dalszego toku pracy, ale również przeprowadzać korekty dokonanych już jej etapów. Zmiana metody pracy nauczyciela z uczniem, wynikająca z przejścia z nauczania reprodukcyjnego na generatywne, jest więc również zmianą metod pracy biblioteki na rzecz znacznie większego zacieśnienia związku pomiędzy biblioteką szkolną a nauczycielami. Znajduje to swój wyraz w normach dla bibliotek szkolnych opracowanych już w kilku państwach⁷.

W tym układzie: nauczyciel — biblioteka — uczeń, na nauczyciela spada jeszcze jeden ważny obowiązek, jakim jest czuwanie nad poprawnością językową tworzonych w bibliotece szkolnej katalogów i kartotek. Jeżeli biblioteka ma przygotować ucznia do korzystania w przyszłości ze wszystkich innych komponentów systemów informacji, jej aparat informacyjny musi odpowiadać wymaganiom stawianym, w sposób ujednolicony, przed bibliotekami wszystkich typów. W tej współpracy nauczyciel wnosi znajomość terminologii ze swej dziedziny wiedzy; do bibliotekarza należy właściwe jej wykorzystanie przy opracowaniu materiałów bibliotecznych.

System kształcenia ustawicznego. Przejście z nauczania reprodukcyjnego na generatywne, indywidualizacja nauczania, nauczanie problemowe, przygotowywanie uczniów do korzystania z informacji — te unowocześnione działania dydaktyczne stają się podstawą do przygotowania absolwenta szkoły do kształcenia ustawicznego. Raport Międzynarodowej Komisji do Spraw Rozwoju Edukacji powołanej przez UNESCO w 1971 r. nosi tytuł: *Uczyć się, aby być*⁸, trudno o lapidarniejsze wyrażenie konieczności permanentnego kształcenia, którego systemy powstają w wielu krajach świata, m.in. w Polsce. Na bibliotekę szkolną nakłada to obowiązek aktywniejszego włączenia się w procesy dydaktyczne, mające na celu przygotowanie wszystkich uczniów w szkole (niezależnie od stopnia ich aktywności czytelniczej) do umiejętności korzystania: ze wszystkich typów dokumentów, z wszelkich narzędzi i nośników informacji, ze wszystkich instytucji gromadzących dokumenty lub informujących o ich zawartości i sposobie korzystania.

Realizacja tych postulatów wymaga nowej strukturalizacji biblioteki szkolnej, a także przygotowania programu działania, uwzględniającego nie tylko pracę indywidualną z dziećmi i młodzieżą, ale przede wszystkim systematyczną, obejmującą całość zagadnienia pracę ze wszystkimi klasami,

⁷ Np. *Standards for secondary school libraries*. Canberra 1971. — *School Library Resource Centres. Recommended standards for policy and provision*. London 1972 i in.

⁸ *Uczyć się, aby być*. [Oprac.] E. Faure [i in.]. Warszawa 1975.

od pierwszej począwszy⁹. Obowiązek biblioteki szkolnej współuczestniczenia w przygotowaniu ucznia do korzystania z informacji wymaga wielu prac wstępnych, z których za najważniejsze należy uważać:

- przygotowanie nauczycieli do korzystania z informacji;
- przełamanie bariery psychologicznej wśród bibliotekarzy, traktujących pracę w bibliotece jako ucieczkę przed pracami dydaktycznymi;
- zainteresowanie dyrektorów szkół i nadzoru szkolnego możliwościami włączenia biblioteki szkolnej do procesu dydaktycznego;
- zwrócenie uwagi środowisk bibliotekarzy bibliotek naukowych i publicznych na uzyskanie czytelnika przygotowanego do korzystania z wszelkich instytucji gromadzących dokumenty, a to w wyniku właściwej pracy biblioteki szkolnej — w dobrze ustawionej współpracy z bibliotekami innych typów.

Dopiero gdy wszystkie wymienione powyżej warunki zostaną właściwie rozwiązane, będzie można mówić: „Biblioteki szkolne stanowią centralny ośrodek informacji. Wzbogacają bieżący proces kształcenia i wychowania oraz w znacznym stopniu stanowią o przyszłych kontaktach uczniów ze słowem pisanim, a także o ich przygotowaniu do kształcenia ustawicznego”¹⁰. Ten cytat ma świadczyć o zrozumieniu roli biblioteki szkolnej w zreformowanej szkole; winna mu wyjść naprzeciw pełna świadomość nowego wśród bibliotekarzy, i to nie tylko bibliotek szkolnych.

Nowa technologia kształcenia. Poważne zmiany w procesie dydaktycznym wprowadzają nowe techniki kształcenia. Powodują one przyspieszenie uczenia się i zwielokrotnienie jego wyników. Nie wszystkie nowe techniki w nauczaniu mają zastosowanie w pracy biblioteki. Jednakże zasługujące na szczególną uwagę środki audiowizualne, ułatwiające obserwację zbyt małych, zbyt wielkich lub zbyt złożonych obiektów lub procesów mają szerokie zastosowanie w pracy bibliotek, w których materiały audiowizualne coraz powszechniej są gromadzone, opracowywane i udostępniane¹¹. We wspomnianym już dokumencie opracowanym na zlecenie UNESCO szczególnie nacisk położony jest na integrowanie w nauczaniu: utrwalonej mowy, pisma i obrazu¹².

Nie tylko przyspieszenie i uwielokrotnienie procesu poznawczego przemawia za szerokim stosowaniem w nauczaniu — obok pisma — mowy i obrazu; przemawiają za tym dodatkowo względy uzyskiwania większej wiarygodności przekazu¹³. W konsekwencji coraz powszechniejszego

⁹ A. Niemczykowa: *Funkcja biblioteki szkolnej w przygotowaniu ucznia do korzystania z informacji*. (W druku).

¹⁰ *Założenia programowo-organizacyjne dziesięcioletniej średniej szkoły ogólnokształcącej*. Warszawa 1976, powiel. Instytut Programów Szkolnych.

¹¹ W normach opracowanych dla bibliotek szkolnych w Stanach Zjednoczonych, W. Brytanii, RFN i innych państwach przewidziany jest określony współczynnik gromadzenia materiałów audiowizualnych w bibliotekach szkolnych.

¹² *Uczyć się...*, s. 148-149.

¹³ „Znane są szkody wyrządzone przez tzw. kulturę książkową, pod której wpływem rzeczywistość widziana jest tak, jak ją przedstawiają książki i dzienniki, co wprowadza trudny do przebycia dystans między stanem faktycznym a jego interpretacją” (*Tamże* s. 146).

stosowania materiałów dydaktycznych, nie tylko graficznych, ale i wizualnych i słuchowych, wzbogacanych dodatkowo materiałami wytwarzanymi przez uczącego się¹⁴, wprowadza się nowe pojęcie „podręcznika obudowanego”. Można to pojęcie rozszerzyć i zaproponować termin: „książka obudowana”, której przykładami są książki dla dzieci zawierające wmontowaną płytę czy przezroczca. W konsekwencji biblioteka szkolna zmienia oblicze swych zbiorów, gromadząc obok dokumentów graficznych dokumenty słuchowe i oglądowe, a także niezbędną do korzystania z nich aparaturę. Wynikają z tego problemy natury organizacyjnej, i to nie tylko w skali biblioteki, lecz dotyczące zmian strukturalnych całego układu szkolnego. Rozwój wzbogaconych zbiorów bibliotecznych daje wielorakie możliwości modelowania współczesnej biblioteki szkolnej — od tworzenia centrum materiałów dydaktycznych¹⁵ do programu minimum, jakim jest zapewnienie pełnej informacji o wszelkich dokumentach znajdujących się na terenie szkoły, z podaniem ich lokalizacji i warunków korzystania.

Wymienione w tej wypowiedzi współczesne kierunki w dydaktyce:

- przejście z nauczania reproduktywnego na generatywne,
- powstawanie systemów edukacji permanentnej,
- rozwój technologii nauczania (szczególnie w zakresie utrwalonego słowa i obrazu)

wzbogacają i rozbudowują znaczenie biblioteki w szkole. W propozycjach maksymalnych przedstawionych przez UNESCO takie „centrum materiałów dydaktycznych” może zajmować nawet ponad 30% powierzchni lokalowej szkoły. Jest to związane z częściowym przejściem z klasowego systemu nauczania na uczenie się indywidualne lub w małych grupach. Przedstawione przez UNESCO wzory nie są wprawdzie dostosowane do systemu oświaty w Polsce, warto jednak prześledzić i założenia teoretyczne, i wyniki wdrożeń postulowanych zmian, wprowadzanych w niektórych krajach, by skorzystać z doświadczeń najciekawszych i takich, które mogą być ewentualnie wykorzystane w naszej rzeczywistości.

Podjęmowane problemy badawcze. Z przedstawionych kilku wybranych problemów wynikają propozycje ukierunkowujące prace badawcze, podejmowane w ramach specjalizacji bibliotek szkolnych w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego.

Problematyka współczesnych bibliotek szkolnych znajduje się na pograniczu różnych dyscyplin wiedzy; dziedziną podstawową dyktującą zasadniczy kształt biblioteki szkolnej jest pedagogika; wszystkie zagadnie-

¹⁴ J. Orzechowski: *Koncepcja podręcznika audlowizualnego*. W: *Z prac nad koncepcją podręcznika dla ucznia powszechnej szkoły średniej*. Warszawa 1977, powiel. Instytut Programów Szkolnych.

¹⁵ Guide...

nia odnoszące się do struktury wewnętrznej biblioteki oraz jej relacji z innymi bibliotekami są zagadnieniami bibliotekoznawczymi; treści działania pedagogicznego, mającego na celu przygotowanie uczniów do korzystania z informacji, mają jako punkt wyjścia i cel naukę o informacji. Można jeszcze szukać powiązań pomiędzy problemami badawczymi bibliotek szkolnych a literaturoznawstwem, psychologią i innymi dziedzinami wiedzy. Ten interdyscyplinarny charakter badań stwarza trudne problemy metodologiczne.

Każdy z poniżej podanych tematów wymaga zastosowania odrębnych metod badawczych, zaczerpniętych głównie z metodologii pedagogiki lub socjologii, ale również i z innych nauk. Te poszukiwania metodologiczne stanowią odrębną wartość podejmowanych prac i należy się spodziewać, że w wyniku kilkuletnich prób staną się podstawą do sformułowania ogólniejszych wniosków.

A oto wykaz opracowywanych w Instytucie problemów badawczych:

1. Diagnoza aktualnego stanu bibliotek szkolnych w Polsce i ich faktycznego miejsca w procesach dydaktycznych i wychowawczych szkoły. (Cel: ustalenie stanu i propozycje dalszego ukierunkowania rozwoju bibliotek szkolnych metodą symulacyjną, mającą na celu próbę wymodelowania optymalnego wzorca w istniejących warunkach).

2. Biblioteka szkolna jako jeden z komponentów systemu informacji. Wkład biblioteki szkolnej do systemu informacji. Korzystanie przez bibliotekę szkolną z systemu informacji.

3. W ramach bibliotekoznawstwa porównawczego: Biblioteki szkolne za granicą, kierunki ich rozwoju. Zależność rozwoju bibliotek szkolnych od stopnia alfabetyzacji społeczeństwa, obowiązującego systemu oświaty, sytuacji politycznej, sytuacji ekonomicznej.

4. Układ nauczyciel — uczeń — biblioteka: Stan i możliwości optymalizacji przygotowania metodologicznego nauczycieli do współrealizowania programu kształcenia użytkowników informacji. Funkcja instytucji kształcących nauczycieli w zakresie przygotowania ich do kształcenia ustawicznego.

5. Badania nad zagadnieniami dostosowania układów treści do możliwości psychofizycznych uczniów.

6. Znaczenie kompensacyjne książki i innych dokumentów gromadzonych w bibliotekach w życiu dzieci i młodzieży odchylonej od normy. Problemy strukturalne i funkcjonalne bibliotek w zakładach rehabilitacji i rewalidacji.

7. Miejsce biblioteki szkolnej w ogólnopństwowej sieci bibliotecznej.

Ostatni z powyższych problemów badawczych ma być jednocześnie przypomnieniem postawionej tezy, iż biblioteki wszystkich typów są zainteresowane sprawnością działania bibliotek szkolnych.

ALEKSANDRA NIEMCZYKOWA

THE FUNCTION OF SCHOOL LIBRARIES IN CONTEMPORARY DIDACTICS
CHOSEN PROBLEMS

The development of school libraries depends to a great extent on the development of didactics. In order that the contemporary school library be able to take an active part in the didactic process it must conform its structure and activity to the demands of generative teaching which stresses far greater contact with books and other documents for both teacher and pupil. A deeper cooperation between the library and teachers makes it easier to realise the requirements of the library.

The systems of long-term education and information arising in many states will be able to function efficiently in communities if the user of this information has been taught correctly at school and is able to take part in long-term self-education. It thus becomes the duty of school libraries to take part in the realisation of a program of making use of information.

New techniques of teaching especially the use of pictures and tape recording totally change both the structure of library collections and method of their usage.

The development of school libraries and their new problems ought to be solved in institutes of librarianship and then used of creating new models for school libraries. Efficiency in running a school library is important not only for the didactic and educational process at school but also for improving the efficiency of all libraries. After all, libraries ought to be interested in getting readers who are able to make use of all types of documents, carriers of information and institutions collecting documents.

ZDZISŁAWA BRZOWSKA

Z PROBLEMATYKI POTRZEB CZYTELNICZYCH

W rozlicznych i wielopłaszczyznowych kontaktach międzyludzkich, w życiu codziennym, a także w tych układach, które dyktuje i organizuje nauka, funkcjonuje na prawach pełnego obywatelstwa słowo „potrzeba”. O ile jednak w potocznym użyciu termin ten nie nastrocza praktycznych trudności w rozumieniu go i stosowaniu, o tyle w języku nauki konieczne jest jasne i precyzyjne określenie jego pojemności znaczeniowej. Sfera spraw związanych z książką¹ nie stanowi tutaj wyjątku, przeciwnie — dostarcza własnych argumentów za niezbędnością porządkowania i uściślenia terminologii naukowej. Nietrudno wskazać dla przykładu prace księgoznawcze z ostatnich lat, których autorzy zajmowali się potrzebami, określanymi przez nich zazwyczaj jako czytelnicze. Przy czym należy zaznaczyć, iż zainteresowaniom tym raczej nie towarzyszyła refleksja czysto teoretyczna nad naturą i istotą potrzeb czytelniczych. Przede wszystkim posługiwano się pojęciem potrzeb jako instrumentem badania, mającym służyć wyświetlaniu i interpretacji zjawisk i zagadnień, mieszczących się na rozległych obszarach relacji: czytelnik — książka. Badano więc zależność stopnia zaspokojenia potrzeb czytelniczych od techniki produkcji książek². Z drugiej strony próbowano ustalić wpływ tych potrzeb, siłę ich oddziaływania na kształtowanie planu wydawniczego, na graficzny i typograficzny obraz publikacji, ustalenie wysokości nakładów, na powoływanie do życia nowych serii, nowych klubów książki³.

Z kolei księgarze uznają charakter i różnorodność potrzeb zaspokajanych przez książkę za wyznacznik podziału rynku księgarskiego na rynki, związane z określonymi kręgami odbiorców. A handlowy punkt spojrzenia tych fachowców na drogę książki do jej odbiorcy nie przeszkadza im przyjąć za kryterium podziału asortymentu księgarskiego nie prawa ekonomiki, lecz właśnie potrzeby czytelnika jako najistotniejsze wyznaczniki

¹ Termin „książka” jest tu używany w jego najszerszym znaczeniu (wg *Encyklopedii wiedzy o książce*, Wrocław 1971 s. 1260, znaczenie 1).

² R. Cybulski: *Wprowadzenie do problematyki współczesnego rynku księgarskiego*. „*Stud. o Książ.*” 1974, 4 s. 137.

³ *Problemy edytorstwa*. Materiały seminarium zorganizowanego przez PWN w październiku 1970 r. Warszawa 1971. — L. Marszałek: *Edytorstwo publikacji naukowych*. Zarys problematyki. Warszawa 1974.

organizacji sprzedaży. W wyniku takiej teoretycznej postawy zasób wszystkich książek przeznaczonych do rozprowadzenia przyjęto dzielić w praktyce księgarskiej na dwie grupy: 1) książki zaspokajające potrzeby, 2) książki budzące potrzeby⁴.

Również w odniesieniu do spraw związanych z bibliotekami coraz częściej stosuje się metodę badania potrzeb czytelników. Wszak racją istnienia biblioteki, usankcjonowaniem wysokiej rangi jej roli społecznej jest funkcja usługowa wobec użytkowników polegająca na dostarczaniu właściwej lektury właściwemu czytelnikowi oraz na udzielaniu niezbędnych mu informacji. Ocena pełnionych usług, sprawności i efektywności wysiłków organizacyjnych oraz przyjętych form pracy, słowem — ocena działalności biblioteki jako całości czy też poszczególnych jej działów ujawni się w całej prawdzie i najpełniej w wyniku analizy sposobu, jakości i stopnia zaspokojenia potrzeb jej czytelników. Świadomość natomiast istnienia tych potrzeb, pełny ich rejestr, poznanie mechanizmów funkcjonowania w konfrontacji z warunkami i możliwościami, jakimi biblioteka rozporządza, staną się z kolei dla niej podstawą właściwego planowania dalszej pracy. Przykładem ciekawych badań empirycznych, spożytkowujących metodę rozpoznawania i analizy potrzeb użytkowników, są badania sprzed kilku lat, przeprowadzone przez Centralny Instytut Bibliotekoznawstwa w Berlinie; celem ich było doskonalenie działalności bibliotek, a zwłaszcza kształtowanie struktury księgozbioru literatury pięknej⁵.

Skoro badanie potrzeb jest uprawiane trochę może po omacku, bez wypracowanych dyrektyw metodologicznych i bez wsparcia uściśleniami teoretycznymi i skoro, pomimo to, okazuje się ono owocne w odniesieniu do spraw produkcji i obiegu książki, to nie należy się dziwić, że tej drogi postępowania empirycznego nie zlekceważyli ci badacze, których zainteresowanie kierowało się w stronę samego czytelnika. Wprawdzie trudno doszukiwać się licznych prac z zakresu badania czytelnictwa, opartych na wszechstronnie wykorzystanej metodzie analizy potrzeb⁶, ale prac spożytkowujących tę metodę choćby częściowo, na użytek opisu i interpretacji badanych zjawisk, jest wcale niemało^{6a}. Prezentują one np. różne kategorie odbiorców słowa drukowanego w książce, tak zwane publiczności czytające, w obrazie ich potrzeb czytelniczych, mierzonych statystycznymi wielkościami wypożyczeń, dzieł przeczytanych, preferencji autorów i tytułów dzieł. Prezentują, oczywiście przy założeniu, że moty-

⁴ Wg R. Cybulskiego: *Wprowadzenie...*, s. 138. — *Handbuch des Buchhandels*. Bd 3: *Sortimentsbuchhandel*. Red. F. Hinze. Hamburg 1971 s. 132.

⁵ J. Wałgóra-Rittinghaus: *Metody badań potrzeb społecznych w odniesieniu do działalności bibliotek*. [Warszawa 1970] maszyn. Biblioteka Narodowa. Referat na Międzynarodową leninowską konferencję czytelniczą w Warszawie, 11-14.6.1970.

⁶ Znana jest tylko jedna polska praca, która tę metodę potraktowała jako główny problem dociekań badawczych, a mianowicie: E. Wnuk-Lipińska, E. Wnuk-Lipiński: *Problematyka kształtowania się potrzeb czytelniczych*. Warszawa 1975.

^{6a} Np. W. Goriszowski: *Czytelnictwo i jego wpływ na wyniki nauczania*. Katowice 1968. — A. Przeciławska: *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*. Warszawa 1967. — S. Siekierski, J. Ankudowicz: *Nowości w bibliotekach publicznych*. Warszawa 1970.

wacje czytelników — nie ważne w tej chwili, jakimi technikami otrzymane — a odnoszące się do faktów sięgania po książkę, wypożyczenia lub zakupu, wreszcie jej konsumpcji, a więc czytania, że te motywacje są słownym wyrażeniem potrzeb funkcjonujących w środowisku. Potrzeb — dodać należy — czytelniczych, bo taki właśnie określnik występuje zazwyczaj wszędzie tam, gdzie autor pracy używa terminu „potrzeba”. Rzadziej, ale i tak się zdarza, mówi się: potrzeba czytania, potrzeba książki.

Brak precyzji i ustaleń terminologicznych jest oczywisty i narzuca konieczność szukania odpowiedzi na podstawowe pytania: co należy rozumieć przez potrzeby czytelnicze, co je określa i jakie jest ich miejsce wśród innych potrzeb człowieka? Co je determinuje i co je zaspokaja? A jeśli mówi się o nich w liczbie mnogiej, to ile ich jest? Czy towarzyszą im jakieś inne potrzeby życiowe i jakie są między nimi korelacje? Siegając do fundamentalnego pytania o istotę, naturę potrzeb czytelniczych, musimy odwołać się do tych dyscyplin, które poczyniły już mniej lub bardziej owocne próby określenia samego terminu „potrzeby”. Od wyjaśnienia bowiem tego, czym są potrzeby w ogóle, dojdziemy do ustalenia wyróżników, pozwalających nam jedno z nich nazwać czytelniczymi, a innym miana tego odmówić. Musimy stwierdzić, jakie w ogóle potrzeby posiada człowiek i jakie zachodzą między nimi związki, aby wśród nich wyznaczyć miejsce dla interesujących nas potrzeb czytelniczych.

Niestety, nauki zajmujące się problematyką potrzeb nie sformułowały jeszcze jednoznacznej i uznanej powszechnie definicji potrzeb; istnieje wiele określeń tego terminu. Zbudowano je głównie na gruncie psychologii, ale i inne nauki społeczne, przede wszystkim socjologia, mogą dostarczyć nam interesujących materiałów. Na użytek dalszych rozważań termin „potrzeba” rozumieć będziemy jako stan niedostatku, stan braku powodujący, że coś nie może istnieć i funkcjonować należycie. W odniesieniu do jednostki ludzkiej jest to brak tego, co z jednej strony jest niezbędne do normalnego funkcjonowania organizmu, a więc do utrzymania jej przy życiu, z drugiej zaś — do pełnienia przez nią określonej roli społecznej, wynikającej z jej przynależności do historycznie uwarunkowanego układu społecznego.

W związku z takim określeniem potrzeb przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, autorzy różnych koncepcji potrzeb stosują zazwyczaj te same kryteria klasyfikacji potrzeb. Sprowadzają je do dwóch, różnie nazywanych, głównych grup: potrzeby pierwotne i potrzeby wtórne. Pierwsze potrzeby, zwane również biologicznymi, są wspólne wszystkim ludziom i niezbędne do zapewnienia ciągłości gatunku. Potrzeby wtórne to potrzeby jednostkowe, zwane też psychologicznymi; odnoszą się one do spraw kultury i cywilizacji.

Autorem jednej z bardziej znanych współczesnych klasyfikacji potrzeb jest amerykański psycholog A. H. Maslow. Jego podział uwzględnia: po-

trzeby pierwotne, wynikające z braku lub niedostatku czynników niezbędnych dla funkcjonowania organizmu oraz potrzeby rozwoju, wtórne, indywidualne, których zaspokojenie jest podstawowym warunkiem zdrowia psychicznego jednostki⁷. Inny amerykański psycholog, H. Murray, ujął potrzeby ludzkie również w dwie podstawowe grupy: potrzeby organiczne, pierwotne, tzw. wiscerogenne; potrzeby psychologiczne, wtórne, psycho-genne⁸. Polski etnolog i socjolog, klasyk teorii kultury Bronisław Malinowski w swojej głównej teoretycznej pracy, poświęconej zagadnieniom kultury, wyróżnił wprawdzie trzy kategorie potrzeb, ale opisał i przedstawił szczegółowo tylko dwie pierwsze, nadając im tym samym rangę najważniejszą⁹. Zaliczył do nich: potrzeby pierwotne, które nazywa również podstawowymi lub imperatywnymi oraz potrzeby wtórne lub pochodne (w stosunku do pierwotnych). Na ostatnim — trzecim — miejscu wymienił Malinowski potrzeby integracyjne, mające związek z symbolicznymi kontaktami, wiążącymi — zgodnie z nazwą — zbiorowość społeczną. Omówił je najmniej dokładnie, umieszczając je jak gdyby w cieniu dwóch poprzednich. Powołam się wreszcie na współczesnego polskiego socjologa Pawła Rybickiego, którego stanowisko w interesującej nas sprawie jest o tyle ciekawe, że w swym dorobku naukowym, obok prac socjologicznych, posiada również prace z zakresu nauki o książce. Potrzeby ludzkie ustawia Rybicki w dwóch grupach: 1) potrzeby materialne, czyli elementarne, zaspokajane przez wytwory techniczne jak: mieszkanie, odzież, pożywienie. Są to — jak widać — potrzeby pierwotne, biologiczne: odpoczynek, ochrony przed zimnem i upałem, przed głodem; 2) potrzeby kulturalne, zaspokajane przez wytwory natury estetycznej i intelektualnej: muzea, biblioteki, księgarnie, teatr, widowiska itp.¹⁰ Tak więc Rybicki — jak inni — stosuje podział na pierwotne, czyli biologiczne i na wtórne w stosunku do nich, tj. kulturalne.

Powyższe przykłady podziału potrzeb dotyczą klasyfikacji pierwszego rzędu, ale liczba potrzeb jest ogromna i można ją dalej rozbudowywać. Taki więc podział jednostopniowy, chociaż cenny w swej funkcji porządkującej, przydatny jest tylko do rozważań na bardziej ogólnych szczeblach problemu, nie wystarcza natomiast do badań nad konkretnymi potrzebami człowieka. Trudnym zadaniem, czekającym rozwiązania, staje się znalezienie odpowiedniej zasady klasyfikowania potrzeb przy jednoczesnym unikaniu niepotrzebnego ich mnożenia. Mówiąc — odpowiedniej zasady klasyfikowania, mam na myśli taką, która umożliwi i zagwarantuje ustalenie listy zawierającej tylko takie potrzeby, jakich nie da się sprowadzić do innych, bardziej elementarnych. Kazimierz Obuchowski nie

⁷ A. H. Maslow: *Teoria hierarchii potrzeb*. W: *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*. Warszawa 1964 s. 135-164.

⁸ H. A. Murray: *Explorations in personality*. New York 1938.

⁹ B. Malinowski: *Szkice z teorii kultury*. Warszawa 1958 (s. 3-111: Naukowa teoria kultury).

¹⁰ P. Rybicki: *Ludność wielkomiejska i jej potrzeby kulturalne*. W: *Problemy czytelnictwa w wielkich miastach*. Krajowa konferencja bibliotekarska w Warszawie, 2-4.6.1958. Warszawa 1960 s. 35. — P. Rybicki: *Spółczesność miejska*. Warszawa 1972 s. 321-322.

bez lekkiej ironii stwierdza, że „Klasyfikacja potrzeb jest, jak wskazuje historia psychologii, jednym z najbardziej wdzięcznych pól twórczości naukowej”¹¹. Istotnie, powstało już wiele różnych podziałów potrzeb i nie-mało jest publikacji na ten temat. Niestety, nie prezentują one zadowalających wyników, nie przynoszą rozwiązań pożądaných z metodologicznego punktu widzenia.

Jeśli mowa o klasyfikacji potrzeb, to należy jeszcze poruszyć sprawę ich hierarchizacji. Procesowi temu podlegają znane już potrzeby wtórne. Każda z ich bowiem funkcjonuje bądź zupełnie samodzielnie, bądź też jako uzewnętrznienie istnienia innej, hierarchicznie wyżej od niej ustawionej potrzeby. Np. potrzeba uznania społecznego (jedna z potrzeb kulturalnych) może być zaspokojona przez wypełnianie odpowiedniej pracy. Ale ta sama potrzeba uznania społecznego może się manifestować jako ogólniejsza od niej potrzeba równowagi psychicznej (potrzeba pierwotna). W tym przypadku praca stanie się jednym ze sposobów zaspokojenia potrzeby równowagi psychicznej.

Po tych uwagach dotyczących potrzeb w ogólności powróćmy do sprawy potrzeb czytelniczych, aby — określiwszy, czym one są — ustalić ich miejsce wśród innych potrzeb ludzkich. Spróbujmy uczynić to analizując sposób, w jaki dokonywa się ich zaspokajania. Skoro mówię „potrzeba czytelnicza”, to w ślad za tym dostrzegam pytanie o to, co jest w stanie ją zaspokoić. Jaka czynność, jaki przedmiot, jaki wytwór — wg sformułowania P. Rybickiego — określonego działania człowieka może tego dokonać? Z potocznej, codziennej obserwacji wiemy, że przedmiotem tym jest książka, twór wielowarstwowy, który swoje istnienie zawdzięcza współpracy autora, wydawcy, drukarza, grafika i introligatora i stanowi formę przekazu zawartej w niej treści. Istotą książki, racją jej bytu, tym, co sprawia, że tę swoistą formę przekazu określamy mianem książki, jest jej realizacja czytelnicza, która się dokonuje w procesie komunikacji społecznej. Jest to — jak wiadomo — proces złożony, w którym poza książką uczestniczy również jej odbiorca — czytelnik. On jest nosicielem jakiejś potrzeby, potrzeby recepcji określonych treści piśmienniczych. Treści te odbiera za pomocą czynności czytania, zaspokajając tym sposobem potrzebę, którą mamy chyba prawo nazwać czytelniczą. Można zatem określić podmiot potrzeb czytelniczych oraz przedmiot ich zaspokajania. Podmiotem jest człowiek specjalnej kategorii społecznej, mianowicie ten i tylko ten, który jest uwikłany w proces czytania, a więc czytelnik. Potrzeba czytelnicza jest zatem potrzebą, której zaspokojenie dokonuje się w złożonym procesie czytania, we swoistym współuczestnictwie książki i jej czytelnika. Przedmiotem realizacji czy też zaspokajania potrzeby czytelniczej jest książka (we wszystkich jej postaciach) i tylko książka, ale wtedy i tylko wtedy, kiedy jest czytana. Jest ona bowiem przed-

¹¹ K. Obuchowski: *Psychologia dążeń ludzkich*. Wyd. 3. Warszawa 1972 s. 105.

miotem, który ma możliwość zaspokajania potrzeb nie tylko czytelniczych. Dzieje się to zawsze poza uczestnictwem książki w akcie spełniania się rzeczywistej jej funkcji, tzn. poza aktem komunikowania społecznego. Tak np. książka jako przedmiot fizyczny, często dzieło artystyczne o wysokich walorach i kunszcie wyposażenia graficznego, zdolna jest zaspokajać potrzeby estetyczne poprzez takie czynności dokonywane na niej czy też z jej udziałem, jak: wszelkie manipulacje dotykowe, percepcja wrażeń wzrokowych, słuchowy odbiór szelestu jej kart itp.

Potrzeby ludzkie tylko w pewnym stopniu poddają się wyborowi, nie podlegają mu np. potrzeby, które określaliśmy poprzednio jako biologiczne, tj. podstawowe. Inaczej ma się sprawa ze sposobami realizacji potrzeb; tutaj wybór w stosunku do wszystkich potrzeb jest możliwy, a skala tych możliwości bardzo rozległa. W przypadku jednak potrzeb czytelniczych wyboru praktycznie nie ma — istnieje tylko jeden sposób ich realizacji, tj. czynność czytania, i jedno narzędzie — książka, we wszystkich oczywiście odmianach jej postaci. Szerokie, żadnymi względami ani warunkami nie ograniczone są natomiast możliwości wyboru treści, jej ujęcia, kompozycji itp. oraz autora dzieła piśmienniczego¹².

Czas przejść do sprawy, dla której tło merytoryczne przygotowane zostało w dokonanym przeglądzie podstawowych klasyfikacji potrzeb ludzkich. Idzie o wyznaczenie miejsca, jakie wśród nich zajmują potrzeby czytelnicze. Jest oczywiste, że nie umieścimy ich w pierwszej grupie podziału, która — jak pamiętamy — zawiera potrzeby pierwotne. Potrzeby czytelnicze to potrzeby wtórne w stosunku do poprzednich, to niewątpliwie potrzeby kulturalne, których miejscem w podstawowej klasyfikacji potrzeb jest druga grupa.

Na podstawie znajomości zagadnień czytelnictwa, obserwacji i doświadczeń postępowania empirycznego można wskazać przykładowo ważniejsze rodzaje potrzeb czytelniczych: poznawcze, estetyczne, ludyczne, samookreślenia, akceptacji społecznej, kompensacji itd. Sprawą otwartą i ważną jest wypracowanie możliwie kompletnej listy potrzeb czytelniczych, ustalenie klasyfikacji, zdolnej wydobyć współzależności i hierarchiczne powiązania wzajemne między nimi i w stosunku do pozostałych potrzeb ludzkich. Nie idzie tu tylko o statystyczno-rejestracyjne ujęcie problemu, bo nie to jest celem ostatecznym. Katalog potrzeb czytelniczych jest nam potrzebny jako narzędzie badania wtedy, kiedy analiza funkcjonowania tych potrzeb ma nam służyć do wyjaśnienia i opisu świata książki i czytelnika. Bez niego trudno nam będzie osiągnąć pełne powodzenie w poszukiwaniu i ujawnianiu tych sił społeczno-ideologicznych, które były podłożem ich powstania. Braki teoretycznego wyposażenia naukowego podważą z kolei skuteczność i efektywność działania praktycznego, jeśli zechcemy podjąć trud rozbudzania i kształ-

¹² Zakładając nie ograniczony przestrzenią, ani czasem, ani żadnymi innymi warunkami, społeczny dostęp do książki.

towania oraz dalszego rozwijania potrzeb czytelniczych w określonych środowiskach społecznych.

Pojęcie potrzeb to nie tylko kategoria teoretyczna, lecz i metodologiczna. Brak nam jednak dostatecznie jasno sprecyzowanej perspektywy badawczej i wypracowanych dyrektyw postępowania empirycznego. Termin „potrzeba” używany jest często zamiennie z terminem „motyw”, a to na tej zasadzie, że istnieje ścisły związek między potrzebami a motywacją działań, mających na celu ich zaspokojenie. Oczywiście, nie wszystkie działania są tak ukierunkowane i zmierzają wyłącznie do zaspokajania potrzeb. Pomimo to badania empiryczne motywacji czytelnicych są niezbędne, dla wyjaśnienia zarówno problematyki potrzeb, jak też tych wszystkich zjawisk i zagadnień, które — jak już wspomniano — mieszczą się w obszarach relacji: czytelnik — książka.

Na koniec, słów parę pragnę jeszcze poświęcić samej książce. Wiemy dobrze, że „Napisanie i wydrukowanie określonego tekstu nie tworzy jeszcze książki. Ów przedmiot stanie się książką dopiero wówczas, gdy zostanie włączony w system krążenia, czyli kiedy zacznie działać, oddziaływać, przetwarzać, a więc kiedy z nieruchomego przedmiotu przekształci się w aktywny podmiot rozwoju kultury”¹³. Istotę książki określa więc jej funkcja. Mówi się, że książka spełnia wiele różnych funkcji, wylicza się je i opisuje, podkreśla doniosłość jej funkcji społecznych, w nich właśnie upatrując najwyższe jej posłannictwo. Niemal w tym sloganowych, obiegowych opinii, słusznych zresztą, bo wyrosłych z wielowiekowych obserwacji i doświadczeń, potwierdzanych każdego dnia przez życie. Brak nam jednak rzetelnej wiedzy o funkcjach książki, zarówno tych potencjalnych, których się od niej oczekuje, jak i tych, które faktycznie pełni, o ich stymulatorach i hamulcach, a także o innych jeszcze uwarunkowaniach tych funkcji. Badania potrzeb czytelniczych, a także warunków i sposobów ich zaspokajania wydają się bardzo obiecujące w odniesieniu do funkcji książki. Należy przyjąć określenie funkcji książki jako wyniku działania, polegającego na zaspokajaniu potrzeb. Ale nie tylko czytelniczych. Wykazano bowiem, że o ile książka jest jedynym narzędziem zaspokajania potrzeb czytelniczych, o tyle służy ona także zaspokajaniu innych jeszcze, pozaczytelniczych potrzeb kulturalnych człowieka.

Z uwagi na ograniczony czas wygłoszenia tekstu (15 min.) tytułowe zagadnienie zostało jedynie naszkicowane bez możliwości rozwinięcia i pogłębienia wyводу.

¹³ A. Nowicki: *Problem funkcji książki w filozofii Giordana Bruna*. „*Stud. o Książ.*” 1972, 3 s. 247.

ZDZISŁAWA BRZOZOWSKA

PROBLEMS OF READERS' NEEDS

Readers' needs are an insufficiently precise notion in so far as the meaning of this term is concerned. In spite of this, the analysis of readers' needs is a method used more and more often in research in the reader-book relationship. Reference to academic disciplines which worked out a general theory of needs will be a help in deciding what readers' needs are. According to psychologists (A. Maslow, H. A. Murray) and sociologists (B. Malinowski, P. Rybicki) readers' needs do not share the characteristics of a primary need but are secondary to it, they are a higher order of need, described as a psychological or cultural. The readers' needs fulfilment takes place during the process of reading, in the interaction between book and reader. It is important to work out a complete list of readers' needs. Studies of the latter and also of the circumstances and the means of fulfilling them form promising perspectives for the research of the function of the book. One must accept the description of the function of the book as a result of its action, which is to satisfy needs.

MARIANNA MLEKICKA

BADANIA NAD DZIEJAMI KSIĄŻKI POLSKIEJ
XIX I PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU
W INSTYTUCIE BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI
NAUKOWEJ UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

W ostatnich latach widoczny jest wzrost zainteresowania historią książki wspomnianego już okresu, wynikający ze zrozumienia, że ten właśnie okres stanowi bezpośrednią genezę i klucz do wyjaśnienia zjawisk współczesności. Instytut przez całe 25-lecie swojej działalności prowadził badania historyczne nad wszystkimi epokami dziejów książki polskiej, począwszy od zainteresowań prof. Aleksandra Birkenmajera średniowieczem, poprzez okres staropolski, któremu poświęca się szczególnie dużo uwagi w ostatnim czasie, aż do systematycznego zajmowania się problematyką wieku XIX i XX. Badania prowadzone są na różnych poziomach, w zależności od funkcji dydaktycznych i naukowych Instytutu. Celem niniejszego referatu jest dokonanie krótkiego przeglądu różnorodnych form działalności w zakresie określonej w tytule problematyki.

Od 1954 r., kiedy ówczesną Katedrę Bibliotekoznawstwa opuścili pierwsi magistrowie, do końca września 1977 r. na seminariach magisterskich przygotowano ogółem 544 prace. Z tego 206 (38%) prac dotyczy wyłącznie lub częściowo problemów książki XIX i XX w. SeminaRIA, na których w mniejszym lub większym stopniu zajmowano się tą problematyką, prowadziły następujące osoby: prof. dr Aleksander Birkenmajer (1952-1965), dr Michał Ambros (1956-1961) doc. dr Krystyna Remerowa (1957-1976), doc. Ksawery Świerkowski (1958-1971), doc. dr Helena Hleb-Koszańska (1960-1965), doc. dr Anna Czekajewska-Jędrusik (1963-1975), dr Adam Bromberg (1965-1968), dr Zdzisława Brzozowska (1965-1977), doc. dr hab. Barbara Bieńkowska (1969-1977) i prof. dr hab. Jerzy Dobrzycki (1973-1976). Badania nad dziejami książki prowadzone były głównie na seminariach historycznych, kierowanych kolejno przez prof. dra A. Birkenmajera, doc. K. Świerkowskiego i doc. dr hab. B. Bieńkowską. Problematyką książki XIX i XX-wiecznej interesował się szczególnie doc. K. Świerkowski, pod którego kierunkiem przygoto-

wano 80 prac i który położył wybitne zasługi dla badań nad tym okresem.

Prace magisterskie mają z natury rzeczy określony charakter. Wybór tematów ograniczony jest istnieniem dostatecznej podstawy źródłowej, możliwościami studenta w dotarciu do źródeł, wreszcie wymogami dydaktyki. Niemniej jednak prace wykonane w Instytucie odzwierciedlają potrzeby badawcze w omawianym zakresie, ukazują możliwości wykorzystania różnych rodzajów materiałów źródłowych oraz zastosowania wielorakich metod badawczych. Oczywiście, większość stanowią prace faktograficzne, zawierające szczegółowe ustalenia faktów, oparte jednak na szerokiej podstawie źródłowej, głównie w zakresie źródeł drukowanych, ale też niejednokrotnie wykorzystujące źródła rękopiśmienne biblioteczne, a nawet archiwalne. Poza faktografią liczne opracowania magisterskie mają charakter bibliograficzno-dokumentacyjny, podają bowiem zestawienia problematyki bibliologicznej występujące w określonych czasopismach bądź rejestrują pełną zawartość wybranych tytułów czasopism w oznaczonych odcinkach czasu. W sytuacji, kiedy nie dysponujemy retrospektywną bibliografią bibliologiczną, a materiał zawarty w czasopismach XIX i XX w. jest szczególnie trudny do uchwycenia przez indywidualnych badaczy, prace te mają swoją wartość dokumentacyjną. Odrębny charakter posiadają prace oparte na jednym typie źródła, z zastosowaniem określonej metody badawczej, jak np. analiza czytelnictwa wybranych środowisk społecznych w świetle pamiętników lub listów czy też ukazanie całokształtu spraw związanych z książką w danym ośrodku na podstawie wydawnictw informacyjnych.

Zakres tematyczny prac magisterskich jest bardzo rozległy. W skrócie można powiedzieć, że obejmuje on problemy produkcji książki, formy i treści piśmiennictwa, problemy informacji o książce, rozpowszechniania wydawnictw przez księgarnie i biblioteki oraz problemy czytelnictwa. Głównym ośrodkiem zainteresowania jest zabór rosyjski, w szczególności Warszawa oraz całe terytorium Królestwa Polskiego, chociaż nie brak też prac dotyczących spraw książki w pozostałych zaborach lub dających przegląd określonej problematyki w danym okresie na ziemiach polskich w ogóle. Szczegółowa analiza tematów pozwala na następujące stwierdzenia:

1) Najszerzej zostały opracowane problemy produkcji książki i handlu książką, głównie w Warszawie. Z tego zakresu przygotowano kilkanaście prac o charakterze monograficznym, dotyczących ważniejszych drukarni warszawskich, oraz ok. 30 prac omawiających działalność i dorobek poszczególnych firm księgarsko-wydawniczych;

2) Wiele uwagi poświęcono historii księgozbiorów prywatnych i publicznych, takich jak np. biblioteki towarzystw naukowych, biblioteki magnackie, biblioteki szkół i wyższych uczelni;

3) Prowadzono badania nad innymi formami rozpowszechniania książki, jak np. przez wypożyczalnie przy księgarniach, czytelnie bezpłatne WTD, czytelnie prowadzone przez Towarzystwo Czyteln m. Warszawy czy wreszcie przez prywatne wypożyczalnie odpłatne;

4) Zajmowano się problematyką organizacji i stanu bibliotekarstwa polskiego w XIX i XX w., co znalazło wyraz w przygotowaniu prac m.in. na temat bibliotekarstwa oświatowego, kształcenia bibliotekarzy, organizacji władz bibliotecznych, rozwoju czasopism bibliotekarskich itp.;

5) Opracowano szereg zagadnień z zakresu historii bibliografii na podstawie analizy wybranych czasopism bibliograficznych, ważniejszych dzieł bibliograficznych (np. Jochera i Wiszniewskiego), przez omówienie rozwoju poszczególnych rodzajów bibliografii (zalecającej, literackiej, muzycznej), przez przedstawienie działalności i dorobku naukowych polskich bibliografów (np. F. Bentkowski, K. Estreicher, T. Wierzbowski, P. Chmielowski, W. Wisłocki, J. Czubek, S. Krzemiński, W. Hahn);

6) Podjęto próbę charakterystyki pewnych typów wydawnictw XIX-wiecznych, specyficznych dla tego okresu, jak encyklopedie, kalendarze, *Poradnik dla samouków*, wydawnictwa powstańcze z okresu powstania listopadowego i styczniowego;

7) W zakresie problematyki treści piśmiennictwa opracowano zagadnienie popularyzacji nauk matematyczno-przyrodniczych w pierwszej i drugiej połowie XIX w. za pośrednictwem czasopism, książek i podręczników akademickich;

8) Podjęto badania w zakresie historii czytelnictwa w drugiej połowie XIX w. opierając się na określonych źródłach wiedzy o ówczesnym repertuarze czytelnictwa (ogłoszenia księgarsko-wydawnicze, odcinki literackie w czasopismach, drobne utwory literackie zamieszczane w kalendarzach);

9) Zainteresowano się także zagadnieniem wzajemnych stosunków w układzie: autor — wydawca, rozpatrując je na przykładzie kontaktów z wydawcami znanych pisarzy i poetów polskich: Z. Nałkowskiej, S. Witkiewicza, T. Boya-Żeleńskiego, S. Przybyszewskiego, B. Prusa, E. Orzeszkowej, J. Kasprówicza, M. Dąbrowskiej i J. Tuwima;

10) Wreszcie należy wspomnieć o pracach poświęconych rozwojowi polskiej myśli bibliotekoznawczej oraz omówieniu dorobku naukowego w zakresie badań nad książką takich teoretyków czy badaczy, jak J. Lewel, A. Bohatkiewicz, K. Estreicher, J. Przyborowski, K. Badecki, J. I. Polkowski.

Ten ogólny z konieczności przegląd problematyki prac magisterskich w zakresie dziejów książki XIX i XX w. nie wyczerpuje podejmowanej tematyki, wydaje się jednak, że pozwala na zorientowanie się w głównych kierunkach badań prowadzonych ze studentami. Na marginesie

warto dodać, że niektóre prace magisterskie stały się podstawą dla przygotowania książek bądź obszernych artykułów¹.

Szeroko pojęte dzieje książki i bibliotek XIX i XX w. znalazły także swoje miejsce w pracach przygotowywanych w celu uzyskania stopnia naukowego doktora. Na ogólną liczbę 36 prac doktorskich obronionych w latach 1960-1976 aż 16 dotyczyło wspomnianych zagadnień. Pierwsze prace doktorskie przygotowane zostały pod kierunkiem prof. dra A. Birkenmajera, dalszym patronowały zebrania naukowe, mające charakter seminarium doktorskiego, prowadzone przez szereg lat pod kierunkiem doc. dr Krystyny Remerowej i doc. Ksawerego Świerkowskiego. Doktoranci reprezentowali różne instytucje, stąd wielokrotnie były ich zainteresowania i potrzeby naukowe. Znalazło to wyraz w bardzo zróżnicowanej tematyce prac. Ogólnie można powiedzieć, że podejmowane tematy miały charakter zarówno ogólnopolski jak i regionalny, a obejmowały następujące zagadnienia: historię piśmiennictwa na Mazowszu i w Wielkopolsce, historię ruchu wydawniczego i księgarstwa (m.in. w Warszawie, w Rzeszowie, we Lwowie), historię bibliotek i bibliotekarstwa, historię czasopiśmiennictwa. Niektóre prace doktorskie stały się podstawą dla przygotowania publikacji książkowych².

Obecnie seminarium doktorskie z zakresu wiedzy o dawnej książce (tzn. o wydawnictwach opublikowanych do 1945 r.) prowadzi doc. dr hab. Barbara Bienkowska. Podjęte pod jej kierunkiem prace zmiierają nie tylko do ustalenia faktów, lecz przede wszystkim do ukazania roli książki w kulturze polskiej. W zakresie dziejów książki XIX i XX w. przygotowywane są następujące tematy: 1) Kolekcja Korotyńskich na tle zbieractwa warszawskiego XIX i pierwszej połowy XX w., 2) Encyklopedie polskie XVIII-XIX w. jako wyraz przemian świadomości naukowej, 3) Rola książki w przemianie kulturalnej społeczeństwa polskiego w latach 1900-1918, 4) Kultura książki środowiska lekarskiego Łodzi kapitalistycznej, 5) Zygmunt Mocarski jako bibliotekarz i bibliolog.

Niektórzy pracownicy Instytutu przygotowują swoje prace doktorskie pod kierunkiem naukowym osób nie związanych stosunkiem służbowym z Instytutem. I tak np. jedno z zagadnień, a mianowicie: Życie książki w okresie powstania listopadowego, opracowywane jest pod kierunkiem prof. dr Heleny Więckowskiej.

Wydaje się, że dorobek Instytutu w zakresie prac doktorskich, tra-

¹ A. Skrzypczak: *Sennewaldowie — księgarze i wydawcy warszawscy*. Wrocław 1969. — M. Mlejkicka, J. Rogala: *Księgarnia wydawnicza Józefa Pułczy w Warszawie*. (1815-1834). „Roczn. Bibl.” 1966 R. 10 z. 1/2 s. 91-140. — H. Chober: *Księgozbiór Wacława Aleksandra Maciejowskiego — uwarunkowania pracy uczonego*. „Z badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” 1975 Z. 1 s. 147-193.

² J. Siniarska-Czaplicka: *Znaki wodne piśmiennictwa Mazowsza, 1750-1850*. Łódź 1960. — Z. Brzoźowska: *Andersen w Polsce. Historia recepcji wydawniczej*. Wrocław 1970. — J. Wróblewski: *Biblioteki polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1881-1939*. Olsztyn 1968. — J. Kołodziejka: *Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym*. Warszawa 1967. — W. Kocyba-Kamińska: *Oficyna Ossolińska w latach 1920-1939*. Wrocław 1973. — A. Jagusztyn: *Dzieje drukiarstwa i księgarstwa w Rzeszowie w latach 1840-1939*. Rzeszów 1974. — M. Mlejkicka: *Jakub Morkowicz — księgarz i wydawca*. Wrocław 1974. — A. Klossowski: *Ambasador Książki polskiej w Paryżu — Władysław Mickiewicz*. Wrocław 1971.

ktujących o sprawach książki XIX i XX w., choć skromny ilościowo, stanowi dość istotny wkład do wiedzy o książce polskiej tego okresu.

Od początku nowej organizacji badań naukowych czyli od dwóch lat Instytut bierze udział w badaniach ujętych w problem międzyresortowy, oznaczony symbolem III.11, realizowany w ramach współpracy przez Polską Akademię Nauk oraz Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Problem ten brzmi: „Nauka i oświata w dziejach Polski — czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego”. Koordynatorem problemu jest Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN. W skład problemu wchodzi szereg grup tematycznych, m.in. grupa o nazwie: „Miejsce i rola książki w nauce oraz edukacji w Polsce od XVI do końca XIX w.”, koordynowana przez doc. dr hab. B. Bieńkowską. Wśród tematów pomieszczonych w tej grupie, a odnoszących się do XIX w. podjęto następujące opracowania: 1) Biblioteka szkolna w Chojnicach od XVI do XX w. (mgr Maria Strutyńska, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu), 2) Księgozbiory lekarzy warszawskich i ich rola w kształtowaniu kultury naukowej środowiska w XIX w. (dr Andrzej Skrzypczak, IBIN UW), 3) Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej — pierwsza uniwersytecka synteza bibliologii w Polsce (mgr Maria Magdalena Bieńkowska, Biblioteka Narodowa). Plany badań przewidują opracowanie powyższych tematów do 1980 r., w formie materiałów przygotowanych do publikacji.

Od 1977 r. Instytut uczestniczy także w realizacji problemu węzłowego, oznaczonego symbolem 11.1, pod nazwą: „Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja”. Badania zostały podjęte na podstawie zlecenia Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Koordynatorem problemu jest Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta. Tematy badawcze objęte problemem podzielono na 15 grup tematycznych. Zagadnienia z zakresu nauki o książce stanowią grupę VII, podzieloną na dwie części: 1) Czytelnictwo, bibliotekoznawstwo (pod kierownictwem naukowym doc. dr hab. Jadwigi Kołodziejskiej) i 2) Książka w procesie komunikacji społecznej (pod kierownictwem naukowym prof. dra Karola Głombiowskiego). Pracownicy Instytutu biorą udział w przygotowaniu trzech tematów z części drugiej. Dwa tematy dotyczą badań w zakresie XIX w., a mianowicie: 1) Warszawa jako ośrodek ruchu wydawniczego w XIX w. — organizacja produkcji wydawniczej (dr Marianna Mlekicka), 2) Prasa i książka jako środek przekazu treści literackich w drugiej połowie XIX w. (dr Zdzisława Brzozowska). Zakończenie prac nad wymienionymi tematami przewidziane jest w 1980 r. w postaci tekstów przygotowanych do druku.

Jak wiadomo, aktualny stan wiedzy w zakresie historii książki wymaga szerokich i wszechstronnych, ale ukierunkowanych, zorganizowanych i zdyscyplinowanych metodologicznie badań źródłowych, prowadzących do możliwie pełnej naukowej rejestracji ośrodków kultury książki.

Tak pomyślane prace podejmuje działający od 1970 r. w Instytucie Zespół Badań nad Rolą Książki w Kulturze Polskiej, skupiający pracowników Instytutu, jak również badaczy z innych ośrodków zainteresowanych problematyką historii książki, np. z Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Narodowej czy Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN. Celem działalności badawczej Zespołu jest ujmowanie dziejów książki w ogólnym kontekście historii kultury. Wybór tematyki prac uwarunkowany jest przede wszystkim stanem wiedzy i perspektywami badawczymi w zakresie historii książki, lecz równocześnie aktualnymi potrzebami dydaktycznymi i warsztatowymi studentów oraz bibliotekarzy zajmujących się dawną książką. Stąd wynika analityczny i metodologiczny charakter opracowań, przygotowywanych jako elementy przyszłej syntezy.

Dla zapewnienia możliwości ogłaszania wyników prac prowadzonych w kręgu Zespołu Instytut podjął publikowanie wydawnictwa zbiorowego pod redakcją naukową doc. dr hab. B. Bienkowskiej, noszącego tytuł *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*. Publikacja ta ukazuje się nakładem Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego. Dotychczas ukazały się trzy zeszyty: z. 1 w 1975 r., z. 2 w 1976 r. i z. 3 w 1977 r. Dwa pierwsze zeszyty zawierają prace prezentujące niektóre kierunki i wyniki badań głównie nad polskimi księgozbiorami historycznymi XVII-XVIII w. Natomiast zeszyt 3 dotyczy w całości księgozbiorów XIX-XX w. i zawiera 7 prac³. W przygotowaniu znajdują się dwa kolejne zeszyty, z których czwarty poświęcony jest książce rękopiśmiennej, głównie okresu do końca XVIII w., piąty podejmuje znów tematykę zmiennych losów książki XIX i XX w. i przewidziany jest do druku w 1978 r.

Na syntezę naukową omawianego okresu jest jeszcze za wcześnie, a jej opracowanie przekracza możliwości jednego ośrodka. Niemniej jednak jest to zagadnienie tak ważne nie tylko dla historycznej, lecz i współczesnej książki, że wysiłki Instytutu nadal będą zmierzać ku przyspieszeniu pełnego ujęcia dziejów polskiej książki dwóch ostatnich stuleci. Kolejnym krokiem, który rozszerzy formalne podstawy działalności badawczej Instytutu w zakresie historycznym, jest powołanie dn. 1 października 1977 r. Zakładu Wiedzy o Dawnej Książce, w którego planach znajduje się bogato reprezentowana problematyka XIX i XX wieku.

³ U. Paskiewicz: *Narastanie księgozbioru Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, 1802-1832*. — E. Słomczewska: *Sieć bibliotek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w latach 1907-1952*. — M. M. Biernacka: *Księgozbiór Biblioteki Głównej warszawskich uczelni naukowej i dydaktycznej Karola Estreichera*. — M. Drzewiecki: *Polskie biblioteki szkolne w okresie międzywojennym. Zarys problematyki*. — J. Rogala: *Zbiory Korotyńskich i ich znaczenie dla badań warszawianistycznych*. — Ponadto ze względów dydaktycznych i metodycznych zostały umieszczone w tym zeszycie dwa artykuły źródłoznawcze, a mianowicie: H. Chamska: *Acta hipoteczne i notarialne jako źródła badań nad księgozbiorami prywatnymi XIX-XX w.* — M. Mielicka: *Wykorzystanie źródeł drukowanych z lat 1795-1918 do badań nad dziejami książki polskiej. Zarys metodologiczny*.

MARIANNA MLEKICKA

RESEARCH IN THE HISTORY OF THE POLISH BOOK IN THE 19TH
AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES
AT THE INSTITUTE OF LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE
WARSAW UNIVERSITY

Historical research in all periods of the history of the Polish book has been carried out at the Institute during 25 years of its activity. The problem of the history of books and libraries in the 19th and 20th centuries took up a fair part of these investigations. The article contains a review of the subjects of master's and doctoral theses prepared at the Institute from its inauguration until the end of the 1976/77 academic year and also introduces research work being carried out at present in the following organisational forms: 1) doctoral seminars, 2) research work defined by government plans, 3) research carried out by a working group organised at the Institute and engaged in studying the role of the book in Polish culture. Apart from this author gives information about serial publication *From research into Polish historical collections* published by the Institute from 1975.

BARBARA BIENKOWSKA

ALEKSANDRA BIRKENMAJERA KONCEPCJA HISTORII KSIĄŻKI

Aleksander Birkenmajer był nie tylko znakomitym historykiem związanym etatowo z biblioteką, co w jego czasach było zjawiskiem dość częstym i ugruntowanym w Polsce długą i dobrą tradycją, ale równocześnie jednym z pierwszych fachowych bibliotekarzy przez cały okres kariery zawodowej aktywnie pracującym naukowo. Właśnie w tej równoległości zainteresowań historią i współczesnością książki, w równorzędności refleksji teoretycznej i praktycznych działań bibliotecznych wyrażał się nowoczesny stosunek uczonego do obowiązków bibliotekarskich, które traktował nie jako konieczne zło życiowe, ale jako ważne i rozległe pole inicjatywy oraz działalności zawodowej.

Urodzony w 1890 r. od wczesnych lat studenckich łączył zainteresowania historią nauk ścisłych z humanistyką i bibliologią. Studiując w l. 1908-1913 na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego matematykę i fizykę, równocześnie uczęszczał na wykłady Stanisława Krzyżanowskiego z nauki o archiwach i bibliotekach oraz Adama Miodońskiego z paleografii łacińskiej. W 1914 r. uzyskał doktorat filozofii w zakresie historii astronomii, w 1930 r. — habilitację z historii nauk ścisłych, a w 1937 r. — co bardzo znamienne — habilitację z zakresu bibliotekoznawstwa. Jego działalność i kariera naukowa rozwijały się równoległe do bibliotekarskiej. Od 1911 r., początkowo przy boku Ojca — Ludwika Birkenmajera, wybitnego historyka nauk ścisłych, a wkrótce samodzielnie prowadził badania nad dziejami nauki i filozofii średnio-wiecznej. Obok tego zaś od 1919 r. rozpoczął pracę w Bibliotece Jagiellońskiej, z którą związany był aż do 1951 r. z przerwą w czasie okupacji i dyrektury poznańskiej w l. 1939-1947. Równocześnie od 1930 r. wykladał na Uniwersytecie Jagiellońskim jako zastępca profesora historii nauk ścisłych, a w 1938 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego i do poprzednich zajęć dołączył również wykład „Wstęp do bibliotekoznawstwa”. W 1951 r. powołany został na stanowisko kierownika nowo utworzonej Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Warszawskiego, którą to funkcję sprawował aż do przejścia na emeryturę w 1960 r. Zmarł 30.9.1967 r. — do ostatnich lat czynny naukowo.

Jego dorobek badawczy wyraził się liczbą ponad 350 publikacji i znaczył nadzwyczaj aktywnym udziałem w pracach organizacji międzynarodowych oraz kongresów historyków, historyków filozofii i nauki, jak również bibliotekarzy — bo takie były główne dziedziny jego twórczości.

Sam Birkenmajer wyróżniał dwa podstawowe kierunki swej działalności, „z których jeden zwracał się do nauki jako takiej, a drugi do praktycznego zastosowania nauki”¹. Do drugiego nurtu kwalifikował całą praktyczną działalność bibliotekarską, organizacyjną i dydaktyczną, do pierwszego — m.in. swe badania bibliologiczne.

Aleksander Birkenmajer w swych wypowiedziach teoretycznych określał bibliologię jako wiedzę o materialnej postaci książki. Zaliczał do niej wszystkie problemy związane z produkcją książki jako konkretnego przedmiotu oraz z jej obiegiem w społeczeństwie. Wśród zagadnień produkcji zwracał uwagę na znaczenie materiału i przyborów pisarskich, technik i organizacji powielania (skryptoria, drukarnie), osób związanych z procesem reprodukcji tekstu (kopistów, drukarzy), dekoracji książki i jej oprawy. Mówiąc o krążeniu egzemplarzy wśród ludzi miał na myśli obieg księgarski, biblioteczny i czytelnicy.

W niektórych wypowiedziach (np. w referacie o bibliotekoznawstwie polskim z 1950 r.)² wyróżniał A. Birkenmajer naukę o bibliotece jako dziedzinę odrębną i równorzędną w stosunku do bibliologii, w innych (np. w wypowiedzi programowej o książce rękopiśmiennej w 1936 r.)³ zagadnienie kolekcjonowania dzieł włączał do problematyki księgoznawczej. Wydaje się, że rozróżnienie to miało walor przede wszystkim w odniesieniu do współczesności, a nie do historii książki. W każdym razie zarówno naukę o książce, jak i o księgozbiorach rozpatrywał A. Birkenmajer zawsze w dwu różnych aspektach: historycznym i socjologicznym⁴, posługując się stosownymi dla danej problematyki metodami. Dla badań księgoznawczych uważał za najważniejsze metody: typograficzną i proveniencyjną — obie wychodzące od źródeł bezpośrednich, w tym przypadku — od samych egzemplarzy badanych dzieł i ich zbiorów, a także od relikwów warsztatów pisarskich i drukarskich. Wyniki badań oparte na tych niepodważalnych podstawach źródłowych służyły do formułowania wniosków „szczegółowych” jak je nazywał, czyli wynikających z badania poszczególnych egzemplarzy, i „ogólnych” — nasuwających się przy badaniu jakiegoś wybranego zespołu, np. rękopisów pochodzących z tego samego środowiska pisarskiego lub należących do jednej kolekcji⁵.

Profesor Birkenmajer, przywiązujący ogromną wagę naukową do źró-

¹ A. Birkenmajer: *Przemówienie Aleksandra Birkenmajera na uroczystości jubileuszu siedemdziesięciolecia dn. 19 stycznia 1961 r.* W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 21.

² —: *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywę na przyszłość*. Tamże, s. 33-79.

³ —: *Książka rękopiśmienna*. Tamże, s. 284-283.

⁴ —: *Bibliotekoznawstwo...*, s. 34.

⁵ —: *Książka...*, s. 286-287, 283.

deł oraz ich metodycznego opracowania, wymagającego perfekcji warsztatowej, na te właśnie elementy kładł szczególny nacisk w ustalaniu hierachii ważności badań bibliologicznych. Najdobitniej bodaj wyraził swoje przekonania w referacie wygłoszonym w 1950 r. na konferencji pracowników naukowych archiwów i bibliotek zorganizowanej w ramach przygotowań do I Kongresu nauki polskiej⁶. Wychodząc wówczas od aktualnych możliwości i potrzeb naszego bibliotekoznawstwa wymienił jako priorytetowe dwie kategorie prac: podręcznikowe (w szerokim syntetycznym i informacyjnym znaczeniu) oraz rejestracyjno-opisowe — obie kategorie rozumiane oczywiście twórczo, a nie tylko kompilacyjnie.

W pierwszej grupie postulował opracowanie słowników terminologicznych i encyklopedycznych księgo- oraz bibliotekoznawczych, a w następnej kolejności — serię wprowadzeń do prac katalogowych, przydatnych przy bibliotecznym i bibliologicznym opracowaniu zbiorów historycznych. Rozumiał przez to nie tylko wskazówki praktyczne — instrukcję katalogowania rękopisów, starych druków, zabytkowych opraw itd., ale również syntetyczny wykład naukowej problematyki związanej z określoną grupą zabytków. Dalej wymienił potrzebę zarysów historycznych dziejów książki na różnych ich odcinkach (np. historii drukarstwa, ilustracji książkowej, introligatorstwa itd.) oraz monografii historyczno-teoretycznych z dziedziny bibliotekarstwa (np. monograficznego zarysu problemu budownictwa bibliotecznego, katalogów rzeczowych, metod badawczych).

W grupie drugiej (prac rejestracyjnych) widział przede wszystkim prace zbiorowe w zakresie opisu aktualnego stanu najważniejszych bibliotek polskich, rejestracji materiałów bibliecznych i archiwalnych do dziejów Polski — z uwzględnieniem nie tylko historii politycznej, ale przede wszystkim gospodarczo-społecznej i kulturalnej, również rejestrację druków polskich do końca XVIII w. a także innych zabytkowych obiektów bibliecznych. W dalszej perspektywie umieszczał pełne katalogi zbiorów specjalnych, jak również prace historyczno-opisowe prezentujące polski dorobek księgo- i bibliotekoznawczy. Zwracamy tu szczególną uwagę na projekty badań z zakresu historii książki z pominięciem innych elementów, ale też w koncepcji badawczej Birkenmajera ta właśnie dziedzina była dominująca, nawet wówczas gdy Uczony zajmował się zagadnieniami współczesności.

Nie ma potrzeby przypomnienia w tym gronie, ile z ówczesnych postulatów A. Birkenmajera zostało do dnia dzisiejszego zrealizowanych, a ile czeka jeszcze na dogodniejsze warunki obiektywne i zainteresowania wykonawców. Nie trzeba też uzasadniać słuszności tak sformułowanych potrzeb badawczych, pod których wykazem zapewne i obecnie podpisaliby się z przekonaniem zarówno historycy jak i bibliotekarze.

⁶ —: *Biblotekoznawstwo...*, s. 67-73.

Wypływały one bowiem z długoletniego doświadczenia i głębokiej znajomości zarówno potrzeb nauki, jak i możliwości warsztatowych naszego bibliotekarstwa.

Zakreślając, szeroki przecież, obszar badań bibliologicznych A. Birkenmajer poza jego obrębem pozostawiał ocenę strony treściowej książki. Oczywiście nie ulegało dla niego żadnej wątpliwości, że myśli zawarte w dziele powinny stanowić przedmiot tej nauki, której merytorycznie dotyczą, np. matematyki, astronomii, filozofii, literatury bądź też historii tych dziedzin. Analiza tekstu a więc sposobu słownego sformułowania treści merytorycznych stanowi domenę filologii, natomiast formalny opis tekstu (tzn. zagadnienia autorstwa, tytułu, podziałów, objętości itd.) jest zadaniem bibliografii, którą Uczony traktował jako odrębną umiejętność pozabibliologiczną. Z żelazną konsekwencją z pola widzenia księgoznawcy usuwał też sprawy oddziaływania treści książek na czytelników a więc kształtowania poglądów, pojęć i gustów poprzez książkę, wędrówkę idei, słowem wszelką recepcję myśli zawartych w książkach. Pozostawiał jedynie zadanie prześledzenia dróg konkretnych egzemplarzy jako przedmiotów materialnych⁷.

Takie tradycyjne ujęcie dyscypliny księgoznawczej, sprzyjające zresztą wydoskonaleniu metod, pogłębieniu problematyki badawczej i erudycji, powszechne było w I połowie XX w., jakkolwiek mało który uczony zdołał osiągnąć taką perfekcję badań bibliologicznych jak A. Birkenmajer. Dlatego też dokonane przez niego ustalenia szczegółowe (np. w zakresie opraw zabytkowych czy początków drukarstwa polskiego) w sposób znaczący i niepodważalny wzbogaciły dotychczasowy zasób wiedzy, a tok rozumowania stosowany w rozprawach księgoznawczych (np. o *Psalterzu floriańskim*⁸) wszedł do klasycznego kanonu metodyki bibliologicznej.

Studia bibliologiczne stanowiły jednak tylko jeden z kierunków twórczości A. Birkenmajera, szczególnie pielęgnowany, ale rzadko uprawiany autonomicznie. Uczony wielokrotnie podkreślał, że ubóstwo zachowanych źródeł nie tylko znacznie utrudnia, ale wręcz uniemożliwia precyzyjne odtworzenie dziejów dawnej książki pozostawiając luki, wobec których księgoznawstwo musi stanąć bezradnie. Tym większą wagę uzyskują nieliczne zachowane dokumenty przeszłości i tym wnikliwszej i wielostronnejszej wymagają one analizy. Taką też drogę postępowania naukowego stosował A. Birkenmajer. Cechą jego twórczości, na którą sam zwrócił uwagę w przemówieniu jubileuszowym w 1961 r. jako na dominującą, było świadome przekraczanie w praktyce badawczej tak starannie zakreślanych teoretycznie granic dyscyplinarnych, równoczesna praca „przy bardzo różnorodnych warsztatach” — jak to określił Jubilat⁹.

⁷ —: *Bibliotekoznawstwo...*, s. 34; —: *Książka...*, passim.

⁸ —: *Dwie rozprawy księgoznawcze o Psalterzu floriańskim. Tamże*, s. 80-148.

⁹ —: *Przemówienie...*, s. 21.

Polegało to na wykorzystywaniu całego arsenału wiedzy i metod odrębnych dyscyplin naukowych dla wszechstronnego oświetlenia wybranego przedmiotu. Dla A. Birkenmajera przedmiotem badań była przede wszystkim dawna książka, na którą patrzył przede wszystkim jako na źródło historyczne. I właśnie bardzo nowoczesne, nowatorskie, jak na jego czasy, pojęcie źródła historycznego leżało, jak się zdaje, u podstaw jego wielostronności naukowej, która doprowadziła do znakomitych osiągnięć.

Profesor Birkenmajer był przede wszystkim historykiem, co sam wielokrotnie z naciskiem podkreślał. Wachlarz jego zainteresowań obejmował wiele dyscyplin historycznych a szczególnie historię nauk ścisłych, filozofii średniowiecznej, drukarstwa, intronologię i bibliotek. Zgodnie ze wskazaniami metodologii historycznej, badania we wszystkich tych dziedzinach rozpoczynał od źródeł i na nich głównie swe badania opierał. Przy charakterystycznej dla swej formacji intelektualnej wnikliwości i dokładności dążył do pełnego odczytania i zinterpretowania każdego faktu źródłowego. W miarę postępu badań materiałowych wymagało to od Uczzonego coraz głębszych i szerszych umiejętności, bo coraz trudniejsze stawał sobie zadania i wymagania. A. Birkenmajer stał się wybitnym źródłoznawcą i ta specjalizacja była chyba punktem wyjścia i równocześnie wspólnym mianownikiem jego rozlicznych studiów historycznych.

Jak wiadomo, Birkenmajer zetknął się z rękopisami jeszcze jako student, poszukując źródeł do historii nauk ścisłych w okresie średniowiecza¹⁰. Już wówczas, we wczesnym okresie pracy naukowej, rozpatrywał ich treść w szerszym kontekście historii filozofii, której stanowiły przecież integralną część. Ponieważ kluczem do zrozumienia właściwych treści naukowych zawartych w rękopisach jest analiza paleograficzna i filologiczna tekstu, młody naukowiec wydoskonalił swe umiejętności w tych właśnie kierunkach. Równocześnie stykając się z rękopisami jako użytkownik docenił rolę właściwego (i zarazem odczuł ujemne skutki — błędnego) opisu bibliograficznego i katalogowego, a także znaczenie racjonalnej organizacji, konserwacji i udostępniania zbiorów historycznych w bibliotekach. Doświadczenia te wykorzystał później jako teoretyk i praktyk bibliotekarstwa, zdecydowany rzecznik funkcjonalnej koncepcji książki i biblioteki, zarówno w swych licznych wypowiedziach programowych, jak i działalności na stanowiskach kierownika Działu Rękopisów i dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej oraz dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Badając rękopisy i druki zawsze wychodził z założenia ścisłego związku istniejącego między treścią a formą książki, z czego wyciągał wniosek o konieczności równoległych dociekań: merytorycznych — nad my-

¹⁰ J. Zathay: *Działalność naukowa Aleksandra Birkenmajera w zakresie rękopisoznawstwa*. „Rocz. Bibl.” 1969 R. 13 z. 1/2 s. 197-221.

ślą zawartą w dziele i bibliologicznych — nad jej materialną postacią.

Dziś powiedzielibyśmy, że A. Birkenmajer trafnie dobierał źródła i przeprowadzał ich wzorową krytykę zewnętrzną i wewnętrzną. Analizując teksty zawarte w książkach jako źródła efektywne lub potencjalne (w zależności od przekazu i celu badawczego) zawsze potrafił równocześnie wykorzystać kanał informacyjny, a więc cechy zewnętrzne książki jako źródło bezpośrednie, czyli najbardziej wiarygodne i pewne. Konfrontując wnioski uzyskane innymi metodami z wynikami analizy bibliologicznej weryfikował te wnioski, rozszerzał je lub zgoła obalał. Co więcej, wyprzedzając pod tym względem większość współczesnych mu badaczy, potrafił spojrzeć na źródło historyczne jako na jednostkowy, konkretny wytwór procesu dziejowego a równocześnie jako na odbicie tego procesu — wyraz możliwości technicznych, artystycznych, intelektualnych i ideowych społeczności, która dane źródło stworzyła i której świadomość kulturalną ono dokumentuje. W ten sposób od stwierdzeń szczegółowych przechodził do uogólnień, np. na podstawie analizy poszczególnych egzemplarzy czy zapisów katalogowych wnioskując o sposobie i organizacji produkcji (np. w nowatorskim wykładzie o pecji¹¹), o wędrówkach książek (w monografii biblioteki Ryszarda de Fournival¹²), o drogach wpływów i kontaktów kulturalnych (w studiach nad opracowaniami średniowiecznymi i ilustracją książki).

Zastosowanie metod bibliologicznych pozwoliło Birkenmajerowi dokonać wielu korekt i ustaleń z zakresu historii filozofii i historii nauki. Umożliwiło więc ściślejsze datowanie i lokalizację niektórych tekstów, filiację rękopisów, identyfikację utworów, odtworzenie ich pierwotnej konstrukcji, przesłedzenie i wyjaśnienie kolejnych zmian. Ujawniało też niejednokrotnie drogi myśli twórczej i nieznanne koleje dzieł.

Nie jedynym, ale najwybitniejszym może przykładem korzyści naukowych wynikających z takiego postępowania, przytoczonym zresztą przez samego Autora w Jego jubileuszowym przemówieniu, są rezultaty badań bibliologicznych autografu *De revolutionibus*, wyjaśniające fakty istotne dla lepszego zrozumienia i oceny dzieła Kopernika¹³ (wyjaśnienie tytułu, chronologii powstawania poszczególnych partii tekstu, źródeł inspiracji a także podwójnej redakcji części trygonometrycznej). Zresztą, znakomitą ilustracją tej metody był także birkenmajerowski komentarz do I księgi *O obrotach*, gdzie w przypisach znalazły się rozbudowane wywody bibliologiczne, służące ściśle objaśnieniu i weryfikacji astronomicznego tekstu¹⁴.

¹¹ A. Birkenmajer: *Pecja*. W. A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 284-298.

¹² —: *Biblioteka Ryszarda de Fournival, poety i uczonego francuskiego z początku XIII-go wieku, i jej późniejsze losy*. Kraków 1922.

¹³ —: *Trygonometria Mikołaja Kopernika w autografie głównego jego dzieła*. „*Stud. Zródłozn.*” 1971, 15 s. 1-69.

¹⁴ M. Kopernik: *O obrotach sfer niebieskich*. Księga pierwsza. Red. A. Birkenmajer. [Warszawa] 1953.

Z drugiej strony, profesor Birkenmajer dla ustaleń bibliologicznych posługiwał się wiedzą i metodami zaczerpniętymi z innych dyscyplin naukowych. Jako dowód wystarczy przypomnieć chociażby klasyczną już dzisiaj monografię biblioteki Ryszarda de Fournival, w której rozważania księgoznawcze nierozzerwalnie splatają się z historią nauk ścisłych i filozoficznych, wspólnie prowadząc do generalnego wniosku bibliologicznego o realnym istnieniu księgozbioru poety i uczonego francuskiego z początku XIII w. opisanego w jego *Bibliomii* oraz do wielu szczegółowych konstatacji z historii nauki średniowiecznej.

Pomijając oczywiście stosowanie w badaniach źródłoznawczych wszystkich metod historycznych, wspomnijmy jeszcze tylko o bardzo częstym wykorzystywaniu przez A. Birkenmajera metod filologicznych, np. w rozprawach z dziejów drukarstwa. Właśnie na podstawie filologicznej krytyki tekstu Uczony ustalił *Krakowskie wydania tak zwanej Philosophia pauperum Alberta Wielkiego* w 1924 r.¹⁵ czy *Rodowód krakowskiego Plateana* w 1951 r.¹⁶

Nie mnożąc dalszych przykładów, wolno chyba stwierdzić, że A. Birkenmajer swoje sukcesy badawcze zawdzięczał wielostronnemu i całościowemu spojrzeniu na dawną książkę, wnikliwej analizie wszystkich elementów treściowych i materialnych, składających się na ten rodzaj źródeł historycznych. Jako wytrawny źródłoznawca był nie tylko bibliologiem, ale i wszechstronnym historykiem książki, integrującym elementy różnych dyscyplin historycznych w zespół wiedzy o dawnej książce.

Oprócz cennych ustaleń faktograficznych z zakresu historii książki profesor Birkenmajer pozostawił więc ważne dyrektywy metodologiczne i — co równie znaczące — wzory ich stosowania w praktyce badawczej. Przekonał swoim przykładem, że badania bibliologiczne są nieodzownym elementem źródłoznawstwa, a więc koniecznym dopełnieniem większości analiz historycznych. Wykazał też, że szeroki zakres znajomości metod i problemów skupiających się wokół wiedzy o dawnej książce nie musi być jednoznaczny z powierzchownym i dyletanckim ujęciem, a przeciwnie — wynika z postulatów erudycjonizmu i perfekcji warsztatowej, z dążenia do możliwie wszechstronnego i dogłębnego oświetlenia faktu źródłowego.

Jeśli nawet wszystkim tym wymogom metodologicznym nie zdoła sprostać jeden badacz, to pozostaje postulat — i możliwość — badań zbiorowych, do których A. Birkenmajer wielokrotnie w różnych sytuacjach i okolicznościach nawoływał, które planował, podkreślając zasadnicze znaczenie integracji i koordynacji badań naukowych w dążeniu do wspólnego celu — syntezy wiedzy o dawnej książce i jej roli w kulturze.

¹⁵ A. Birkenmajer: *Krakowskie wydania tak zwanej Philosophia pauperum Alberta Wielkiego*. W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 149-164.

¹⁶ —: *Rodowód krakowskiego Plateana*. *Tamże*, s. 299-309.

Takie też cele postawił sobie działający od 1970 r. w naszym Instytucie zespół badawczy, skupiający swe zainteresowania wokół roli książki w kulturze polskiej od XVI do połowy XX w. Niestety, nie udało nam się dotychczas objąć programem badawczym okresu polskiego średniowiecza ani dziejów powszechnych książki — dziedzin tak owocnie uprawianych przez Profesora. Uzupełnienie tej dotkliwej luki uważamy za jedno z najpilniejszych zadań naukowych, których wypełnienie winiśmy pamięci naszego założyciela i patrona ideowego.

Wydaje się, że powołanie z dniem 1.10.1977 r. w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego zakładu dydaktyczno-wychowawczego oraz specjalizacji „wiedzy o dawnej książce” w tym właśnie sformułowaniu i szerokim, birkenmajerowskim ujęciu jest wyrazem zrozumienia i kontynuacji idei naukowych tego twórczego i nowatorskiego historyka książki.

BARBARA BIENKOWSKA

ALEKSANDER BIRKENMAJER'S CONCEPT OF THE HISTORY OF BOOK

In his theoretical statements, professor Aleksander Birkenmajer (1890-1967), a remarkable historian of science and philosophy and, at the same time, a theoretician and practitioner of librarianship, described the book science as the knowledge of the material form of the book, of all the problems connected with its production and of its circulation among the society. Referring this problem to both the past and the present, he distinguished the historical and sociological aspects of the book science.

In his research, however, he made use of knowledge and methods from distinct academic disciplines (historical, philological and bibliological) for a general interpretation of the book as a historical source.

Birkenmajer owes his remarkable successes in research to a manysided and total look at the early book and to a penetrating analysis of all its elements. He was not only a bibliologist but also a historian of the book, integrating the elements of various disciplines to form the early book science.

JÓZEF WOJAKOWSKI

WKŁAD ALEKSANDRA BIRKENMAJERA DO NOWOCZESNEGO
BIBLIOTEKARSTWA

Rozwój i specjalizacja bibliotek rozszerzyły i zróżnicowały zakres funkcji bibliotekarza. Stopniowo doprowadziły do niejednokrotnie daleko idącej specjalizacji w zakresie poszczególnych jego czynności: technicznych, organizacyjnych, informacyjno-dokumentacyjnych, dydaktycznych i naukowych. Wszystko to sumuje się w pojęciu nowoczesnego bibliotekarstwa, któremu na terenie naszego kraju starał się nadać odpowiedni kształt Aleksander Birkenmajer. Jego działalność naukowa i bibliotekarska stała się przedmiotem kilku prac naukowych, spośród których na specjalną uwagę zasługują artykuły: Zofii Ameisenowej, Anny Lewickiej-Kamińskiej, Heleny Lipskiej, Jana Baumgarta, Jerzego Zatheya, Heleny Więckowskiej¹.

Niniejszy referat ma na celu zwrócenie uwagi na te aspekty działalności Birkenmajera, które zadecydowały o istotnym znaczeniu jego wkładu do dzieła unowocześnienia bibliotekarstwa polskiego.

Wobec faktu, że obok bibliotekarstwa rozwija się dyscyplina teoretyczna — bibliotekoznawstwo, Birkenmajer zabiegał przede wszystkim o stworzenie warunków dla odpowiedniego, zawodowego przygotowania kadry pracowników bibliotek. Od pierwszych lat niepodległego bytu Rzeczypospolitej czynił on starania o uruchomienie szkolnictwa bibliotekarskiego, jak również o zorganizowanie akcji doszkalania zawodowego kadr bibliotekarskich. Temu celowi miał służyć podręcznik bibliotekarstwa naukowego, którego plan szczegółowy został zreferowany w 1923 r. przez Birkenmajera podczas Międzynarodowego kongresu biblio-

¹ Z. Ameisenowa: *Aleksander Birkenmajer jako bibliotekarz i uczony*, „Rocz. Bibl.” 1961 R. 5 z. 1/4 s. 1-9. — J. Baumgart: *Działalność bibliotekarska Aleksandra Birkenmajera*, *Tamże* s. 11-21. — A. Lewicka-Kamińska: *Dorobek naukowy Aleksandra Birkenmajera w badaniach nad starymi drukami i oprawą księżki zabytkowej*, *Tamże* 1968 R. 12 z. 1/4 s. 1-15. — H. Lipska: *Wspomnienie o pracy Aleksandra Birkenmajera w Bibliotece Jagiellońskiej (1919-1939)*, *Tamże* s. 17-29; — *Bibliografia prac profesora dra Aleksandra Birkenmajera*, *Tamże* s. 31-36; — J. Zathey: *Działalność naukowa Aleksandra Birkenmajera w zakresie rękopiśmiownictwa*, *Tamże* 1969 R. 13 z. 1/2 s. 197-221. — J. Baumgart: *Aleksander Birkenmajer jako dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*, *Tamże* s. 169-196. — H. Więckowska: *Wstęp*. W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*, Wrocław 1975 s. 7-20.

tekarzy i bibliofilów w Paryżu². Podręcznik ten miał stanowić model nowatorskiego ujęcia przedmiotu — na skalę światową. Referent ocenił bowiem ujemnie dotychczasowe opracowania, a to ze względu na dysproporcje między poszczególnymi partiami materiału, w aspekcie wiedzy teoretycznej i historycznej czy też praktycznej. W przedstawionym planie podręcznika specjalny nacisk został położony na zagadnienia stanowiące teoretyczną i praktyczną podbudowę bibliotekarstwa w jego nowoczesnym kształcie.

Podręcznik miał składać się z dwóch zasadniczych części, z których pierwsza — w ramach dwóch rozdziałów (każdy z nich dzielił się na dwa podrozdziały) — obejmowała: zagadnienia historyczne dotyczące książki, bibliotek, bibliotekarzy i bibliotekarstwa naukowego, począwszy od czasów najdawniejszych po wiek XX, oraz zagadnienia teoretyczne z zakresu najnowszych osiągnięć techniki książki, a także problematyki nowoczesnej biblioteki, w aspekcie jej rodzajów, zadań, współpracy między bibliotekami, personelu oraz polityki bibliotecznej państwa. Część druga podręcznika, składająca się z pięciu rozdziałów (podzielonych na szesnaście podrozdziałów), została poświęcona bibliotekarstwu w ścisłym znaczeniu tego terminu. Poszczególne rozdziały obejmować miały problematykę z zakresu: gromadzenia zbiorów, katalogów, konserwacji (łącznie z budownictwem bibliotecznym), udostępniania oraz administrowania biblioteką. Zagadnienia te miały być rozważane na tle ich historycznego rozwoju, z tym że zasadniczy zrąb treści dotyczył najnowszego stanu wiedzy i osiągnięć w danej dziedzinie. Obszerne uwzględnienie w podręczniku problematyki z zakresu nowoczesnych metod na wszystkich odcinkach pracy w bibliotece czyniło z planowanego, ale nie urzeczywistnionego dzieła zapowiedź kompendium zawodowej wiedzy bibliotekarskiej, dostosowanego również do potrzeb akademickich studiów bibliotekoznawczych.

A. Birkenmajer szczególną uwagą darzył doskonalenie zawodowe i kształcenie kadr bibliotekarzy naukowych, od których uzależniał rozwój nowoczesnego bibliotekarstwa.

Dyskutując w 1929 r. z Franciszkiem Smolką na temat zadań bibliotekarza naukowego, Birkenmajer twierdził, że nie ograniczają się one do spraw związanych z kompletowaniem zbiorów i opracowaniem katalogów rzeczowych, ale do zakresu ich należy też opracowywanie naukowych katalogów, urządzenie wystaw, organizowanie podręcznego księgozbioru czyteln, a także kierowanie pracami personelu technicznego. Jednocześnie wyrażał ubolewanie z powodu zajętogo przez Smolkę stanowiska, iż bibliotekarze naukowemu odczuwają rozgoryczenie, gdy muszą

² A. Birkenmajer: *Esquisse du plan d'un manuel de bibliothéconomie scientifique*. W: *Congrès International des Bibliothécaires et des Bibliophiles tenu à Paris du 3-9 avril 1923. Procès-verbaux et mémoires*. Paris 1924 oraz W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 25-32; Zob. też A. E. [A. Birkenmajer]: *Nowe podręczniki dla bibliotekarzy bibliotek powszechnych*. „*Silva Rerum*” 1925 T. 1 s. 38-39; —: *W sprawie wykazu literatury pomocniczej dla kandydatów przygotowujących się do egzaminu bibliotekarskiego*. „*Prz. Bibliot.*” 1930 R. 4 s. 507-508.

zajmować się czynnościami technicznymi. A. Birkenmajer użył przy tym ostrego argumentu: „każdego bibliotekarza powinno ożywiać poczucie obowiązku tak względem biblioteki, której winien być oddany całym sercem, jak i względem państwa, które mu za jego pracę płaci”³.

To zdecydowane stanowisko ulegnie ewolucji w 1950 r., kiedy w referacie wygłoszonym na Konferencji pracowników naukowych archiwów i bibliotek, poprzedzającej Pierwszy kongres nauki polskiej, rozważając przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość bibliotekoznawstwa polskiego, A. Birkenmajer dojdzie do wniosku, że od pracy naukowobadawczej skutecznie odwodzi bibliotekarzy fakt, że zdolni do takowej są przeciążeni pracami organizacyjnymi i administracyjnymi: „Nie godzi się [...] z pojęciem «prawidłowego wykorzystania istniejących kwalifikowanych kadr», jeśli wybitny znawca kartografii, czy średnio-wiecznej miniatury, zamiast poświęcić się naukowemu opracowaniu i opublikowaniu odnośnych zasobów, musi w naszych bibliotekach spełniać dziesięć innych czynności, aż do dyżurowania w Czytelnii Zbiorów Specjalnych włącznie”⁴. Zarządzenia trudnej sytuacji poszukiwał Birkenmajer na drodze zwiększenia liczby etatów lub stworzenia w bibliotekach komórek planowania i administracji, pozostających pod kierunkiem wicedyrektora administracyjnego.

Ta ewolucja w poglądzie na obowiązki bibliotekarza naukowego jest dowodem przemian, jakie zaszły w bibliotekarstwie w kierunku jego unowocześnienia. Ustanowienie w 1960 r. kategorii bibliotekarzy dyplomowanych, którzy w Karcie Nauczyciela z 1972 r. zostali zaliczeni do nauczycieli akademickich, stworzyło im pod względem formalnym dogodne warunki do pracy naukowej, niemniej w praktyce zrodziło nowe problemy.

Dokształcanie kadr bibliotecznych zajęło w działalności A. Birkenmajera jedno z centralnych miejsc. Już od 1945 r. rozpoczął akcję organizowania kursów dla bibliotekarzy. Za jego dyrektury Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu a następnie Biblioteka Jagiellońska w Krakowie stały się ośrodkami szkoleniowymi. W l. 1948–1950 Kraków stanowił centrum szkolenia na skalę ogólnopolską. Tu Birkenmajer zorganizował: kurs dokształcający dla pracowników bibliotek naukowych, kurs specjalny dla bibliotekarzy zajmujących się starymi drukami oraz unikalny w skali światowej ogólnopolski kurs rękopiśmienniczy⁵. Dzięki staraniom A. Birkenmajera w 1950 r. wprowadzono formę szkolenia zawodowego w postaci praktyk międzybibliotecznych. Jednocześnie Birkenmajer kontynuował rozpoczęte jeszcze w okresie międzywojennym poczynania w kierunku zorganizowania uniwersyteckiego kształcenia bibliote-

³ A. Birkenmajer: [Głos w dyskusji nad referatem F. Smolki: *Zadania bibliotekarza naukowego*] „Prz. Bibliot.” 1929 R. 3 z. 3 s. 281.

⁴ A. Birkenmajer: *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość*. W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne...*, s. 65.

⁵ —: *Pierwszy ogólnopolski kurs rękopiśmienniczy w Bibliotece Jagiellońskiej w kwietniu i maju 1950 r.* „Prz. Bibliot.” 1950 R. 18 s. 288–297. — Zob. też B. Olszewska: *Aleksander Birkenmajer 1890–1967*. „Kwart. Hist. Nauki” 1968 R. 13 nr 1 s. 11.

karzy, uwieńczone pełnym sukcesem w 1951 r., kiedy powołano do istnienia Katedrę Bibliotekoznawstwa w Uniwersytecie Warszawskim. Odpowiednio wykształcona kadra bibliotekarzy była niezbędna dla realizacji sformułowanego przez Birkenmajera już w 1928 i 1929 r. programu działania na terenie bibliotekarstwa polskiego.

Zabierając w 1928 r. głos *W sprawie biblioteki narodowej*, Birkenmajer widział jako niezbędne: sporządzenie kumulatywnego katalogu bieżących przybytków polskich bibliotek państwowych oraz zorganizowanie „biura informacyjnego”, mogącego udzielać odpowiedzi na kwerendy naukowe dotyczące zbiorów polskich. Ponadto postulował opracowanie „generalnego katalogu polskich bibliotek państwowych”⁶.

W 1929 r. sporządzając *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa w Polsce*, A. Birkenmajer do minusów zaliczył „zastój w naukowym opracowaniu zbiorów bibliotecznych” i stwierdził, iż „Naczelnym problemem jest [...] sprawa koordynacji naszych bibliotek zwłaszcza naukowych”⁷. Za niezbędne w tym celu uznał ujednoczenie metod pracy w bibliotekach, również w zakresie stosowanych formularzy, regulaminów, statystyki, sprawozdań roboczych itp. Ponadto domagał się ogólnopolskiej instrukcji katalogowania alfabetycznego. W uregulowaniu tych spraw wielką nadzieję pokładał w ówczesnym Związku Bibliotekarzy Polskich.

Warto by dokonać podobnego bilansu w chwili obecnej — nie ulega wątpliwości, że wiele spośród stwierdzonych wówczas minusów pozostałoby w rubryce „winien”. Zaliczyć należy do nich również wymienioną przez A. Birkenmajera w 1929 r. koordynację naszych bibliotek w zakresie polityki zakupów czy też sprawę repartycji egzemplarza obowiązkowego. Zdaniem Birkenmajera, dotąd nie tracącym aktualności, „schemat rozdziału egzemplarza obowiązkowego okazał się [...] zabójczy dla bibliotek naukowych”⁸.

W nowym bilansie w rubryce minusów znaleźć się powinna także odnotowana w 1929 r. „sprawa ustosunkowania się bibliotek zakładowych i seminaryjnych do bibliotek uniwersyteckich w zakresie technicznego ich prowadzenia”, która dotąd pozostaje, posługując się określeniem użytym przez Birkenmajera „pium desiderium” w sieci bibliotek przynajmniej niektórych szkół wyższych⁹. Stwierdzony przez A. Birkenmajera zastój w naukowym opracowaniu zbiorów został częściowo przezwyciężony, niemniej dotkliwy brak koordynacji prac bibliotekarskich w tym zakresie pozostawia trwale, ujemne konsekwencje.

Podjęta przez Międzynarodowy kongres bibliotekarzy w 1929 r. próba koordynacji katalogowania opracowań zabytkowych na podstawie wy-

⁶ A. Birkenmajer: *W sprawie biblioteki narodowej*. Kraków 1928 s. 17-18.

⁷ —: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa w Polsce*. Kraków 1929 s. 7.

⁸ Tamże s. 8; zob. też A. Birkenmajer: *W aktualnej u nas sprawie „fakultatywnego egzemplarza obowiązkowego” i „martwych zasobów” w bibliotekach uniwersyteckich*. „Prz. Bibliot.” 1929 R. 3 z. 1 s. 35.

⁹ —: *Bilans...*, s. 8.

tycznych J. Hofmanna nie doczekała się realizacji na naszym terenie. Przypominał o tym A. Birkenmajer, wypowiadając się w 1951 r. *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*; jednocześnie postulował zwięzłość i przejrzystość opisu katalogowego opraw, a także apelował o podjęcie prac zmierzających do ustalenia polskiego słownictwa fachowego w tym zakresie¹⁰.

Poza rejestracją opraw A. Birkenmajer już w 1925 r. występował z wnioskiem *O inwentaryzację rękopiśmiennych poloniców w bibliotekach zagranicznych*¹¹. Natomiast w 1949 r. sformułował projekt ogólnopolskiej akcji opracowania rękopisów¹².

Nowoczesne bibliotekarstwo to również kierowanie czytelnictwem. Zagadnienie to, zwłaszcza w odniesieniu do czytelnictwa studenckiego, znajdowało się w centrum uwagi A. Birkenmajera, który w okresie dyrektury w Bibliotece Jagiellońskiej wprowadził tzw. „lekcje biblioteczne”, mające na celu metodyczne zapoznanie studentów ze sposobem korzystania z biblioteki¹³.

Na łamach czasopism *Po prostu* czy *Echo Krakowa* wypowiadał się na tematy świadczące o głębokim rozumieniu istoty dydaktycznych zadań biblioteki uczelnianej. Świadczą o tym tytuły artykułów: *Biblioteka — ważny odcinek życia studenckiego*, „*Jagiellonka*” — *źródło natchnienia krakowskiej młodzieży akademickiej*¹⁴.

Prawidłowy rozwój i funkcjonowanie nowoczesnego bibliotekarstwa uzależnione są od właściwych warunków pracy, o których decyduje również postęp w zakresie budownictwa bibliotecznego. Na ten temat wypowiadał się A. Birkenmajer kilkakrotnie, głównie przy okazji projektowania gmachu dla Biblioteki Jagiellońskiej. Trafnie porównywał budynek biblioteczny do żywego organizmu, który musi rozrastać się organicznie w ścisłym tego słowa znaczeniu. Za idealną uznawał konstrukcję architektoniczną, w której wystąpi pogodzenie trzech najistotniejszych zasad: jednego poziomu, nie krzyżujących się dróg i potrójnej dostępności do magazynu¹⁵.

Występująca u Aleksandra Birkenmajera unikalna umiejętność całościowego ujmowania problematyki bibliotekarskiej, która była wynikiem nagromadzenia doświadczeń zdobytych, jak sam to określił, przy różno-

¹⁰ —: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką poświęconie pamięci Kazimierza Piękarskiego*. Wrocław 1951 s. 108-109, 117-118.

¹¹ —: *O inwentaryzację rękopiśmiennych poloniców w bibliotekach zagranicznych*. „*Silva Rerum*” 1925 T. 2 s. 36-36; —: *Inwentaryzacja rękopisów odnoszących się do Polski w bibliotekach zagranicznych*. W: *Pamiętnik IV Powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 1925 r.* Lwów 1927 s. 225-229.

¹² J. Baumgart: *Aleksander Birkenmajer jako dyrektor...*, s. 190.

¹³ *Tamże* s. 188.

¹⁴ A. Birkenmajer: *Biblioteka — ważny odcinek życia studenckiego*. „*Po Prostu*” 1949 R. 3 nr 17 s. 8; —: „*Jagiellonka*” — *źródło natchnienia krakowskiej młodzieży akademickiej*. „*Echo Krak.*” 1949 R. 4 nr 197 s. 3.

¹⁵ —: *Nowoczesne budownictwo biblioteczne*. W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne...* s. 485-496; —: *Plany nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*. „*Prz. Bibliot.*” 1929 R. 3 s. 122-130; —: *Budowa nowego gmachu Biblioteki Politechniki Łwowskiej*. *Tamże* z. 2 s. 228-231; —, W. Skoczylas: *Budownictwo i wyposażenie bibliotek*. Materiały do nauki bibliotekarstwa. Wrocław 1958.

rodnym warsztatach pracy — podczas uprawiania nauki jako takiej oraz jej praktycznego stosowania¹⁶ — zdecydowała, że Birkenmajer wniósł wkład o nieprzemijającej wartości do dzieła wprowadzenia bibliotekarstwa polskiego na drogę rozwoju w kierunku nowoczesności.

JÓZEF WOJAKOWSKI

ALEKSANDER BIRKENMAJER'S CONTRIBUTION TO MODERN LIBRARIANSHIP

A. Birkenmajer was one of the pioneers of modern librarianship in Poland. He was concerned above all with creating conditions for suitable professional training for librarians. To this end, the textbook of academic librarianship whose detailed description Birkenmajer furnished at the International Congress of Librarians and Bibliophiles (Paris 1923) was to serve.

Birkenmajer was particularly solicitous of the ranks of academic librarians on whom he thought the development of modern librarianship depended. He suggested that librarians be relieved of organisational and administrative duties.

As early as 1945 he began to organise courses for librarians. At the same time he continued the work of organising a university education for librarians which he had commenced in the interwar period. In 1951 this was crowned with success when the Chair of Librarianship was set up at the University of Warsaw.

As far back as 1928 and 1929 A. Birkenmajer sketched out a program of activities in the domain of Polish librarianship. On behalf of the national library he suggested that centralised catalogues be drawn up and that an information office be set up. He pointed out the necessity of coordinating library activities, especially the scientific ones.

In the field of processing collections, A. Birkenmajer suggested making an inventory of manuscripts concerning Poland in foreign libraries; he was interested in the subject of early bindings.

The subject of reading, especially student reading, was at the centre of A. Birkenmajer's attention and he initiated the so called „library lessons”.

On account of the construction of the building which was to house the Jagellon Library, he became very interested in the problems concerned with library buildings.

His unique ability of totally comprehending library problems led A. Birkenmajer to make a lasting contribution to the task of leading Polish librarianship into the path of modernization.

¹⁶ —: Przemówienie Aleksandra Birkenmajera na uroczystości jubileuszu siedemdziesięcioletnia dn. 19 stycznia 1961 r. W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne...*, s. 21.

JERZY DOBRZYCKI

ALEKSANDER BIRKENMAJER JAKO HISTORYK NAUKI

Obszerny wybór prac Aleksandra Birkenmajera z zakresu historii nauki i filozofii średniowiecza wydany został jako pierwszy tom serii *Studia Copernicana* publikowanej od 1970 r. przez Polską Akademię Nauk. Prawie 700-stronicowy tom, zawierający m.in. francuskie przekłady rozpraw A. Birkenmajera wydawanych w Polsce, a nie znanych dotąd światowym historykom, otwiera bibliografia, opracowana przez przedwcześnie zmarłą w 1973 r. Córkę Profesora, Aleksandrę Birkenmajerównę. W bibliografii tej, obejmującej ponad 400 pozycji, odnaleźć możemy m.in. informację o krótkim referacie w języku francuskim, przedstawionym w 1923 r. w Brukseli na kongresie historyków, a streszczającym wyniki pracy doktorskiej z 1914 r.: *Henryk Bate z Mechlinu, astronom i filozof z końca XIII stulecia, a przypisywana mu krytyka tablic króla Alfonsa*. Nie opublikowany dotychczas pełny tekst rozprawy, liczącej prawie 15 arkuszy, składa się z dwóch części: *Henryk Bate z Mechlinu* oraz *Tractatus super defectibus tabularum Alphonsi*. Tytuł i zakres rozprawy, będącej jedną z wcześniejszych, ale nie pierwszą pracą A. Birkenmajera (pierwsza publikacja 20-letniego wtedy autora ukazała się w 1910 r.) sygnalizowały i określały pole badawcze Uczonego w następnych dziesięcioleciach: historia nauk matematyczno-fizycznych, historia filozofii i badania bibliologiczne czy kodykologiczne miały zawsze wspólnieść w tematyce badawczej i pracach profesora Birkenmajera; podniesiona do trzeciej potęgi erudycja uczonego filozofa, przyrodznawcy-historyka i bibliologa była potężnym źródłem nowych wartości poznawczych.

Swą formację intelektualną zawdzięczał A. Birkenmajer Uniwersytetowi Jagiellońskiemu i ściśle z nim związanej tradycji rodzinnej. Dziadek, Franciszek Karliński (1830-1906) był w l. 1862-1902 dyrektorem obserwatorium astronomicznego UJ; uczestniczył oczywiście w obchodach kopernikowskiej rocznicy 1873 r., wygłaszając odczyt „Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi” na uroczystym posiedzeniu senatu uczelni. Ojciec, Ludwik Antoni Birkenmajer (1855-1929), po studiach fizycznych początkowo zajmował na Uniwersytecie Jagiellońskim katedrę geofizy-

ki, stopniowo jednak coraz więcej uwagi poświęcał badaniom historycznym, od 1897 r. już jako profesor historii nauk matematycznych. Była to jedyna przed I wojną światową katedra historii nauki na uczelniach ówczesnych Austro-Węgier. L. A. Birkenmajer należał do pionierów nowoczesnie pojętej historii nauk matematycznych w skali światowej, obok badaczy takich jak Cantor, Guenther czy Bjoernbo. Zawdzięczamy im pogłębienie analizy historycznej tekstów naukowych, opartej na głębokiej wiedzy „zawodowej”, pozwalającej zrozumieć i ocenić historię wewnętrznego rozwoju nauk dużo lepiej, niż było to możliwe przy stosowaniu XIX-wiecznej czysto „filologicznej” metody badania tekstów. L. A. Birkenmajer sięgnął do nie wykorzystanej skarbnicy źródeł w bibliotece krakowskiej wszechznicy. Prace o krakowskich uczonych XIV-XVI w. dały ugruntowany obraz historii nauki w Akademii krakowskiej w okresie jej świetności i — zwłaszcza w drugiej połowie XV w. — oddziaływania „krakowskiej szkoły astronomicznej” daleko poza granicami kraju.

Szczególnie wyraźnie nowe wartości wniesione przez L. A. Birkenmajera widać w studiach kopernikowskich. Jeszcze w okresie rocznicy 400-lecia urodzin Kopernika, ok. 1873 r., dostrzec można w piśmiennictwie zarówno polskim, jak i niemieckim supremację tematyki publicystyki polemicznej wokół zagadnienia narodowości toruńskiego astronoma i szerszego problemu wartości kulturowych.

Polemizując z agresywnym pod tym względem piśmiennictwem niemieckim kopernikologów L. A. Birkenmajer na stałe już wzbogacił kopernikanistykę wnikliwymi studiami astronomii Kopernika, cennymi dla dziejów myśli naukowej i poznania genezy nowożytnego przyrodoznawstwa. Badanie źródeł z autopsji przy połączeniu ich formalnej, zewnętrznej analizy z wnikaniem w treść w jej naukowym i historycznym kontekście, cała tematyka prac historyczno-naukowych — wszystkie te właściwości warsztatu naukowego swego ojca miał rozwinąć Aleksander Birkenmajer.

Rozpoczął, znów zgodnie z tradycją rodzinną, od studiów na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studiował matematykę i fizykę, odbył też praktyczny staż naukowy w obserwatorium astronomicznym uniwersytetu u prof. Maurycego Rudzkiego. Doktoryzował się, jak już wspomniano, z pracy z historii astronomii; również habilitacja (w 1929 r.) dotyczyła historii nauk ścisłych. Przy tym jednak w życiu zawodowym był A. Birkenmajer stale związany z bibliotekoznawstwem i bibliotekami, przede wszystkim z Biblioteką Jagiellońską. Jego dorobek naukowy powstawał więc w okresie 57 lat wszechstronnej działalności zawodowej, dzielonej pomiędzy pracę badawczą, dydaktyczną i organizacyjną w wielu wymiarach, jak współdziałał w inicjowaniu i realizacji międzynarodowego programu badawczego i wydawniczego w zakresie historii filozofii średniowiecznej (*Corpus philosophorum medii aevi*),

działalność w komisjach rewindykacyjnych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, udział w odbudowie polskiego życia naukowego po II wojnie światowej. Dodać tu trzeba obciążenia wynikające z funkcji organizacyjno-naukowych: był m.in. przewodniczącym Komisji Kopernikowskiej Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, przewodniczącym Comité Nicolas Copernic (od 1965 r.) i Komisji Bibliograficznej (od 1962 r.) Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki (Sekcja Historii Nauki). Z zaszczytnych a mniej absorbujących obowiązków wspomnijmy o honorowej wiceprezesurze Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarzy IFLA (od 1947 r.) i stanowisku wiceprezesa Międzynarodowej Akademii Historii Nauki w l. 1959-1962. Był zresztą profesor Birkenmajer jednym z najwcześniejszych członków — współzałożycieli tej Akademii.

Dominantą zainteresowań badawczych A. Birkenmajera było życie umysłowe średniowiecza. W tych studiach szczególnie owocne było oczywiście zespolenie erudycji historyka filozofii i historyka nauki. Przyniosło ono wspaniałe rezultaty począwszy od studiów nad Witelonem, które Birkenmajer częściowo tylko opublikował w *Sprawozdaniach z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności* w l. 1919-1926, wzbogacając wiedzę o bibliografii śląskiego filozofa i przyrodnika, uściślając jego pozycję w rozwoju światowego przyrodoznawstwa i filozofii. Osoba Witelona otwierała poczet uczonych polskiego średniowiecza, którym A. Birkenmajer poświęcił swe późniejsze studia, opracowując życiorysy dla *Polskiego słownika biograficznego* i związane z nimi tematycznie rozprawy monograficzne. Dotyczyły one głównie nauki polskiej XIV-XVI w., choć nie brak i opracowań biogramów uczonych czasów nowożytnych aż do XIX stulecia. Studia nad historią nauk matematyczno-fizycznych w Polsce późnego średniowiecza znalazły częściową syntezę w publikacjach o uczelni krakowskiej jako międzynarodowym ośrodku studiów astronomicznych w XV w. Temat ten był przedmiotem kilku publikacji i referatów na międzynarodowych kongresach historii nauki w l. 1939-1948. Pojęcie „krakowskiej szkoły astronomicznej” dzięki syntetycznym pracom A. Birkenmajera zyskało pełną treść historyczną, ukazane zostało z całym zróżnicowaniem jej rozwoju i oddziaływań.

Znaczenie -tematu „krakowskiej szkoły astronomicznej” jest tym większe, że wiąże się on bezpośrednio z problematyką kopernikowską, która zajmowała tak wiele miejsca w pracy A. Birkenmajera, zwłaszcza w ostatnich dwudziestu latach jego życia. Dodajmy, że szlify kopernikanisty zdobywał on jeszcze w latach studenckich u boku swego ojca, uczestnicząc w 1911 r. w ekspedycji Akademii Umiejętności do bibliotek i archiwów szwedzkich (odkrył wtedy autograf Kopernika — dedykację na książce pochodzącej z biblioteki astronoma). W bibliografii A. Birkenmajera tematyka kopernikowska pojawia się coraz częściej, począwszy od lat pięćdziesiątych. W 1953 r. ukazała się I księga *Obrotów* z obszerny-

mi komentarzami i pod redakcją Birkenmajera. *Objaśnienia do polskiego tłumaczenia* pierwszej księgi będą na długo wzorem krytycznej analizy tekstu naukowego; wyświetlają one wyczerpująco relacje między elementami zacerpniętymi z fizyki arystotelesowskiej i nowymi tezami kopernikowskiej astronomii i filozofii przyrody. Komentarz określał znaczenie Kopernika dla rozwoju podstaw podstawowego przyrodoznawstwa, przeciwstawiając się upraszczającym ocenom jego postawy poznawczej. Po tym magnum opus nastąpiły studia o wczesnej recepcji dzieła Kopernika, o Hilarym z Wiślicy i Leovitiusie (1959) oraz o Erazmie Reinholdzie (1960). Jedną z ostatnich prac Uczzonego było studium o *Elementach tradycyjnych i nowatorskich w kosmologii Mikołaja Kopernika*, przedstawione na kongresie historii nauki w Toruniu w 1965 r.

Prace A. Birkenmajera są współcześnie żywą materią światowej historii nauki. Nie dezaktualizuje ich sam upływ czasu: nie jest istotna data ich powstania, jak to widać z obecnej recepcji tych prac, które — ogłoszone pierwotnie po polsku — dopiero niedawno udostępnione zostały w dwóch tomach serii *Studia Copernicana (Etudes d'histoire des sciences et de la philosophie du Moyen Age, 1970 i Etudes d'histoire des sciences en Pologne, 1972)* w pełnej wersji w przekładzie francuskim. Najdobitniejszym przykładem jest tu oddźwięk, z jakim spotkały się zamieszczone w tych zbiorach *Studia nad Witelonem*, powstałe w początku lat dwudziestych, ale prawie pięćdziesiąt lat nie znane za granicą poza bardzo zwięzłymi streszczeniami, jakie publikowano w biuletynie międzynarodowym PAU.

Ta aktualność wynikająca zarówno z trwałych wartości poznawczych, jak i z perfekcji metody badawczej nie pozwala na traktowanie dzieła A. Birkenmajera jako zamkniętego elementu przeszłości. Może jednak, choćby z niewielkiej perspektywy minionego dziesięciolecia warto zwrócić uwagę na pewien wyróżnik tego dzieła: w pracach Profesora przeważają studia analityczne, wnikające głęboko w szczegółowe zagadnienia genezy i nośności poznawczej badanych źródeł. Niewątpliwie nie tylko rezultatem perfekcji warsztatu badawczego jest, że studia te są jakby elementami składowymi prowadzącymi do pełnego wyświetlenia całego problemu badawczego, zakreślonego od razu w skali wielkiej syntezy. Zapewne historycy filozofii dostrzegają również ową celowość i jedność tematyczną w różnorodności i precyzji szczegółów w publikacjach Birkenmajera.

Ta aktualność węzłowych zagadnień w problemach szczegółowych jest szczególnie wyraźnie widoczna w szeroko pojętych badaniach kopernikowskich. Kapitałnym przykładem jest niewielka objętościowo rozprawa w języku francuskim o *Niepublikowanym komentarzu Erazma Reinholda do „De revolutionibus” Mikołaja Kopernika* — krótki, bo dziesięciostronicowy referat, wygłoszony przez Profesora na kollokwium historii nauki w Royaumont (Belgia) w 1960 r. Jak wykazał rozwój stu-

diów nad nauką Odrodzenia w ostatnim dziesięcioleciu, przedmiot badań omówionych w referacie A. Birkenmajera ma zasadnicze znaczenie dla zrozumienia recepcji dzieła Kopernika w nauce europejskiej aż do czasów Keplera.

Po wydaniu I księgi *Obrotów* M. Kopernika w 1953 r., A. Birkenmajer zwrócił się do studiów nad rękopisem Kopernika, skupiając uwagę na wybranym fragmencie księgi I (rozdziały poświęcone trygonometrii płaskiej i kulistej). Pracy tej już nie ukończył. Opublikowana w 1971 r. w *Studiach Źródłoznawczych* pierwsza jej część, poświęcona w zasadzie zewnętrznemu opisowi kilku składek rękopisu Kopernika, jest w istocie fundamentalnym studium o podstawowym znaczeniu dla poznania dziejów tworzenia dzieła Kopernika.

Podobnie szersze znaczenie miały wspomniane już komentarze do I księgi *Obrotów* Kopernika z 1953 r.. Ich główną treścią, obok precyzyjnej analizy formalnej, było wyjaśnienie relacji z arystotelesowską filozofią przyrody. W dalszym rozwoju tych studiów powstały syntetyczne opracowania: *Kopernik jako filozof* (1963) oraz wspomniany już wyżej referat o elementach tradycyjalnych i nowatorskich w kosmologii Kopernika. Dodajmy, że z inicjatywy A. Birkenmajera problem ten, węzłowy dla zrozumienia początków nowożytnego przyrodzawstwa, był tematem obrad osobnego sympozjum na kongresie w 1965 r.

I jeszcze jedno: w 1916 r. Komitet Kasy im. Mianowskiego ogłosił ankietę dotyczącą stanu, perspektyw i potrzeb poszczególnych nauk w Polsce. Odpowiedzi na ankietę wydane zostały w 1 tomie *Nauki Polskiej* (1918). A. Birkenmajer był wraz z L. A. Birkenmajerem autorem opracowania *Najważniejsze dezyderaty nauki polskiej w zakresie historii nauk matematycznych*. Nakreślony tu program — rejestr stojących przed historią nauki zadań — okazał się właściwie sformułowaniem planowego programu badawczego A. Birkenmajera, programu realizowanego w publikacjach o Witelonie, naukach ścisłych w Krakowie i krakowskiej szkole astronomicznej, Koperniku i recepcji jego dzieła.

Kontynuacja programu Aleksandra Birkenmajera jest obecnie łatwiejsza dzięki bogactwu Jego publikacji, ale i bardziej odpowiedzialna ze względu na zawarty w nich trwały wzorzec perfekcji metody naukowej.

JERZY DOBRZYCKI

ALEKSANDER BIRKENMAJER AS A SCIENCE HISTORIAN

Aleksander Birkenmajer continued the family tradition of research in the history of science as the son and co-worker of one of the pioneers of the modern history of science — Ludwik Antoni Birkenmajer. Thanks to an excellent education in the history of philosophy, natural sciences and book science A. Birkenmajer

had a lasting impact on the knowledge of the development of science, especially of the intellectual life in the Middle Ages.

One can distinguish three domains in the history of science in which the works of A. Birkenmajer had and still do have, a particular meaning: the scientific and philosophical works of Witelo, the 15th-century Cracovian intellectual environment and the problems concerning Copernicus.

Characteristic of A. Birkenmajer's works is the perfection of his detailed analytical studies and the part played by these studies in solving basic research problems. A beautiful example is A. Birkenmajer's study of Copernicus' manuscript *De revolutionibus* (book 1), which leads via a bibliographical analysis to important ascertainments on the genesis and creation of this work.

JANUSZ KAPUŚCIK

PROFESOR ZE WSPOMNIEŃ UCZNIA

Z sagą rodziny Birkenmajerów zetknąłem się na ławie szkolnej jako uczeń Gimnazjum i Liceum im. Romualda Traugutta w Częstochowie, gdzie jednym z moich kolegów był doskonały matematyk Antoni Birkenmajer — bratanek Profesora. Czytając *Księgę dżungli* Rudyarda Kiplinga w przekładzie Józefa Birkenmajera miałem świadomość, że znakomity jej tłumacz, brat Profesora, a ojciec szkolnego kolegi, poległ w obronie Warszawy w 1939 r. wśród murów żoliborskiej Cytadeli.

W annałach nauki i kultury polskiej zapisane zostało nie tylko nazwisko Ludwika Antoniego Birkenmajera — matematyka i astronoma, jego żony Zofii — historyka kultury, ale również ich synów: Alfreda Józefa — publicysty i działacza politycznego, autora licznych ekslibrisów, Józefa — poety i historyka literatury, Wincentego — pisarza i taternika, który wslawił się m.in. pierwszym przejściem wschodniego filaru Ganku, oraz Aleksandra Ludwika — bibliotekarza i historyka nauki.

Płynęła w żyłach Birkenmajerów kropla krwi niemieckiej. To dzięki fuzji niemieckiego pedantyzmu i sarmackiej fantazji dzieje nauki polskiej zostały wzbogacone o indywidualności tej miary, co Samuel Bogumił Linde, Karol Estreicher, Oskar Kolberg czy Karol Szajnocha.

Dzieje rodu Birkenmajerów są jeszcze jednym potwierdzeniem tego, co Kazimierz Wyka określił jako „prawo koligacji Herta”¹. Mianowicie Paweł Hertz w jednej z rozmów z autorem *Thanatos i Polska* trafnie zauważył, że naszą kulturę i ideologię w XIX stuleciu tworzyło kilkanaście szeroko rozrodzonych i spokrewnionych familii intelektualnych. Zdaniem Wyki „prawo koligacji Herta” działa później i dzisiaj również, tyle że zmieniły się nazwiska w jego nowych układach”².

Gdy jako student Wszechnicy Krakowskiej po raz pierwszy przekroczyłem próg Biblioteki Jagiellońskiej i zatrzymałem się nieporadnie przed tablicą ogłoszeń w hallu bibliotecznym, uwagę moją zwróciło drobnym maczkiem napisane ogłoszenie dla korzystających ze zbiorów, pod którym

¹ K. Wyka: *Wędrując po tematach*. T. 2: Puszczyna. Kraków 1971 s. 361.

² *Tamże* s. 362.

widniał podpis: Aleksander Birkenmajer. Gdy zaś przeczytałem znane mi nazwisko, mimo woli zaintrygowała mnie myśl, z której to linii genealogicznej wiedzy swój ród dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej. Rozwiązanie zagadki przyszło niebawem. Czekaając któregoś dnia w czytelni głównej Jagiellonki na zamówioną książkę, a przypadło mi miejsce obok księgozbioru podręcznego, dostrzegłem na sąsiadujących ze mną regałach wiele wydawnictw biograficznych, a wśród nich zainteresowało mnie dzieło wydane pod redakcją Stanisława Łozy *Czy wiesz kto to jest*. Postanowiłem skrócić sobie jego lekturą czas oczekiwania na potrzebne mi materiały. Wertując kartki książki i szukając nazwisk aktualnych moich wykładowców i innych osób, natknąłem się przy literze „B” na zdjęcie człowieka o znanym mi jakby wyrazie twarzy. Spojrzawszy przed siebie zrozumiałem, skąd on jest mi znajomy. Z zaciekawieniem rzuciłem okiem na biogram pod zdjęciem. Człowiekiem, który stał obok mojego miejsca i bardzo często korzystał z księgozbioru podręcznego lektorium (stąd zapamiętałem jego rysy), był Aleksander Birkenmajer — dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej.

Dopiero w kilka lat później w Warszawie miałem możliwość osobistego zetknięcia się z tym skromnym człowiekiem i wielkim uczonym. Specjalizując się na studiach w zakresie bibliotekarstwa i decydując się na ich kontynuowanie, zmuszony byłem opuścić macierzysty Uniwersytet i przenieść się do stolicy, gdzie kierownictwo nowo utworzonej Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Warszawskiego spoczywało w rękach prof. Aleksandra Birkenmajera.

Profesor wykladał historię książki. Jego wykłady miały charakter encyklopedyczny. Poza założeniami czysto informacyjnymi wyróżniały się znakomitą architekturą. Z góry zaplanowana była ich szczegółowa kompozycja, jak i przewidywany wymiar czasu dla poszczególnych zagadnień, które to zadania Profesor przedstawiał nam na początku swego wykładu. Uczły one nie tylko właściwego widzenia procesu historycznego, eliminowania spraw ważnych od mniej istotnych, ale także dyscypliny intelektualnej. Wykłady Profesora, które odbywały się w gmachu polonistyki na I piętrze, nie były efektowne, choć przygotowywał je starannie i sumiennie. Nie był urodzonym krasomówcą, jak np. Juliusz Kleiner czy Zdzisław Libera. Mówił spokojnie i niezbyt prędko, jednostajnym tonem o niedużej skali, ścisząc tylko wtedy głos, gdy wypowiadał coś bardziej osobistego. Używał zdań krótkich, prosto formułując swoje myśli, bez zbędnej barokowej ornamentyki. Sposobem prowadzenia wykładu przypominał mi Stanisława Pignonia. Prelekcje Profesora cieszyły się wśród nas dużą popularnością, czego wyrazem była pokaźna liczba stałych i wytrwałych ich słuchaczy. Zajęcia rozpoczynał z zadziwiającą punktualnością. Wykladał zawsze siedząc, pochylony lekko ku przodowi. Po prawej stronie stołu kładł zwykle dużą teczkę. Lubił posługiwać się notatkami, które trzymał najczęściej w dłoniach. Na spokojnej twarzy

znać było skupienie myśli. Wyczuwało się, że mówca zastanawia się nad każdym wypowiedzianym zdaniem.

Wykłady Aleksandra Birkenmajera imponowały nam niezwykłą erudycją i szerokością spojrzenia. Prelegent czuł się swobodnie we wszystkich epokach historii książki polskiej i obcej. Płynęło to nie tylko z faktu, że zdobył wykształcenie w wielu kierunkach wiedzy: na polu matematyki, fizyki, astronomii, filozofii, historii, biologii — wszechstronność godną ludzi renesansu, ale przede wszystkim z umiłowania nauki, która — jak Żeromski pisał — jest niczym „niezmierne morze... Im więcej pijesz, tym bardziej jesteś spragniony”. Wykłady Profesora Birkenmajera olśniewały bogactwem zawartych w nich myśli. Nie stroniły od dygresji, ale dygresje te służyły ożywieniu problemu, a nie słuchaczy. Ogromna erudycja i błyskotliwa myśl kojarzyły ze sobą różne rzeczy, ludzi i sprawy. Ukazywał nam Profesor „życie książki” widziane przez pryzmat własnych, przeszło dwudziestoletnich doświadczeń bibliotekarskich i niemniej długich lat działalności naukowej. Jako wytrawny bibliofil i aktywny w swoim czasie członek Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie a później współzałożyciel Towarzystwa Przyjaciół Książki w Warszawie, wykłady swe ilustrował pokazem szeregu białych kruków, które stanowiły jego prywatną własność. Oprócz rzadkich wydań mieliśmy możliwość poznania również cenniejszych opraw artystycznych, będących w jego posiadaniu. Niektóre z tych druków opatrzone były ekslibrisami uczonego. Ze szczególną miłością przedmiotu mówił Profesor o zabytkowych oprawach, czuliśmy podświadomie, że ta problematyka jest mu szczególnie bliska.

W swoim seminarium uniwersyteckim wykształcił ok. 50 magistrów bibliotekoznawstwa. Niektórzy z nich po latach objęli kierownicze stanowiska w bibliotekarstwie polskim, a ta część, która nie została w zawodzie, również zapisuje piękną kartę w innych dziedzinach, jak np. w literaturze czy nauce. Uczestnicy jego seminarium mają w pamięci, jak rozpoczynał je szczegółową informacją, w której przedstawiał cel i zadania seminarium. Następnie towarzyszyła tym wywodom dłuższa prelekcja o metodyce pracy naukowej oraz o urokach i trudach powołania naukowego. Członkom seminarium magisterskiego nie zlecał prac referatowych — adepta nauki puszczał od razu na głęboką wodę. Na seminarium czytane były wyłącznie prace dyplomowe. Ich rozpiętość tematyczna była bardzo duża: od początków drukarstwa polskiego po czasy współczesne. Przeważały zagadnienia historyczne, ale nie brak było problemów z zakresu bibliotekarstwa praktycznego. Przy rozdawaniu tematów Profesor uwzględniał życzenia zainteresowanych. Po wstępnym przygotowaniu pracy, magistrant referował ją na posiedzeniu seminaryjnym, w czasie którego pozostali członkowie mieli możliwość wypowiedzania swoich uwag. Jako kierownik seminarium zachęcał i ośmielał do zabierania głosu w dyskusji. Radował się, gdy zaistniała naprawdę ożywiona

wymiana myśli. Czuwał dyskretnie nad jej przebiegiem, sam podsumowywał dyskusję, polemizując ze sformułowaniami nietrafnymi i uwypuklając sądy właściwe. Gdy sam brał udział w dyskusji, nie narzucał własnego stanowiska, traktując swoją wypowiedź jako jeszcze jeden głos w polemice.

Przy ogromnym zaabsorbowaniu — jakże licznymi obowiązkami — prof. Birkenmajer nigdy nie zwlekał z lekturą i oceną prac magisterskich. Najczęściej już na najbliższych zajęciach student otrzymywał o niej uwagi. Uderzała w nich niezwykła sumiennosc, jaką Profesor wkładał w lekturę rozprawy, i troska, z jaką nauczyciel pochylał się nad rękopisem — często mało czytelny — ucznia. Dbając o wysoki poziom prac nie skąpił uwag o technicznej stronie warsztatu naukowego. Nierzadko trzeba było całość rozprawy od podstaw przerabiać. Nie ingerując w samodzielność naukową początkującego badacza, przestrzegał przed rozrostem materiału, który prowadził często na manowce, gubiąc po drodze istotę problemu. Był szczególnie wymagający w stosunku do jednostek zdolniejszych. Do nikogo jednak nie stosował taryfy ulgowej i nieprzyjęcie pracy nie należało do rzadkości. SeminaRIA nasze były kuźnią „dobrej roboty”, nie mając nic ze scholastycznych posiedzeń.

Zywiej niż oficjalne kontakty na wykładach i seminariach utrwaliły się w naszej pamięci prywatne rozmowy z Profesorem. Wykazywał On niezwykle zainteresowanie życiem studentów i ogromną troskę o ich sprawy dnia powszedniego. Ponieważ informacja o rekrutacji na studia wyższe II-go stopnia z zakresu bibliotekoznawstwa (dwa takie kursy magisterskie były prowadzone w l. 1952/53 do 1954/55) dotarła do ośrodków uniwersyteckich z pewnym opóźnieniem, wytypowani na nie studenci pojawili się na zajęciach ze znaczną zwłoką. Był to nie tylko uszczerbek w ich edukacji bibliotekarskiej, ale również przysporzenie kłopotów kierownictwu Katedry. Załatwienie przyznania stypendium zainteresowanemu, gdy fundusze były już rozdysponowane czy też uzyskanie łóżka w domu akademickim przy chronicznym braku miejsc, było problemem nie lada. Profesorowi bardzo leżały na sercu te nasze kłopoty i osobiście starał się je regulować. Gdy nie pomagały interwencje u władz Uczelni, nie wahał się szukać rozwiązań w Ministerstwie.

W nie mniejszym stopniu miał Profesor na względzie nasz rozwój naukowy. Chcąc na przykład ułatwić uzyskanie materiałów źródłowych zainteresowanemu adeptowi nauki, umawiał się z nim, że osobiście będzie towarzyszył do X czy Y, żeby pomóc w „przetarciu ścieżek” — jak mawiał. Obdarowywał nas odbitkami czy nadbitkami swoich publikacji, co w stosunku do studentów należy raczej do wyjątków wśród pracowników nauki. „Takie były jego obyczaje” — można rzec słowami Przełęckiego.

Profesor, gdy się go bliżej nie poznało, sprawiał wrażenie człowieka chłodnego, zachowującego pewien dystans wobec otoczenia. Płynęło to — być może — stąd, że często przybierał nader marsowy wyraz twarzy.

Naprawdę zaś w obcowaniu z ludźmi nie miał nic z profesorskiej togi bez względu na to, czy rozmawiał ze studentem, czy z uniwersyteckim kolegą.

W rozmowach prywatnych szczególnie ubolewał nad bezradnością niektórych studentów wobec życia, sugerując intensywniejsze wciągnięcie ich do prac społecznych. Jako były dyrektor Biblioteki doskonale zdawał sobie sprawę z tego, że biblioteka jako azyl dla fajtlapów i schronisko dla mizantropów dawno odeszła w przeszłość. Z nieukrywaną radością witał publikacje swoich uczniów, ciesząc się nimi, jak gdyby prasy drukarskie opuszczała kolejna jego praca.

O wszystkich innych wykładowcach ówczesnego gmachu polonistyki mówiliśmy po nazwisku (z tytułem lub bez) z jednym wszelako wyjątkiem — naszego kierownika Katedry. Słowo — klucz w tym przypadku brzmiało: Profesor — synonim Mistrza. Zawarty w nim był głęboki szacunek i uznanie dla pedagogicznego znoju naszego Nauczyciela i Wychowawcy, na którego zawsze można było liczyć w trudnych sytuacjach życiowych oraz wyraz wdzięczności za hojnie przekazywane tajemnice Jego mistrzostwa.

„Wszystkie zaszczyty, które otrzymujemy za życia — pisał w jednym z artykułów w *Filomacie* Ryszard Gansiniec, wybitny polski mediewista — są nam pożyczone na pewien tylko przeciąg czasu: na nasz urząd czyha niecierpliwy następca, ordery noszą nam na poduszce aż do kraju grobu, potem rodzina odsyła je do Kapituły orderów, która je przypina na piersi innych: klepsydra je wylicza, ale już nekrolog się streszcza, a biografia je przemilcza jako błyskotki bardzo drugorzędne [...] Nie one więc stanowią o wartości naszej”³.

W miarę, jak życie oddala od nas Profesora, rośnie Jego wielkość i bliskość. Miejsce, jakie po sobie pozostawił, jest trudne do wypełnienia. Był bowiem indywidualnością wybitną. Jako człowiek i uczoney łączył w sobie rzadkie cechy szlachetności, skromności i prawości. Był przykładem niepospolitej pracowitości i wiedzy. W swej ostatniej drodze wrócił do umiłowanego Krakowa. Jego przyjaciele, koledzy, wychowankowie, studenci i studentki nie ukrywali łez, zgromadzeni w jesienny, październikowy dzień na Cmentarzu Rakowickim.

JANUSZ KAPUŚCIK

THE PROFESSOR
REMINISCENCES OF A DISCIPLE

Aleksander Birkenmajer — founder and first head of the Chair of Librarianship at the University of Warsaw (1951-1960) — educated about 50 masters of arts at his seminars.

³ R. Gansiniec: *Exegi monumentum*. „*Filomata*” 1937 nr 91 s. 442.

Only theses were read at the Professor's seminars. Their subject: from the beginnings of Polish printing to the present day. Historical matter prevailed but there was no lack of topics concerning practical librarianship.

To those who did not know him closely, the Professor appeared a cold person who kept himself to himself. In reality, when dealing with people, he had nothing of the pompous professor in him irrespective of whether he was speaking to a student or to a university colleague.

As life separates us from our Professor, his greatness and closeness grow. The gap that he left behind is hard to fill, he was a remarkable individual. As a person and as a scholar he personified the rare attributes of nobility, modesty and integrity. He was an example of uncommon diligence and knowledge.

HELENA WIĘCKOWSKA

ZE WSPOMNIEŃ

Na uroczystości 70-lecia swoich urodzin Profesor Aleksander Birkenmajer wyśpiewał się przed gremium uczonych, kolegów, współpracowników i uczniów ze swej 50-cioletniej pracy naukowej, która odbywała się przy bardzo różnorodnych warsztatach. Obejmowała bowiem historię nauk ścisłych ze specjalizacją w zakresie astronomii kopernikańskiej, dzieje filozofii średniowiecznej i bibliologię ze szczególnym uwzględnieniem rękopisoznawstwa, historii książki i bibliotek, drukarstwa, intrologatorstwa i papiernictwa. Wszystkie te zainteresowania badawcze nie rozbiegały się w różne strony, lecz wiązały w harmonijną całość, często uzupełniając się wzajemnie. „Znajomość dziejów nauki i filozofii walenie mi pomogła — stwierdzał Birkenmajer — do osiągnięcia rezultatów na polu historii książki i bibliotek, w innych zaś przypadkach wystąpiło zjawisko odwrotne, gdyż znajomość właściwości dawnych rękopisów dała mi klucz do zagadnień należących do dziejów nauki, a wreszcie w jeszcze innych przypadkach tylko znajomość historii filozofii umożliwiła mi zrozumienie zabytków astronomicznych”¹. Nie poprzestając na ogólnym stwierdzeniu, Birkenmajer zilustrował je konkretnymi przykładami, jak to znajomość piśmiennictwa astronomicznego i filozoficznego pozwoliła mu ustalić dzieje biblioteki XIII-stowiecznego autora francuskiego, tak jak znajomość rękopisoznawstwa pomogła mu należycie skomentować autograf dzieła Kopernika *De revolutionibus*.

Tak więc „bilansowe saldo spółdzielni produkcyjnej — kończy swą spowiedź Birkenmajer — złożone z bibliologii, z historii nauk ścisłych i z historii filozofii, mimo wszystko wypadło dodatnie”².

Przy całym głębokim zaangażowaniu w prace naukowe i przy rzadko spotykanej dociekliwości badawczej nie był profesor Birkenmajer uczonym zamkniętym w przysłowiowej wieży z kości sioniowej. Był czynnym działaczem zawodowym i społecznym. Sprawował odpowiedzialne funkcje dyrektorskie dwóch wielkich bibliotek uniwersyteckich, wypo-

¹ Przemówienie Aleksandra Birkenmajera na uroczystości jubileuszu siedemdziesięcioletnia...
W: A. Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 22.

² *Tamże*, s. 24.

wiedział się w najżywoźniejszych sprawach bibliotecźnych, należał do aktywnych członków Związku Bibliotekarzy Polskich, współredagował czasopisma zawodowe, m.in. *Przegląd Bibliotecźny* i *Silva Rerum*.

Nie ograniczał się przy tym do spraw krajowych. Juź w latach 20-tych był obok Jana Muszkowskiego i Edwarda Kuntzego reprezentantem polskiego bibliotekarstwa na arenie międzynarodowej. Na Międzynarodowym kongresie bibliotekarzy i bibliofilów w 1923 r. w Paryżu przedstawił plan podręcznika bibliotekarskiego, czym obudził zainteresowanie sprawą kształcenia bibliotekarzy w środowisku Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarskich. W 1929 r. na Kongresie Rzymskim poruszył sprawę nowoczesnego budownictwa bibliotecźnego na przykładzie budowy nowego gmachu Jagiellonki. W 1947 r. na pierwszej powojennej Sesji Rady IFLA w Oslo wygłosił referat sprawozdawczy o ogromie zniszczeń i trudzie odbudowy bibliotekarstwa polskiego. Wyrazem sympatii i powszechnego uznania był entuzjastycznie przyjęty wybór Birkenmajera na honorowego wiceprzewodniczącego IFLA. Jednocześnie powierzono mu przewodnictwo Komisji Wypoźyczeń Międzynarodowych, dla której opracował projekt usprawnienia procedury, stosowanej dotąd przy wypoźyczeniu ksiąźek i rękopisów w obiegu międzynarodowym.

Nie trzeba zapominać, że przy tych wszystkich obowiązkach organizacyjnych, społecznych i zawodowych był też pedagogiem, inicjatorem wielu placówek i doraźnych kursów podnoszących kwalifikacje naukowe i zawodowe bibliotekarzy. Był wreszcie organizatorem i przez 12 lat kierownikiem Katedry Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim.

Żeby uprawianie tak rozległych dziedzin pracy naukowej, pedagogicznej, zawodowej i organizacyjnej w zasięgu krajowym i międzynarodowym doprowadziło w efekcie do poważnych wyników (o których mówili wszyscy moi przedmówcy) i przyniosło bogate korzyści każdej z uprawianych dziedzin — na to trzeba było wielkiej indywidualności twórczej, głębokiej kultury intelektualnej, docieklivości badawczej, zamiłowania do precyźji, a także rzadko spotykanej, wprost zacieklej pracowitości Aleksandra Birkenmajera.

Tymi cechami odznaczała się półwiekowa twórczość Birkenmajera od pierwszych, początkowych kroków młodego uczonego aż po ostatnie lata Jego życia.

Wiele z tych cech zdołał przekazać swej najstarszej Córce, tak tragicznie, przedwcześnie zmarłej Ali. Odziedziczyła Ona po swym Ojcu rzetelność i docieklivość w każdej podejmowanej pracy, pomocna Mu była w ostatnich latach życia, a po Jego śmierci stała się autorką wzorowo, pedantycznie i z wielkim pietyzmem opracowanej bibliografii prac Aleksandra Birkenmajera umieszczonej w 1 tomie *Studia Copernicana*³.

³ A. M. Birkenmajer: *Bibliographie d'Aleksander Birkenmajer*. W: A. Birkenmajer: *Etudes d'histoire des sciences et de la philosophie du Moyen Age*. Wrocław 1970 s. XXXI-LXXV. *Studia Copernicana* 1.

Bibliografia ta stała się podstawą dla wydania różnych tekstów Birkenmajera, m.in. wyboru tekstów bibliologicznych opublikowanych w 1975 r. Aleksandra Birkenmajer jako współredaktorka *Studiów bibliologicznych* przyczyniła się do należytego odczytania i skomentowania wielu trudnych tekstów, zwłaszcza w zakresie historii drukarstwa i opraw zabytkowych.

STEFAN DĄBROWSKI

BIBLIOTEKI WOJSKOWE I ICH WSPÓŁPRACA W RAMACH OGÓLNOKRAJOWEJ SIECI BIBLIOTECZNEJ

BIBLIOTEKI WOJSKOWE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Zanim przejdę do charakterystyki współczesnej organizacji bibliotek w siłach zbrojnych, kilka słów o bibliotekach wojskowych w Polsce okresu międzywojennego.

Centralnym ośrodkiem dyspozycyjnym w bibliotekarstwie wojskowym tego okresu była Centralna Biblioteka Wojskowa zorganizowana w czerwcu 1919 r. na bazie zbiorów Biblioteki Instytutu Historyczno-Wojskowego. Dzięki staraniom szefa Instytutu pułkownika prof. Wacława Tokarza i podpułkownika dra Mariana Łodyńskiego, jej organizatora i pierwszego dyrektora (1919-1933), Biblioteka w krótkim czasie stała się poważnym warsztatem naukowym dysponującym doskonałymi warunkami pracy, starannie dobranym księgozbiorem i sprawnym personelem. W 1927 r. została podporządkowana szefowi Sztabu Generalnego.

Dyrektor ówczesnej CBW był również fachowym kierownikiem wszystkich bibliotek wojskowych w Polsce. CBW podlegały więc biblioteki szkół wojskowych, 10 bibliotek dowództw okręgów korpusów, a poprzez nie — biblioteki pułkowe. Od 1932 r. ogólne kierownictwo nad bibliotekami wojskowymi przejął szef Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego.

Współpraca bibliotek wojskowych z cywilnymi w tym okresie odbywała się na dwóch płaszczyznach:

- na płaszczyźnie wymiany międzybibliotecznej;
- na płaszczyźnie stowarzyszeniowej.

Tak więc — jak czytamy w materiałach z sesji naukowej poświęconej 200-leciu bibliotekarstwa wojskowego — „Naukowa i edytorska działalność biblioteki, żywy udział w odbudowie polskiego bibliotekarstwa po wiekowej niewoli, szeroko rozgałęzione kontakty z bibliotekarstwem światowym zjednały jej zaufanie u władz i instytucji [...] dzięki temu CBW otrzymywała od różnych instytucji subwencje pieniężne, zbiory jej rok-

rocznie wzbogacały cenne dary, jej opiece powierzano bezcenne zbiory druków, rękopisów, fotografii i rycin¹.

W ten sposób CBW zdołała zebrać ocalałe fragmenty dawnych polskich bibliotek wojskowych oraz weszła w posiadanie Polskiego Archiwum Wojennego z l. 1914-1918. Kiedy zaś w 1927 r. przywieziono ze Szwajcarii gromadzony od 1870 r. księgozbiór Biblioteki Raperswilskiej, przekazano go do czasu wybudowania gmachu Biblioteki Narodowej w depozyt Centralnej Bibliotece Wojskowej.

W Związku Bibliotekarzy Polskich działali aktywnie bibliotekarze wojskowi, w szczególności wspomniany już ppłk dr Łodyński, wieloletni zastępca przewodniczącego Zarządu Głównego ZBP, oraz mjr Jan Niezgoda, dyrektor CBW od 1933 r. Jak wspominał ppłk Łodyński na jednym ze spotkań z okazji 50-lecia powstania CBW, w tej właśnie bibliotece odbywały się często posiedzenia Zarządu Głównego ZBP w okresie międzywojennym.

ORGANIZACJA BIBLIOTEK W RESORCIE OBRONY NARODOWEJ

Obecna struktura organizacyjna całej sieci bibliotek w wojsku podyktowana została zwiększonymi wymaganiami, jakie stoją przed współczesną armią².

Rozwój wojskowej sieci bibliotecznej jest kształtowany przez wiele czynników. Do najważniejszych należą:

- stały wzrost znaczenia teorii w przygotowaniach obronnych;
- konieczność naukowej podbudowy działalności praktycznej wszystkich szczebli dowodzenia;
- proces kształcenia i ideowo-politycznego wychowania żołnierzy;
- potrzeba upowszechniania wiedzy wojskowej wśród całego społeczeństwa.

Wymogi współczesnej obronności oraz zadania w dziedzinie kształcenia i wychowania wojska zwiększają z każdym rokiem zapotrzebowanie na wszelkiego typu materiały i usługi biblioteczne. Dla zaspokojenia różnicowanych potrzeb nauki i praktyki wojskowej oraz działalności ideowo-wychowawczej i kulturalno-oświatowej została szeroko rozbudowana sieć bibliotek, dostosowana do struktury i organizacji wojska.

Zgodnie z odpowiednimi aktami normatywnymi resortu obrony narodowej, biblioteki wojskowe i wojskowa sieć informacji naukowej tworzą jednolity funkcjonalnie system gromadzenia, opracowywania i udostępniania materiałów bibliotecznych oraz wytwarzania i rozpowszechniania wtórnych i pochodnych źródeł informacji. Stanowią one resortową sieć biblioteczną w ramach ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, powołanej ustawą o bibliotekach z 9.4.1968 r.

¹ *Polskie biblioteki wojskowe. 1767-1967. Materiały Sesji naukowej odbytej w dniach 9-11.10.1967 r. Warszawa 1968 s. 87.*

² *L. Adamów: Sieć biblioteczna w Polsce Ludowej i Siłach Zbrojnych PRL. Warszawa 1974.*

Biblioteki wojskowe ze względu na charakter i realizowane zadania dzielą się na oświatowe, naukowe i fachowe.

Rozwinięta w wojsku sieć bibliotek oświatowych, działających przy ośrodkach kulturalno-oświatowych, służy rozwijaniu i zaspokajaniu potrzeb czytelniczych żołnierzy, cywilnych pracowników zatrudnionych w wojsku oraz członków ich rodzin, współuczestnicząc jednocześnie w rozwoju kultury i upowszechnianiu nauki w środowisku wojskowym.

Do wojskowych bibliotek oświatowych zalicza się:

- zespół bibliotek Domu Wojska Polskiego;
- biblioteki klubów okręgowych (rodzajów sił zbrojnych);
- biblioteki klubów garnizonowych;
- biblioteki klubów wyższych szkół wojskowych i ośrodków doskonalenia kadry;
- biblioteki klubów żołnierskich — pułkowych i pododdziałowych;
- biblioteki wojskowych sanatoriów, szpitali i ośrodków wypoczynkowych.

Biblioteki te gromadzą literaturę piękną, wspomnieniową i popularnonaukową, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki wojskowej.

Druga grupa bibliotek wojskowych to biblioteki naukowe. Biblioteki te, w liczbie 40, działają w ramach resortowej sieci bibliotek wojskowych, służąc potrzebom naukowym i praktycznym wojska, kształcenia i samokształcenia kadry. Ponadto prowadzą one prace naukowobadawcze, dydaktyczne, informacyjne i popularyzacyjne, mające na celu upowszechnianie wiedzy wojskowej. W niektórych wojskowych bibliotekach naukowych zorganizowane zostały ośrodki naukowej informacji wojskowej.

W skład wojskowych bibliotek naukowych wchodzi następujące grupy bibliotek:

- biblioteki wyższych szkół wojskowych;
- biblioteki wojskowych instytutów naukowych i ośrodków naukowobadawczych;
- biblioteki uznane za naukowe na podstawie uchwały nr 269 Rady Ministrów z dn. 20.8.1968 r.

Do wojskowych bibliotek naukowych, specjalizujących się w pełnym gromadzeniu zbiorów z określonego zakresu i udzielaniu informacji o nich, należą:

- Centralna Biblioteka Wojskowa, która zapewnia pełne gromadzenie militariów polskich oraz — w wyborze — obcych dla potrzeb naukowych i bibliograficznych;
- Biblioteka Naukowa Sztabu Generalnego — w zakresie organizacji i zarządzania w zastosowaniu do potrzeb wojska;
- Biblioteka Główna Akademii Sztabu Generalnego — w zakresie sztuki wojennej;
- Biblioteka Główna Wojskowej Akademii Technicznej — w zakresie nauk technicznych w zastosowaniu do potrzeb wojska;

- Biblioteka Naukowa Wojskowej Akademii Politycznej — w zakresie nauk społeczno-politycznych;
- Główna Biblioteka Wojskowo-Lekarska Wojskowej Akademii Medycznej — w zakresie nauk wojskowo-medycznych;
- Biblioteka Naukowa Wyższej Szkoły Marynarki Wojennej — w zakresie sztuki operacyjnej i techniki sił morskich;
- Biblioteka Naukowa Wojskowego Instytutu Historycznego — w zakresie historii wojen i wojskowości.

Trzecia grupa bibliotek wojskowych to biblioteki fachowe, które służą potrzebom praktycznym dowództw i szefostw różnych szczebli w zakresie wykonywania zadań służbowych i szkolenia zawodowego. Należą do nich: biblioteki instytucji centralnych MON, dowództw okręgów i rodzajów sił zbrojnych, szefostw rodzajów wojsk i służb, zakładów wojskowych i innych jednostek oraz biblioteki ośrodków doskonalenia oficerów, szkół chorążych i podoficerskich szkół zawodowych. Biblioteki te gromadzą głównie materiały fachowe i szkoleniowe, tematycznie związane z charakterem instytucji lub jednostki, a zwłaszcza z potrzebami szkolenia wojskowego i specjalistycznego.

Struktura organizacyjna bibliotek oraz zasady ich działania unormowane zostały odpowiednimi instrukcjami. W świetle resortowych ustaleń normatywnych organem pełniącym nadzór ogólny nad siecią wojskowych bibliotek naukowych i fachowych oraz koordynującym ich działalność jest Centralny Ośrodek Naukowej Informacji Wojskowej. Natomiast nadzór ogólny nad działalnością bibliotek oświatowych sprawuje Zarząd Kultury i Oświaty Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego. Pośredni nadzór nad bibliotekami oświatowymi sprawują zarządy polityczne okręgów wojskowych i rodzajów sił zbrojnych a bezpośredni — dowódcy jednostek wojskowych.

Zbiory bibliotek wojskowych wynoszą ogółem ok. 10 mln wol., co stanowi blisko 5% księgozbiorów bibliotek w kraju³. W l. 1971-1976 wydatki roczne na zakup książek w bibliotekach wojskowych wynosiły kilkadziesiąt milionów zł. Niezależnie od tego biblioteki fachowe zaopatrują się centralnie w fachowe wydawnictwa wojskowe wartości kilkunastu milionów zł rocznie.

WSPÓLPRACA BIBLIOTEK WOJSKOWYCH Z BIBLIOTEKAMI CYWILNYMI

Biblioteki wojskowe⁴ podejmują coraz częściej różne formy współpracy z ogólnokrajową siecią biblioteczną. Obecnie bowiem żadna sieć biblioteczno-informacyjna określonego pionu lub resortu nie jest samowystarczalna i nie może zaspokoić w pełni potrzeb swoich użytkowników.

³ Informacja o rozwoju bibliotek wojskowych i czytelnictwa w siłach zbrojnych PRL. Warszawa 1975.

⁴ Polskie biblioteki wojskowe. Informator. Oprac. L. Adamów, S. Jeżyński. Warszawa 1987.

Do czasu ukazania się ustawy o bibliotekach w 1968 r. współpraca między bibliotekami wojskowymi i cywilnymi miała charakter bardzo luźnych sporadycznych kontaktów, przebiegających przeważnie na płaszczyźnie stowarzyszeniowej.

Podobnie jak w okresie międzywojennym, CBW chętnie gościła władze centralne i warszawskie Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, a także odbywały się tutaj walne zebrania członków SBP okręgu stołecznego. Wicedyrektor CBW płk Stefan Rosołowski, członek władz centralnych SBP w l. 1959-1974, rozpoczął aktywną pracę nad rekrutacją do SBP bibliotekarzy wojskowych. W 1964 r. powstają pierwsze sekcje wojskowe przy zarządach okręgów SBP. Kiedy rozpoczęto prace nad ustawą o bibliotekach, pierwsza wersja projektu nie obejmowała działaniem ustawy bibliotek wojskowych. Dopiero na skutek aktywnego włączenia się sekcji bibliotek wojskowych okręgu stołecznego i dużego osobistego zaangażowania w tę sprawę ówczesnego dyrektora CBW płka Józefa Sulimowicza, biblioteki wojskowe zostały również objęte wspomnianą ustawą. W świetle tego zasadniczego aktu normatywnego biblioteki wojskowe stanowią resortową sieć biblioteczną w ramach ogólnokrajowej sieci bibliotecznej. Ukazanie się ustawy spowodowało automatycznie rozciągnięcie na biblioteki wojskowe uprzednio wydanych aktów normatywnych, takich jak: *Instrukcja w sprawie wypożyczania międzybibliotecznego* wprowadzona zarządzeniem ministra kultury i sztuki w grudniu 1953 r. oraz wydane w 1965 r. *Zarządzenie ministra kultury i sztuki w sprawie międzybibliotecznej wymiany druków zbędnych*.

Obecnie wojskowe biblioteki naukowe, fachowe i oświatowe współpracują z bibliotekami ogólnokrajowej sieci bibliotecznej w następujących dziedzinach:

- w dziedzinie informacji bibliograficznej i bibliotecznej;
- w zakresie wypożyczeń i wymiany międzybibliotecznej;
- w dziedzinie popularyzacji problematyki wojskowej i obronnej wśród społeczeństwa;
- w zakresie kształcenia i wymiany doświadczeń;
- na płaszczyźnie stowarzyszeniowej.

W resorcie obrony narodowej nie prowadzono dotychczas specjalnych badań, jak kształtuje się współpraca w wymienionych dziedzinach. Jednakże dysponujemy pewnymi informacjami o charakterze sondażowym, uzyskanymi w wyniku prowadzonych kontroli bibliotek oraz na podstawie sprawozdań statystycznych.

Tak więc, jeśli idzie o pierwszą z wymienionych dziedzin (informację o zasobach bibliecznych oraz informację bibliograficzną), to w zasadzie wszystkie biblioteki naukowe wyższych szkół wojskowych, wojskowych instytutów naukowych i ośrodków naukowobadawczych otrzymują biuletyny nabytków, bibliografie specjalne bądź inne wydawnictwa informacyjne z cywilnych bibliotek akademickich czy instytutowych znajdu-

jących się na terenie danego garnizonu a często i innych garnizonów, np. z Poznania, Wrocławia, Warszawy, Torunia. Notujemy szereg przykładów dobrej współpracy przy opracowaniu wszelkiego rodzaju zestawień bibliograficznych na określone tematy i wykorzystywanie dla tych celów opracowań bibliograficznych bibliotek cywilnych, np. przez Bibliotekę Naukową Wyższej Oficerskiej Szkoły Wojsk Pancernych, Bibliotekę Naukową Wyższej Oficerskiej Szkoły Kwatermistrzowskiej.

Wiąże się z tym druga dziedzina współpracy, a mianowicie wypożyczenia i wymiana międzybiblioteczna. Tutaj dysponujemy dość dokładnymi liczbami. I tak np. wypożyczenia międzybiblioteczne między siecią wojskowych bibliotek naukowych a siecią ogólnokrajową wynosiły:

Rok	Liczba wol.
1972	406
1973	521
1974	1015
1975	1038
1976	2060

Widać na tym przykładzie wyraźny wzrost wypożyczeń. Są to wypożyczenia obustronne, z tym że dominują raczej wypożyczenia do sieci wojskowej. Warto tutaj wspomnieć o innych ciekawych formach wypożyczeń, dość trudnych do uchwycenia ilościowego. Mianowicie dysponujemy przykładami, że za obopólnym porozumieniem bibliotek — wyższej szkoły wojskowej oraz biblioteki uniwersyteckiej czy politechnicznej — podchorążowie starszych roczników mają otwarte konta w cywilnych bibliotekach uczelnianych. Takie przykłady notujemy w Poznaniu, Wrocławiu i Toruniu.

Jeszcze kilka przykładów wymiany i wypożyczeń z terenu Warszawy, gdzie znajduje się większość akademii wojskowych. Biblioteka Naukowa Wojskowej Akademii Politycznej współpracuje z ok. 40 bibliotekami cywilnymi, m.in. z Biblioteką Narodową, Uniwersyteckimi w Warszawie i Poznaniu, Jagiellońską w Krakowie, Sejmową w Warszawie i innymi. Ponadto wysłała systematycznie swoje wydawnictwa do 28 bibliotek cywilnych.

Biblioteka Naukowa Sztabu Generalnego WP współpracuje z 8 bibliotekami w Warszawie, m.in. Narodową, Sejmową, Biblioteką Polskiej Akademii Nauk, Instytutu INTE, Instytutu Spraw Międzynarodowych i innymi. W 1976 r. Biblioteka wypożyczyła z innych bibliotek 152 wol., do innych — 157 wol. Za specjalnym zezwoleniem korzystają z niej pracownicy naukowcy Politechniki Warszawskiej i Polskiej Akademii Nauk.

Biblioteka Naukowa Wojskowej Akademii Technicznej w 1976 r. wypożyczyła 375 wol. bibliotekom cywilnym, a z innych bibliotek wypożyczyła 200 wol. Ponadto Biblioteka ma w stałym rozdzielniku swoich wy-

dawnictw 23 biblioteki cywilne. Prowadzi też stałą współpracę ze wszystkimi bibliotekami uczelni technicznych w kraju.

Biblioteka Główna Akademii Sztabu Generalnego utrzymuje stałą współpracę z Biblioteką Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu oraz ma stałą umowę z Biblioteką Uniwersytetu Warszawskiego, w której pracownicy naukowcy ASG korzystają z literatury na podstawie tzw. karty uprawniającej do wypożyczeń na okaziciela.

Trzecia dziedzina współpracy to popularyzacja problematyki wojskowej i obronnej wśród społeczeństwa, będąca główną domeną działania wojskowych bibliotek oświatowych oraz Centralnej Biblioteki Wojskowej. Tutaj podejmowane są różne wspólne akcje, np. wymiana księgozbiorów w czasie prowadzenia konkursów czytelniczych, wymiana informacji o zbiorach i imprezach, mające na celu popularyzację książki wojskowej w środowiskach cywilnych. Ocenia się, że współpraca ta najbardziej rozwinęła się na terenie Bydgoszczy, Wrocławia, Szczecina, Olsztyna, Poznania.

Na rozwój współpracy wojskowych bibliotek oświatowych z bibliotekami cywilnymi istotny wpływ miały obchody Roku Bibliotek i Czytelnictwa. Organizowane wówczas wspólne imprezy pogłębiły kontakty i pozwoliły lepiej poznać specyfikę i możliwości poszczególnych bibliotek.

Biblioteki wojskowe, dysponując bogatymi księgozbiorami z dziedziny wojskowości i szerokiej problematyki patriotyczno-obronnej, świadczą usługi również czytelnikom cywilnym. W niektórych miastach dostęp do tego rodzaju zbiorów bibliotecznych jest jedyną możliwością korzystania z bibliotek dla wielu osób ze środowiska cywilnego. W bieżącym roku w ramach Dni Kultury, Oświaty, Książki i Prasy zapoczątkowano obchody Dni Kultury w Ludowym Wojsku Polskim; biblioteki wojskowe zapraszały wówczas środowiska cywilne, szczególnie młodzież szkolną, do zwiedzania i zapoznawania się z ich dorobkiem i możliwościami publicznego udostępniania księgozbiorów. Popularną formą współdziałania bibliotekarzy wojskowych i cywilnych jest też wymiana informacji o zapraszaniu do danego miasta znanych pisarzy i dziennikarzy.

Bardzo poważną rolę w zakresie popularyzacji wiedzy wojskowo-obronnej spełnia Centralna Biblioteka Wojskowa. W bibliotece tej wśród 6000 czytelników 75% stanowią użytkownicy niewojskowi — pracownicy naukowcy, redaktorzy, studenci. Ponadto biblioteka prowadzi bogatą działalność bibliograficzną i organizuje sporo udanych imprez z udziałem bibliotekarzy cywilnych.

Czwarta płaszczyzna współpracy to kształcenie i wymiana doświadczeń. Według danych, jakimi dysponuje Centralny Ośrodek Naukowej Informacji Wojskowej, w l. 1972-1976 przeszkolono na różnych kursach dokształcających, organizowanych przez instytucje cywilne, kilkuset pracowników wojskowych bibliotek naukowych, fachowych i ośrodków na-

ukowej informacji wojskowej. Na podkreślenie zasługują takie formy współpracy, jak: organizowanie wspólnych narad, sejmików oraz seminariów dotyczących bibliotekarstwa i czytelnictwa, wymiana i wzajemne udostępnianie literatury do samokształcenia bibliotekarzy. Dużym zainteresowaniem bibliotekarzy cywilnych cieszy się np. wydawana przez CBW seria *Biblioteczka Bibliotekarza Wojskowego*. Niektóre publiczne biblioteki wojewódzkie, np. w Poznaniu i Szczecinie, udzielają pomocy bibliotekom garnizonowym w organizacji szkolenia bibliotekarzy, głównie poprzez kadre wykładowców i prelegentów. Warto też wspomnieć, że Zarząd Polityczny Wojsk Lotniczych podpisał umowę o współpracy z Państwowym Ośrodkiem Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie; współpraca ta, w ocenie obu stron, przynosi duże wzajemne korzyści. W tym miejscu warto również wspomnieć o takich formach współpracy, jak konsultacje. W l. 1968-1972 w drodze bezpośrednich porozumień między bibliotekami naukowymi wojskowymi i cywilnymi, w bibliotekach cywilnych odbywały się robocze spotkania, na których dyrektorzy i kierownicy tych bibliotek dzielili się swoimi doświadczeniami zawodowymi z kolegami wojskowymi. Przy okazji tych kontaktów sporo bibliotekarzy z bibliotek cywilnych zasililo szeregi wojskowe.

I wreszcie ostatnia płaszczyzna współpracy to działalność bibliotekarzy wojskowych w Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich. Wg danych z 1975 r. ponad 40% pracowników bibliotek wojskowych było członkami SBP. W 1972 r. na ogólnokrajowym zjeździe SBP w Bydgoszczy podkreślono, że w ciągu ostatnich kilku lat rozwinęły się w ramach SBP sekcje bibliotek wojskowych. Organizują one żywą działalność szkoleniową, konferencje metodyczne, wycieczki, stanowią platformę aktywnej współpracy bibliotek wojskowych z bibliotekami cywilnymi. Dodać należy, że działalność ta jest z powodzeniem kontynuowana. Następuję przy tym stałe zacieśnianie stosunków i współpracy z bibliotekami cywilnymi. Miarą zaufania, z jaką odnoszą się do naszej działalności bibliotekarze z bibliotek cywilnych, są każdorazowe wybory do władz okręgowych i do Zarządu Głównego SBP przedstawicieli bibliotek wojskowych.

Tak w ogólnym zarysie wyglądają problemy współpracy bibliotek wojskowych z cywilnymi. Kierownictwo resortu obrony narodowej wysoko ocenia tę współpracę. Szereg dodatnich doświadczeń i wzorów z bibliotek cywilnych przeniesiono do bibliotek wojskowych. Obok pewnych odrębnych problemów pracy, wynikających ze specyfiki naszego resortu, istnieje wiele wspólnych zagadnień nurtujących w jednakowym stopniu bibliotekarzy wojskowych i cywilnych, a które mogą być z powodzeniem rozwiązywane we współpracy na różnych płaszczyznach.

STEFAN DĄBROWSKI

MILITARY LIBRARIES AND THEIR COOPERATION WITHIN
THE NATIONAL NETWORK OF LIBRARIES

The article presents a discussion on present day cooperation between military and civil libraries. The author described the organisation of libraries in the Polish Armed Forces and their role and tasks in the light of present defense requirements. He cited the following among the most important fields of this cooperation: bibliographic and library information, lending and library exchange, popularisation of military and defense problems in the society, interchange of experiences and cooperation on the plane of Polish Library Association. The author cited some examples and forms of cooperation and the number of interlibrary loans in 1972-1976.

MARIA LENARTOWICZ

O FORMACIE MARC DLA NIEWTAJEMNICZONYCH

Próba przedstawienia w tym artykule formatu MARC (MACHine Readable Cataloging) w możliwie najbardziej przystępny sposób została podjęta w wyraźnie określonych celach. Podyktowała ją przede wszystkim chęć skłonienia bibliotekarzy do możliwie szybkiego i aktywnego włączenia się do prac — prowadzonych w ich macierzystych bibliotekach i w skali ogólnokrajowej — nad stworzeniem zautomatyzowanych systemów informacyjnych. Dotychczasowy udział bibliotekarzy w tych pracach jest znikomy. Nie wydaje się, by przyczyną tego stanu był tylko wytykany często bibliotekarzom konserwatyzm. Chyba raczej należy się jej dopatrywać w niedostatkach odpowiedniego przygotowania oraz w braku uświadomienia sobie roli, jaka przypada bibliotekarzom w pracach zmierzających do automatyzacji działań bibliotecznych, jak również z niebezpieczeństw wynikających z uchylania się od podjęcia tej roli.

Informacje bibliograficzne zajmują w praktyce bibliotecznej wyjątkowe miejsce. Czynności związane z ich sporządzaniem, przekazywaniem i wykorzystaniem wchodzi obecnie w skład niemal wszystkich działań bibliotecznych. Format MARC jest przeznaczony właśnie do wymiany informacji bibliograficznych na nośnikach maszynowych. Dlatego jego omówienie stanowi dobrą okazję do przykładowego wykazania, jakie zadania należą do bibliotekarzy w toku projektowania zautomatyzowanych systemów bibliotecznych. Jednocześnie zaś pozwala przekonać, że nie są to zadania specjalnie trudne, wprost przeciwnie — dotyczą spraw świetnie bibliotekarzom znanych z codziennej praktyki. To oni przecież najlepiej wiedzą, jakim wymaganiom powinny odpowiadać opis dokumentu i katalog biblioteczny czy bibliografia i wobec tego powinni być odpowiedzialni za właściwe rozwiązania metodyczne w projektach automatyzacji prac bibliograficznych i katalogowych. Niepodejmowanie tych zadań przez bibliotekarzy stwarza pozory braku jakichkolwiek zasad regulujących sporządzanie informacji bibliograficznych i skłania specjalistów innych dziedzin zajmujących się przygotowaniem systemów informatycznych do tworzenia od nowa własnych przepisów w oderwaniu od wszelkich podstaw praktycznych i przyjętych w bibliotekarstwie zwyczajów

międzynarodowych. Dlatego też powszechnie za granicą do bibliotekarzy należy formułowanie wymagań, jakim musi sprostać opis dokumentu i wykaz dokumentów różnych rodzajów, natomiast rola informatyków polega na znalezieniu metod realizacji tych wymagań¹. Inna sprawa, że bibliotekarze muszą się zdobyć na nieco wyobraźni, by — mając do dyspozycji narzędzie tak doskonałe jak komputer — nie zadowalać się stanem obecnym i planować cele nieosiągalne przy stosowaniu tradycyjnych metod pracy.

Format MARC jest stopniowo wprowadzany przez Bibliotekę Kongresu w Waszyngtonie od 1969 r. w celu usprawnienia zaopatrywania bibliotek w gotowe opisy katalogowe (taką działalność Biblioteka ta prowadzi od 1901 r.). Zamiana kart katalogowych na nośnik maszynowy była już w tym czasie możliwa dzięki temu, że od 1960 r. wiele bibliotek amerykańskich korzystało z pomocy komputerów przy pracach katalogowych. W okresie od października 1966 r. do czerwca 1968 r. Biblioteka Kongresu przeprowadziła doświadczenia, które wykazały celowość przedsięwzięcia i pozwoliły usunąć zauważone uchybienia². Tak więc od 1969 r. zainteresowane biblioteki mogą abonować taśmy magnetyczne zawierające opisy nowych pozycji; opisy te nadają się do wykorzystania na różnych odcinkach działania biblioteki (np. przy zamawianiu nowych nabytków, do SDI, do katalogów bibliotecznych). Ze względu na te różnorodne zastosowania MARC LC przewiduje opisy bardzo szczegółowe. Początkowo dotyczyły one jedynie wydawnictw zwartych³ i to wyłącznie w języku angielskim; stopniowo uwzględnia się wydawnictwa w innych językach. Także nieco później opracowano format dla wydawnictw ciągłych, filmów, map, rękopisów i nut⁴.

W Polsce ukazało się już sporo publikacji dotyczących formatu MARC. Własne doświadczenia i obserwacje wskazują, że tym, co najbardziej odstrasza bibliotekarzy od ich lektury i uważnego zglębnienia, jest obco brzmiąca terminologia. Zastosowanie informatyki w zakresie informacji naukowej musi pociągnąć za sobą wprowadzenie szeregu nowych pojęć, ale — wbrew pozorom — nie jest ich wcale tak dużo ani nie są zbyt skomplikowane. Dla czytelnika polskiego więcej trudności terminologicznych powodują inne przyczyny. Opublikowane w Polsce prace poświęcone formatowi MARC oparte są na odpowiednich instrukcjach Biblioteki Kongresu, niekiedy są to właściwie mniej lub bardziej wierne prze-

¹ We wstępach do cytowanych dalej instrukcji Biblioteki Kongresu (por. przyp. 3 i 4) znajduje się stwierdzenie: „Cataloging data in MARC records are provided by the cataloging divisions of the Library of Congress. Questions about descriptive cataloging information, subject headings, or classification are matters that should be brought to the attention of the respective cataloging divisions rather than the MARC Development Office”.

² Doświadczenia te zostały przedstawione w publikacji *The MARC pilot project. Final report on a project sponsored by the Council on Library Resources, Inc.* By H. D. Avram. Washington 1968.

³ 5 wyd. instrukcji *Books. A MARC format* opublikowano w 1972 r. W następnych latach ukazał się szereg suplementów do tej instrukcji.

⁴ *Serials. A MARC format.* Washington 1970. — *Films. A MARC format.* Washington 1970. — *Maps. A MARC format.* Washington 1970. — *Manuscripts. A MARC format.* Washington 1973. — *Music. A MARC format.* Washington 1976.

kłady tych instrukcji na język polski. I to właśnie spowodowało wiele komplikacji terminologicznych. Przede wszystkim w toku tłumaczenia tekstów amerykańskich przejmowano stosowane w nich terminy zamiast oddać je przez polskie odpowiedniki. Wprowadzenie nazw dobrze znanych bibliotekarzowi z codziennej praktyki pracy z książką — w miejsce terminów obcych lub nieprawidłowo przetłumaczonych — może od razu w pewnym stopniu wpłynąć na większą zrozumiałość zasad formatu MARC⁵.

Taka wymiana terminów amerykańskich na ich polskie odpowiedniki jest zabiegiem stosunkowo prostym i łatwym, nie zlikwiduje jednak dla czytelnika polskiego wszystkich trudności. Poważniejsza ich przyczyna tkwi bowiem w fakcie, że instrukcje Biblioteki Kongresu dotyczące formatu MARC nie mogą być użytkowane samoistnie. MARC zgodnie ze swoją pełną nazwą stanowi przekład przepisów katalogowania na język czytelny dla maszyny. W przypadku MARC LC podstawę stanowi naturalnie amerykańska wersja anglo-amerykańskich przepisów katalogowania AACR (*Anglo-American Cataloging Rules. North-American text. Chicago 1967*). W wymienionych instrukcjach ograniczono się jedynie do wyliczenia elementów występujących w opisach katalogowych dokumentów różnych rodzajów — nie wyjaśniając zupełnie, co należy pod daną nazwą rozumieć ani w jakich okolicznościach i w jaki sposób dany element podaje się, ponieważ sprawy te są dokładnie omówione w AACR, do których instrukcje odsyłają. Brak zrozumienia tej ścisłej zależności formatu MARC LC od AACR prowadzi do wielu nieporozumień. Dla wyjaśnienia ich polskim bibliotekarzom wystarczy odwołanie się do naszej praktyki bibliotecznej z zaznaczeniem różnic wynikających z odmienności amerykańskich przepisów katalogowania. Natomiast dla przedstawicieli innych specjalności — bez przygotowania bibliotecznego — zajmujących się automatyzacją prac katalogowych i bibliotecznych konieczne są wyjaśnienia bardziej podstawowe, pozwalające poznać ogólnie obowiązujące zasady sporządzania informacji bibliograficznych. Dla przykładu: niezbędne jest wytłumaczenie, że pole przeznaczone w MARC LC na hasło autorskie jest wypełniane tylko w ściśle określonych przypadkach, a forma nazwy autora w nim podawana jest ustalana zgodnie z odpowiednimi przepisami AACR. Sprawy te zostaną jeszcze omówione dalej nieco bardziej szczegółowo przy przedstawianiu bibliograficznej zawartości rekordu.

• Wśród nowych terminów przejętych ze słownictwa informatycznego najwięcej kłopotów sprawiają te najbardziej ogólne. Do takich należą

⁵ O przykłady nie trudno. Pomijając tak oczywiste połączenia jak „nazwa tytułu” dla oddania angielskiego „title”, „distributor” nie może być tłumaczony jako „nakładca” a „issue” to odpowiednik naszego „zeszytu” (Z. Doda-Szargut: *Analiza formatu MARC LC opisu wydawnictw ciągłych*, Warszawa 1975). Z kolei np. „relator” to „określenie rodzaju współpracy” a „podjednostki korporatywne następujące po nazwie” to ciała zbiorowe podporządkowane (*Format MARC dla wydawnictw zwartych*, Raport. Oprac. A. Składanek, Warszawa 1974).

przede wszystkim terminy „format” i „rekord”. Opierając się na definicjach podanych w projekcie normy terminologicznej ISO oraz w odpowiedniej normie angielskiej⁶ można najogólniej powiedzieć, że termin „format” oznacza prezentację danych na nośniku maszynowym (np. na kartach i taśmach dziurkowanych, na taśmach magnetycznych). Sposób przedstawienia danych musi zapewniać maszynie identyfikację poszczególnych rekordów i poszczególnych części w obrębie jednego rekordu. Zrozumienie opisów na tradycyjnych kartach katalogowych nie następuje przeważnie trudnościami użytkownikom; w pewnym stopniu odczytanie opisu ułatwia jego forma graficzna (wcięcia), spacje i znaki interpunkcyjne, ale na ogół czytelnik nie ma kłopotów ze zrozumieniem np. gdzie się kończy tytuł albo zaczyna adres wydawniczy czy z odróżnieniem roku wydania od liczby stron. Natomiast rekord stanowi nieprzerwany ciąg znaków, a komputer nie ma właściwości myślącego czytelnika, wobec czego poszczególne elementy muszą być w rekordzie wyraźnie oznaczone w sposób umożliwiający proces przetwarzania danych.

Wprawdzie Polska Norma PN-71/T-01016 (*Przetwarzanie danych i komputery. Podstawowe nazwy i określenia*) nakazuje używanie terminu „zapis” jako polskiego odpowiednika angielskiego terminu „record”, ale ponieważ okazało się, że ten drugi termin już się powszechnie przyjął, przyznano mu obecnie pełne prawa do występowania w piśmiennictwie polskim. Sięgając znów do odpowiednich norm międzynarodowych i krajowych w celu wyjaśnienia terminu „rekord” znajdujemy bardzo różne jego definicje⁷. Wspólne jest im tylko zaznaczenie związku rekordu z pojedynczą jednostką bibliograficzną. Przy odwołaniu się do praktyki bibliotecznej można powiedzieć, że rekord odpowiada w zasadzie jednej pozycji w bibliografii lub w katalogu bibliotecznym, zawierającej zespół danych dotyczących opisywanego dokumentu.

Omówienie formatu zapisu danych bibliograficznych na nośniku maszynowym wymaga wyjaśnienia trzech spraw: 1) budowy rekordu (structure of the record — zwanej też strukturą fizyczną, strukturą techniczną, w żargonie także składnią), 2) oznaczników (content designators) identyfikujących poszczególne elementy opisu oraz bliżej je charakteryzujących, 3) zawartości bibliograficznej rekordu (the content of the record — nazywanej również strukturą logiczną rekordu, w żargonie także semantyką). W dalszych rozważaniach sprawy te zostaną omówione łącznie, w sposób nieco uproszczony.

⁶ ISO/DIS 5127/1 *Information and documentation. Vocabulary. Section 1: Basic concepts: „format (in data processing) — The defined arrangement of data in or on data medium”. — BS 5408: 1976 Glossary of documentation terms: „format — Layout or presentation of items in machine-readable form or in a machine print-out”. — PN-71/T-01016 nie zawiera terminu „format”.*

⁷ PN-71/T-01016: „zapis — grupa znaków lub słów w pamięci komputera lub na nośniku danych, odpowiadająca najczęściej zawartości jednego dokumentu źródłowego”. — ISO/DIS 5127/1: brak terminu „record”. — BS 5408: 1976: „bibliographic record — Within a bibliographic system, the complete set of data relating to any one bibliographic unit”. — ISO 2/08-1973: „bibliographic record — A collection of fields, including a record label, a directory and bibliographic data describing one or more bibliographic units treated as one entity”.

Przez strukturę fizyczną rekordu należy rozumieć rozmieszczenie jego części składowych. W instrukcjach Biblioteki Kongresu dotyczących formatu MARC LC wyróżnia się cztery główne części rekordu: lider (leader), tablicę adresów (record directory), pola kontrolne (control fields) oraz pola zmienne (variable fields). Na właściwe dane bibliograficzne przeznaczone są trzecia i czwarta część rekordu i dlatego one są najbardziej interesujące dla bibliotekarzy. Wobec tego tylko krótko o liderze i tablicy adresów, spełniających specjalne funkcje w procesach przetwarzania danych. Lider obejmuje informacje identyfikujące dany rekord w zbiorze oraz dotyczące całości rekordu. Są to przede wszystkim dane typu technicznego, jak np. długość całego rekordu i pewnych jego części, wyrażona liczbą znaków w nich występujących. Lider obejmuje jednak także dane o charakterze bibliograficznym dotyczące opisu katalogowego zawartego w danym rekordzie oraz opisywanego dokumentu. Do pierwszych należą: oznaczenie, czy jest to rekord po raz pierwszy rejestrujący dany dokument, czy też ma on uzupełnić, poprawić lub zastąpić rekord już istniejący w zbiorze — jest to tzw. stan rekordu (record status); oznaczenie stopnia szczegółowości opisu (encoding level), które jednocześnie określa podstawę opisu, np. autopsję, przejęcie opisu CIP⁸; oznaczenie zgodności opisu z międzynarodowymi zaleceniami ISBD. Informacje o dokumencie będącym przedmiotem opisu określają środek przekazu (np. drukowany materiał tekstowy, mapa rękopiśmienna; tej informacji nadano nazwę typ rekordu — type of record) oraz poziom bibliograficzny (bibliographic level) oznaczający jednostkę opisu, np. wydawnictwo zwarte, wydawnictwo ciągłe, zespół rękopisów traktowany jako całość. Wszystkie te oznaczenia podawane są w postaci ustalonych — przeważnie jednoznakowych — kodów, a że pozostałe elementy także zawierają określoną liczbę znaków, lider ma stałą długość 24 znaków. Poszczególne kody zajmują w liderze ściśle określone pozycje znakowe, tym samym znaczenie danego kodu jest identyfikowane przez jego umiejscowienie w rekordzie.

Tablica adresów pełni rolę wykazu pól danych występujących w dwóch następnych częściach rekordu; można ją porównać do spisu treści w książce. Poszczególne pola są w tej tablicy charakteryzowane przez: etykietę pola (tag) w postaci trzycyfrowego symbolu identyfikującego dane pole; długość pola (field length), tj. liczbę znaków zajętych przez dane pole; pozycję znaku początkowego (starting character position), czyli numer kolejnego znaku, od którego zaczyna się dane pole, liczony od początku rekordu. Taki adres każdego pola obejmuje zawsze 12 znaków. Ponieważ jednak liczba adresów zależy od liczby pól kontrolnych i zmiennych, a tych może być w rekordzie mniej lub więcej (zależnie od tego, czy opis jest mniej lub bardziej rozbudowany), tym samym tablica

⁸ Por. s. 228.

adresów może mieć różną długość. Koniec tablicy adresów oznaczony jest separatorem (field terminator), którym jest specjalny znak umieszczany na końcu poszczególnych pól, w celu ich oddzielenia.

Poszczególne pola kontrolne identyfikowane są etykietami podanymi w tablicy adresów. W formacie MARC LC dla pól kontrolnych przewidziano etykiety od 001 do 009. Pole o etykiecie 001 zawiera numer karty katalogowej Biblioteki Kongresu, który zarazem pełni rolę numeru identyfikującego rekord w systemie MARC LC. Dalsze pola o etykietach do 007 zarezerwowane są na dane, które mogą być potrzebne przy przetwarzaniu. Natomiast z bibliograficznego punktu widzenia niezwykle ważne jest pole oznaczone etykietą 008 nazywane polem danych o stałej długości. Całe pole ma długość 40 znaków i zawiera szereg z góry ustalonych danych. Poszczególne dane mają w tym polu ściśle wyznaczone pozycje znakowe w stosunku do pierwszego znaku pola. Taka budowa pola zapewnia łatwy dostęp do poszczególnych elementów w nim zapisanych i dlatego w tym polu umieszczono informacje mające istotne znaczenie dla charakterystyki opisywanego dokumentu, a dające się przedstawić w postaci kodów. Poza kodami występują w tym polu daty podawane także w ściśle określonej formie. Pole o etykiecie 008 zawiera np. następujące informacje: datę wprowadzenia rekordu do zbioru, datę wydania opisywanego dokumentu (ewentualnie także datę copyright lub reprodukcji), nazwę kraju wydania, oznaczenia rodzaju ilustracji, poziomu czytelniczego, formy piśmienniczej dokumentu, jego języka itp.

Czwarta część rekordu w formacie MARC LC przeznaczona jest w zasadzie na tradycyjny opis katalogowy. Zanim zostanie on szczegółowiej przedstawiony, konieczne jest bliższe wyjaśnienie budowy tej części rekordu. Obejmuje ona pola o zmiennej długości. Oprócz oznaczników już wyżej omówionych (etykiet identyfikujących poszczególne pola i separatorów umieszczanych na ich końcu) w polach tych stosowane są wskaźniki (indicators) — 2 znaki zaczynające pole i określające bliżej pewne cechy informacji bibliograficznych podanych w danym polu.

Pole może zawierać jedno lub wiele podpól (subfield) przeznaczonych na wyodrębnione elementy opisu. Poszczególne podpola zaczynają się od dwuznakowych kodów (subfield code). Pierwszy znak — ogranicznik (delimiter) — ma ustaloną jednolitą postać (\$), drugi znak przybiera różne formy i ma różne znaczenia w poszczególnych podpolach identyfikując element bibliograficzny zapisany w danym podpolu.

Jak już powiedziano wyżej, pola zmienne zawierają przede wszystkim opis katalogowy sporządzony zgodnie z AACR. Na poszczególne części tego opisu przeznaczone są zespoły pól o etykietach zaczynających się od tej samej cyfry:

1xx hasło

2xx tytuł, oznaczenie wydania, adres wydawniczy

- 3xx opis zewnętrzny
- 4xx oznaczenie serii
- 5xx uwagi
- 6xx hasła przedmiotowe
- 7xx} część opisu katalogowego nazywana „tracing of secondary en-
- 8xx} tries” i zawierająca wyliczenie haseł odsyłaczy i opisów do-
- datkowych dotyczących danej pozycji

Poza końcową częścią opisu, nie stosowaną w naszej praktyce katalogowej, pozostałe jego składniki są doskonale znane bibliotekarzom polskim. Odrębności amerykańskich przepisów katalogowania wyrażają się bowiem nie tyle w doborze elementów opisu, co w określeniu sytuacji, w jakich poszczególne elementy powinny wystąpić oraz w sposobie ich podawania.

Dla przykładu warto przyjrzeć się dokładniej polom przeznaczonym na hasła w opisach katalogowych wydawnictw zwartych⁹. Są to pola o następujących etykietach:

- 100 — nazwa osobowa
- 110 — nazwa ciała zbiorowego
- 111 — konferencja lub spotkanie (traktowane jako specyficzny rodzaj autorstwa korporatywnego)
- 130 — tytuł ujednolicony

Z przeznaczenia tych pól wynika, że w poszczególnych rekordach tylko jedno z nich może wystąpić. O tym, kiedy które z nich powinno mieć zastosowanie, decydują bardzo szczegółowe przepisy AACR, podane w rozdziałach dotyczących wyboru hasła na głównej karcie katalogowej¹⁰. I tak np. przepisy ustalają, że pole o etykiecie 100 może zawierać nazwę tylko jednego autora indywidualnego, dla dzieł napisanych przez więcej osób może to być nazwa autora głównego (przepisy dokładnie precyzują, kogo można uznać za autora głównego przy różnych rodzajach twórczego wkładu wielu osób) bądź — w braku autora głównego — nazwę autora wymienionego w tytułaturze publikacji na pierwszym miejscu, ale tylko wtedy, gdy liczba autorów nie przekracza trzech.

W polu oznaczonym etykietą 100 przewidziano następujące podpola i oznaczniki:

- \$a — nazwa (nazwiska i imiona)
- \$b — numeracja (rzymskie numery, które mogą wystąpić po imieniu)
- \$c — tytuły i inne określenia związane z nazwą (tytuły urzędowe, godności itp.)
- \$d — daty (urodzenia, śmierci lub związane z działalnością, dodawane do nazwy)

⁹ Omówienie oparto wyłącznie na wymienionej w przyp. 3 instrukcji, bez uwzględniania suplementów.

¹⁰ Przepisy te podlegają obecnie nowelizacji (por. s. 237).

§e — wyrażenia określające wkład pracy, np. wydawca, kompilator itp.

§k — określenie dodawane w celu zgromadzenia razem opisów pewnych rodzajów materiałów, np. „rzekome i wątpliwe autorstwo”

Pierwszy wskaźnik przewidziany dla tego pola określa typ nazwy osobowej:

- 0 — imię
- 1 — pojedyncze nazwisko
- 2 — nazwisko złożone z wielu części
- 3 — nazwa rodziny

Drugi wskaźnik informuje, czy osoba autora jest także przedmiotem opisywanego dzieła (0 — nie jest, 1 — jest). Odpowiedni prosty przykład zapisu nazwy autora wygląda następująco:

10\$aSmith,Elsie,\$d1900-1945,\$eed.

I znów tylko znajomość przepisów AACR pozwoli na prawidłowe wypełnienie poszczególnych podpól. Na przykład wyjaśni, że podpole oznaczone kodem \$b ma zastosowanie tylko wtedy, gdy autorem jest panujący lub papież. Podobnie AACR pozwalają zrozumieć znaczenie podpola §e, którego występowanie jest uzasadnione specyficznym przepisem amerykańskim, uznającym w pewnych ściśle określonych przypadkach wydawcę naukowego za głównego autora¹¹. Ale przede wszystkim AACR ustalają zasady dotyczące obowiązującej formy nazwy osobowej podawanej w podpolu \$a, zawierając przepisy formułowania tej nazwy dla autorów różnych narodowości i różnych epok.

Przedstawiona nieco bardziej szczegółowo zawartość pól przeznaczonych na hasło ma zilustrować stosunek formatu MARC LC do AACR, o którym już kilkakrotnie wspomniano. Jednocześnie jest to dowód uzależnienia formatu zapisu informacji bibliograficznych od celu, jakiemu ten format ma służyć. W przypadku formatu MARC LC — jak już mówiono — celem jest zaopatrzenie bibliotek w opisy katalogowe i temu zadaniu odpowiada zawartość rekordów przewidziana w formacie. Warto o tej zależności pamiętać, ponieważ uzasadnia ona powstanie szeregu adaptacji formatu MARC.

Jeden rekord dostarcza informacji zaspokajających wszelkie potrzeby katalogu alfabetycznego i rzeczowego. Jest to możliwe dzięki umieszczeniu w nim wszystkich haseł, pod którymi dany dokument powinien być wykazany w tych katalogach. Hasła przedmiotowe podawane są w bloku pól o etykietach zaczynających się od cyfry 5 (w bloku tym przewidziano odrębne etykiety dla poszczególnych rodzajów haseł, np. osobowego, geograficznego itp.) a na symbole UKD i klasyfikacji Dewey'a przeznaczone są pola oznaczone etykietami 080 i 082.

¹¹ Zasada ta przestaje właśnie obowiązywać, na korzyść rozwiązania powszechniej przyjętego w praktyce międzynarodowej (opis wszelkich zbiorów dzieł wielu autorów — w tym także antologii — pod tytułem).

Blok pól o etykietach zaczynających się od cyfry 7 zawiera hasła wszystkich opisów dodatkowych koniecznych w katalogu alfabetycznym, np. nazwę drugiego autora, nazwę ilustratora, tytuł dzieła współwydanego itp. Jest to więc z zasady powtórzenie elementu zapisanego w poprzednich blokach, przeważnie przy tym ulega zmianie forma tego elementu (np. w polu 250: Wyd. 5 oprac. przez J. Kowalskiego; w polu 700: Kowalski Jan). Podobnie w polach bloku 8xx można umieścić nazwę serii w postaci odmiennej od podanej w bloku 4xx. Pola tych dwóch bloków 7xx i 8xx spełniają więc istotną rolę w procesach wyszukiwania i dostarczają danych do wszelkich indeksów.

Kończąc to popularne — i z tego względu nie wolne od pewnych uproszczeń — omówienie formatu MARC LC należy jeszcze wyjaśnić sprawy związane z tworzeniem adaptacji tego formatu.

Przedstawiony wyżej schemat struktury rekordu zaprojektowany dla formatu MARC LC okazał się w praktyce znakomity. Do najważniejszych zalet omówionej budowy rekordu należy jej elastyczność. Struktura ta umożliwia tworzenie rekordów różnej długości. Może mieć zastosowanie do opisu różnych typów dokumentów przy użyciu różnych nośników i dla różnych celów, przede wszystkim przy wymianie informacji bibliograficznych między systemami informatycznymi.

Dzięki tym zaletom schemat budowy rekordu przyjęty w formacie MARC LC został następnie w nieco uogólnionej postaci ujęty w normie amerykańskiej Z39.2 *American national standard format for bibliographic information interchange on magnetic tape* ustanowionej w 1971 r. Norma ta posłużyła z kolei za podstawę opracowania międzynarodowej normy ISO 2709 *Documentation. Format for bibliographic information interchange on magnetic tape*, opublikowanej w 1973 r.¹² Zgodnie z tą normą ISO przygotowano wiele formatów, np. BNB MARC format (dla *British National Bibliography*), MONOCLE (*Mise en Ordinateur d'une NOtion Catalographique de Livre*), Canadian MARC, INTERMARC.

Przejmując z formatu MARC LC strukturę rekordu, formaty te różnią się zawartością rekordu i odmiennymi oznacznikami tej zawartości. Różnice spowodowane są przede wszystkim zróżnicowaniem zadań, jakim formaty mają służyć, odmiennymi przepisami i praktyki katalogowania. Obecnie brak jest jeszcze międzynarodowych ustaleń normalizacyjnych dotyczących zawartości rekordów zapisanych na nośnikach maszynowych i funkcji oznaczników.

W takiej sytuacji — a trzeba wziąć pod uwagę, że w użyciu są także formaty o odmiennej strukturze — na szczególną uwagę zasługuje format UNIMARC. W 1977 r. opublikowano nową wersję projektu tego formatu *UNIMARC. Universal MARC format*¹³. UNIMARC pomyślany

¹² Należy zwrócić uwagę, że w normie ISO stosowana jest nieco inna terminologia od występującej w instrukcjach Biblioteki Kongresu, np. „leader” to „record label”.

¹³ Recommended by the IFLA Working Group on Content Designators set up by the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Mechanization. London 1977. — Pracom nad tym formatem prowadzonym w IFLA od 1971 r. przewodniczyła Henriette D. Avram,

jest jako format do międzynarodowej wymiany informacji bibliograficznych, przede wszystkim między narodowymi centralami bibliograficznymi. Każda centrala bibliograficzna będzie odpowiedzialna za przełożenie rekordów zapisanych w jej własnym formacie na UNIMARC w celu przesłania ich do central narodowych w innych państwach, a sama, otrzymując z tych central rekordy zapisane w formacie UNIMARC, będzie je przekładała na format krajowy. UNIMARC ma być więc jednym ze środków realizacji podstawowej idei UBC zakładającej, że każdy dokument powinien być opisany tylko raz — w kraju jego wydania — a następnie opis jego powinien być rozpowszechniony w taki sposób, by mógł być wykorzystany przez różne biblioteki i ośrodki bibliograficzne na całym świecie.

Przedmiotem wymiany mają być wg UBC opisy z bieżących bibliografii narodowych. Jak wiadomo, opisy te powinny być sporządzone zgodnie z międzynarodowymi zaleceniami ISBD. Cechą charakterystyczną formatu UNIMARC jest właśnie dostosowanie zawartości rekordu do wymagań ISBD. Ponieważ dotychczas w ostatecznej wersji opublikowano takie zalecenia tylko dla wydawnictw zwartych i wydawnictw ciągłych, tych typów dokumentów dotyczy głównie obecny projekt UNIMARC. Zawiera on jednak także pewne propozycje odnoszące się do zawartości rekordów dla filmów, materiałów kartograficznych, nagrań dźwiękowych i drukowanych nut.

UNIMARC zasługuje na naszą specjalną uwagę i z tego względu, że został on przyjęty jako podstawa przy opracowywaniu w Instytucie INTE Polskiej Normy, dotyczącej formatu do wymiany informacji bibliograficznych na taśmie magnetycznej, oraz przy przygotowywaniu formatu dla potrzeb Biblioteki Narodowej.

MARIA LENARTOWICZ

ABOUT MARC FORMAT FOR OUTSIDERS

The author has explained the idea and destination of MARC format of Library of Congress. She presented simultaneously three elements of format: the structure of the record, the content designators, the content of the record. In this way she indicated the dependence of MARC LC format on *Anglo-American Cataloging Rules* and justified the elaboration of the other MARC formats. The particular attention was paid to the project of UNIMARC format. UNIMARC — as international communications format — would be the common denominator between all national agencies exchanging bibliographic data in machine-readable form.

dyrektor Network Development Office w Bibliotece Kongresu, związana z formatem MARC od pierwszych prób jego stosowania.

ANDRZEJ GAWROŃSKI

OSIĄGNIĘCIA I KŁOPOTY BIBLIOTEKARSTWA
JUGOSŁOWIAŃSKIEGO

Na przybywsza z zagranicy, który chciałby, nawet po stosunkowo długim pobycie w Jugosławii, w miarę lapidarnie i jednoznacznie scharakteryzować najbliższą mu zawodowo dziedzinę życia ekonomicznego, społecznego czy kulturalnego tego kraju, czyha tyle pułapek, iż nikt nie pokusi się o taką ocenę. Słuszność tego stanowiska potwierdzają i moje obserwacje poczynione w czasie 4-miesięcznego pobytu stypendialnego w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii, a ściślej w Sarajewie — stolicy Republiki Bośni i Hercegowiny, które było głównym miejscem mojego pobytu. Wyjazdy do innych ośrodków w pozostałych republikach ograniczono w programie do niezbędnych. Stwarzało to pewien kłopot, gdyż różnice w rozwoju i poziomie wszystkich dziedzin życia, a co za tym idzie i bibliotekarstwa, są w poszczególnych republikach dość znaczne i dopiero bliższe zapoznanie się z problemami bibliotekarstwa Słowenii, Macedonii czy Serbii pozwala na ich właściwe widzenie. Pamiętać bowiem należy, iż Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii składa się z 6 republik i 2 okręgów autonomicznych (Wojwodina i Kosowo-Metochia), których samodzielność jest posunięta niezwykle daleko; prawie wszystkie dziedziny życia w poszczególnych republikach są regulowane ustawami i zarządzeniami republikańskimi, a nie ogólnojugosłowiańskimi. Dzięki jednak ogromnej gościnności i wyrozumiałości moich sarajewskich gospodarzy, zarówno Uniwersytetu jak i Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej Bośni i Hercegowiny, udało mi się wiele problemów poznać dokładniej i przekonać się naocznie o wspomnianych wyżej różnicach podczas wyjazdów do innych republik.

Analizując dokonania bibliotekarstwa powojennego w Jugosławii można bez obawy o przesadę stwierdzić, iż ostatnie dziesięciolecie było najbardziej owocne. Uczyniono przede wszystkim wiele w zakresie ujednoczenia i uzupełnienia sieci, i to zarówno bibliotek publicznych jak i naukowych, szkolnych i fachowych. Opracowanie ogólnopństwowych podstawowych norm dla bibliotek, regulujących ich organizację, określają-

cych ich funkcję i zadania stworzyło — wspólnie z nowelizowanymi kilkakrotnie ustawami bibliotecznymi — trwała podstawą dla właściwego rozwoju bibliotekarstwa w każdej z republik¹. Wiele uczyniono dla unowocześnienia bibliotekarstwa, które zmuszone jest teraz do bardzo intensywnego nadrabiania istniejących zaległości. M.in. przyjęcie międzynarodowego zalecenia ISBD(M) jako normy opisu wydawnictw zwartych obowiązującej w Jugosławii od początku 1978 r. zmusza do wielu posunięć natury organizacyjnej wewnątrz samych bibliotek. Wiąże się to bowiem ze zmianami w pracach nad bibliografiami narodowymi i bibliografią państwową, której opracowywanie w Jugosławii nastrocza wiele kłopotów.² Przystąpienie w 1971 r. do UNISIST-u, opracowanie makro- i mikroprojektów systemów informacyjnych dla całej Jugosławii, bardzo udane próby wprowadzenia do bibliotek mechanizacji i automatyzacji to dalsze symptomy wkraczania bibliotekarstwa na nową drogę.

Ale największym chyba sukcesem bibliotekarstwa jugosłowiańskiego, jest — jak to określają bibliotekarze jugosłowiańscy — batalia o „podniesienie społecznego znaczenia i położenia (książki)”. Rzecz bowiem w tym, iż pomimo zaleceń ustawowych do niedawna nie był spełniony podstawowy warunek: istnienie biblioteki w każdej opszynie (gmminie). Stworzona sieć bibliotek publicznych była przez lata niepełna i mało sprawna. Do bibliotek nie napływały książki, liczba czytelników była bardzo niska. Podobnie wyglądała sytuacja w bibliotekach szkolnych i naukowych. Oto jak sytuację bibliotekarstwa jugosłowiańskiego przedstawia *Jugosłowiański Rocznik Statystyczny 1976*: 1426 bibliotek naukowych i fachowych z 16 468 000 wol.; 9972 szkolnych z 23 438 000 wol.; 1826 publicznych (w tym czytelnie miało 1091 bibliotek) z 16 808 000 wol. W bibliotekach naukowych i fachowych zarejestrowano 1 018 000 czytelników, a w publicznych 3 357 000. Są to dane, jakie uzyskano podczas spisu powszechnego w 1974 r.³ Prawie 6000 miejscowości, czyli aż 77% całości, nie miało w 1970 r. bibliotek. Liczba książek w bibliotekach publicznych była krańcowo niezadowolająca i wynosiła zaledwie 0,7 wol. na jednego mieszkańca. Szczególnym paradoksem w tym przypadku są niedobory książkowe wobec faktu, że Jugosławia należy do czołówki światowej w produkcji książek⁴. Niestety, wysokie i stale rosnące ceny

¹ Ustawy biblioteczne we wszystkich republikach były w latach powojennych dwukrotnie lub nawet trzykrotnie nowelizowane. Ostatnio obowiązują: w Bośni i Hercegowinie z 1972 r.; w Chorwacji — 1973 r.; Macedonii — 1974 r.; Serbii — 1966 r.; Słowenii — 1965 r.; Czarnogórze — 1965 r.

² ISBD(M) jako norma obowiązująca ma dla Jugosławii, jak się wydaje, znaczenie o wiele większe niż dla innych krajów. Należy bowiem pamiętać, iż Jugosławia jest państwem wielonarodowym (równoprawne trzy języki: serbskochorwacki, słoweński, macedoński) i wielonarodowościowym (ponad 10 mniejszości używających własnych języków). Dodac do tego trzeba dwa równorzędnie używane alfabety: łaciński i cyrylicki. Stąd też książki i czasopisma ukazują się w tych właśnie językach i alfabetach. Dotychczas brak było jednolitych zasad katalogowania i norm bibliograficznych. ISBD(M) już od 1975 r. stosuje przodująca nie tylko w bibliotekarstwie Słowenia, która też jedyna — jak do tej pory — regularnie wydaje bieżącą bibliografię narodową. ISBD(M) wprowadziła także od 1978 r. Macedonia.

³ Przy braku przepisów bezwzględnie egzekwujących aktualną sprawozdawczość statystyczną od każdej biblioteki niemożliwa jest pełna bieżąca ocena stanu bibliotek.

⁴ W 1974 r. wydano w Jugosławii łącznie 13 063 tytułów w nakładzie 62 235 000 egz. Dzienniki w liczbie 1988 tytułów osiągnęły nakład 9 288 000 egz., a 1150 tytułów czasopism — nakład 8 743 000 egz. Wydawano je w 3 językach narodowych oraz w 8 językach mniejszości narodowych.

książek w stosunku do funduszy, jakimi dysponują biblioteki na zakup, sprawiają, że do bibliotek trafia zaledwie 3-5% wydawanych rocznie książek. Jest to jeden z najniższych wskaźników w Europie nie mówiąc o tym, iż badania potrzeb użytkowników, np. w Serbii, wykazały, że w bibliotekach powinno znaleźć się ok. 50% produkcji wydawniczej kraju.

Batalia o szybszy wzrost księgozbiorów bibliotecznych przyniosła już w pierwszym 5-leciu dość znaczne rezultaty. Rozpoczęły ją raporty o stanie bibliotekarstwa w poszczególnych republikach. W 1970 r. opublikowano taką analizę w Bośni i Hercegowinie, znaną pod nazwą „Białej księgi”; w tym samym roku podobnej analizy dokonała Serbia a w następnych latach inne republiki. Raporty owe przygotowano w ścisłej współpracy z republikańskimi sekretariatami oświaty i kultury (odpowiednikami naszych ministerstw). Ponieważ powodzenie rozpoczętej akcji (w Bośni i Hercegowinie nazwano ją akcją „Jedna książka na jednego mieszkańca”) w znacznej mierze uzależnione jest od zwiększonych dotacji finansowych, koszty całej operacji rozłożono zarówno na republikę, jak i na poszczególne opszyny, co przy jugosłowiańskim systemie samorządowym ma istotne znaczenie. W 1975 r. rezultaty owych zabiegów wyrażały się przede wszystkim w pełniejszej i sprawniej działającej sieci bibliotek publicznych oraz w znacznym wzroście księgozbiorów i liczby czytelników. Pozwala to sądzić, iż 10-letnie plany rozwoju czytelnictwa do 1980 r. prawie we wszystkich republikach zostaną zrealizowane, a pamiętać należy, iż plany te zakładają osiągnięcie dość wysokich wskaźników. Mianowicie w pierwszym etapie zakładano, iż na terenie Jugosławii liczba czytelników powinna osiągnąć 10% w stosunku do liczby mieszkańców, przy takim wzroście księgozbiorów, by jedna książka przypadła na jednego mieszkańca. Do 1975 r. udało się zrealizować te założenia, lecz były to wskaźniki przeciętne dla całego kraju, podczas gdy nadal istniały bardzo duże rozbieżności w poszczególnych regionach⁵.

Niewątpliwym wpływem na przyspieszenie zmian w bibliotekarstwie jugosłowiańskim ma i będzie mieć powstanie w poszczególnych republikach silnych centralnych ośrodków bibliotecznych. Wiąże się to bezpośrednio z oddawaniem do użytku nowoczesnych gmachów tych bibliotek. Najlepszym tego dowodem jest Biblioteka Narodowa Serbii, która w 1973 r. otrzymała wspaniale zaprojektowaną i wyposażoną siedzibę, co pozwoliło na znaczny wzrost fachowego personelu, wprowadzenie wielu nowych rozwiązań organizacyjnych i stworzyło bardzo dobre warunki pracy. Biblioteka stała się z miejsca silnym ośrodkiem prac badawczych, naukowych, instrukcyjno-metodycznych, promieniującym swoimi osią-

⁵ Np. w SR Serbii przypadało 0,83 vol. na 1 mieszkańca, a w wielu opszynach wskaźnik ten był jeszcze niższy, podczas gdy w rozwiniętej Wojwodinie osiągał 1,10 vol. na 1 mieszkańca. Jeszcze gorzej przedstawiała się rozpiętość w dziedzinie czytelnictwa: w wielu regionach nie przekraczało ono 5% ogółu mieszkańców, podczas gdy w wielkich ośrodkach zbliżało się nawet do 20%.

gnięciami daleko poza granice republiki serbskiej. Dobre warunki używała też Biblioteka Narodowa i Uniwersytecka w Skopje (odbudowana po trzęsieniu ziemi) oraz rozbudowana Narodowa i Uniwersytecka Biblioteka w Lublanie. Na nowe gmachy jeszcze w tym dziesięcioleciu czekają Chorwacja oraz Bośnia i Hercegowina.

Właściwa organizacja instrukcyjno-metodycznej pracy bibliotek jest na obecnym etapie w Jugosławii bardzo istotnym problemem, ponieważ w większości republik biblioteki narodowe pełnią tę funkcję właściwie w stosunku do wszystkich bibliotek na terenie republiki. Nadzór nad taką liczbą bibliotek wymaga bardzo silnego ośrodka metodycznego, podczas gdy w praktyce często pracą tą zajmują się zaledwie 2-3 osoby w wydzielonych oddziałach bibliotek centralnych. Toteż dużo uwagi przywiązuje się do wzmocnienia tzw. regionalnych⁶ służb instrukcyjno-metodycznych, które istnieją przy największej bibliotece danego regionu, opiekującej się i koordynującej pracę merytoryczną innych placówek. Nie jest to jednak żadna zależność administracyjna. Zatem sieć bibliotek publicznych to sieć bibliotek opsztyńskich. Główna biblioteka w opsztylinie, tzw. matična, posiada swoją sieć filii i punktów, które działają na nieco innych zasadach niż u nas i noszą nazwę bibliotek ruchomych.

Coraz chętniej przejmują też inne republiki serbski wzór tworzenia tzw. wspólnoty bibliotek publicznych, która reprezentuje interesy bibliotek na zewnątrz, pośredniczy w upowszechnianiu i wymianie dorobku i doświadczeń poszczególnych bibliotek. Łączenie się bibliotek w takie wspólnoty, i to w każdej sieci, jest zjawiskiem dość charakterystycznym w bibliotekarstwie jugosłowiańskim, a wiąże się bezpośrednio z systemem samorządowym. System ów zakłada całkowitą samodzielność w gospodarowaniu i zarządzaniu każdej z podstawowych organizacji pracy zrzeszonej (Osnovna Organizacija Udruženog Rada — OOUR)⁷. Wiązanie się poszczególnych OOUR, a więc i bibliotek, dla realizacji pewnych wspólnych zadań może odbywać się tylko na podstawie wzajemnego porozumienia, każdorazowo ściśle określającego warunki współpracy. Należy pamiętać, iż biblioteki żadnego szczebla nie pozostają w stosunku do siebie w zależnościach administracyjnych. Tylko w przypadku małych bibliotek zachodzi konieczność włączenia ich do jednego OOUR-u wspólnie z innymi instytucjami kulturalno-oświatowymi w opsztylinie (decyduje o tym liczebność personelu, podział budżetu itp.).

Obowiązujący w Jugosławii system samorządowy w powiązaniu z bardzo daleko idącą, jak już wspomniałem, autonomią republik narzuca pewne szczególne rozwiązania. Jugosławia nie posiada centralnej biblioteki

⁶ W Jugosławii obowiązuje dwustopniowy podział administracyjny. Między republiką a opsztyną nie ma szczebli pośrednich. Ze względu na dość rozległe terytoria niektórych republik stworzono w niektórych dziedzinach (kultura, oświata) tzw. regiony (w skład regionu wchodzi kilka opsztyln).

⁷ W kategoriach ekonomicznych podstawowe organizacje pracy zrzeszonej (OOUR) określa się jako kolektywy pracowników zatrudnionych w jednostkach o jednorodnym i zamkniętym cyklu produkcyjnym, w którym można określić dochód i dokonać jego podziału na produkcję rozszerzoną, fundusze społeczne i dochody indywidualne.

w znaczeniu biblioteki państwowej. Każda z republik i okręgów autonomicznych ma własną bibliotekę narodową⁸, która często pełni też funkcje biblioteki uniwersyteckiej, np. w Sarajewie, Zagrzebiu, Lublanie, Skopje, Prištinie. Jest to system dość niewygodny w wypadku potrzeby reprezentowania bibliotekarstwa jugosłowiańskiego, a przede wszystkim ustalania pewnych wspólnych zamierzeń i koordynacji współpracy. Stąd też biblioteki narodowe utworzyły Wspólnotę Bibliotek Narodowych Jugosławii, której siedziba zmienia się co dwa lata, a jej przewodniczącym jest dyrektor biblioteki, w której aktualnie Wspólnota ma siedzibę. Podobnie rozwiązano problem z koordynacją prac 8 stowarzyszeń bibliotekarskich, jakie istnieją obecnie w Jugosławii, tworząc już w 1949 r. Związek Stowarzyszeń Bibliotekarskich Jugosławii.

System ten najwięcej kłopotów przysparza wielce zasłużonej i poważnej instytucji — Jugosłowiańskiemu Instytutowi Bibliograficznemu, założonemu w Belgradzie w 1948 r. jako Instytut Bibliograficzny Republiki Serbii. Od 1949 r. do dziś wydaje on bibliografię narodową Jugosławii oraz pełni rolę centralnej instytucji badawczej w dziedzinie bibliografii. Zaslugi Instytutu trudno przecenić, jeśli przypomnimy, iż obok 3-członowej bieżącej bibliografii jugosłowiańskiej opracowuje on jej kumulacje wieloletnie, wydaje centralne katalogi czasopism i książek zagranicznych, bibliografię przekładów, bibliografię bibliografii itd. Od 1971 r. Instytut stał się instytucją międzyrepublikańską, co wiąże się bezpośrednio z zasadami jego finansowania: jego działalność opiera się na dotacjach poszczególnych republik; wysokość dotacji jest określona przez odpowiednie porozumienia. Jeśli dodamy, iż każde takie porozumienie może być rozwiązane w każdej chwili przez każdą ze stron, będziemy mieć obraz kłopotów przede wszystkim finansowych, z jakimi boryka się Instytut. Gdy nadto uwzględnimy, iż republikańskie ustawy biblioteczne nie dość jednolicie regulują sprawę egzemplarza obowiązkowego, który w każdej republice kompletuje Biblioteka Narodowa, a później dopiero przesyła go innym bibliotekom i Instytutowi Bibliograficznemu⁹, łatwiej nam przyjdzie usprawiedliwić znaczne opóźnienia w bieżącej bibliografii jugosłowiańskiej.

Pewne nadzieje na pozytywne rozwiązanie tych kłopotów bibliotekarzy jugosłowiańscy wiążą z nowymi zasadami redakcji bibliografii po wprowadzeniu przepisów ISBD(M). Egzemplarz obowiązkowy z terenu

⁸ Często mylnie utożsamiana z biblioteką „narodową” Jugosławii Biblioteka w Belgradzie jest tylko jedną z 8 bibliotek narodowych, tzn. Biblioteką SR Serbii. O ile w wypadku Serbii, Chorwacji, Macedonii i Słowenii nazwa ta jest w miarę adekwatna, bo republiki te zamieszkują narody postępujące się własnymi językami, to w wypadku pozostałych republik i okręgów autonomicznych nie jest to jednoznaczne. Kłopotu przysparza także nazwa „narodna biblioteka”, co oznacza jednocześnie bibliotekę narodową i publiczną. W związku jednak z dużą samodzielnością administracyjną i gospodarczą każdej republiki właściwsze jest w przypadku centralnej biblioteki używanie nazwy „biblioteka narodowa”.

⁹ Po 1945 r. regulowano w Jugosławii ten problem trzykrotnie ustawami z 1949, 1953 i 1965 r. Jednakże w każdej republice obowiązują odrębne przepisy, które — choć nie odbiegają od ogólnojugosłowiańskich — to jednak w szczegółach nieco się różnią (SR Czarnogóry nie posiada ich w ogóle). Zasady dostarczania egzemplarza obowiązkowego są najczęściej częścią składową ustaw bibliotecznych.

każdej republiki ma trafiać do Instytutu Bibliograficznego już z gotowym opisem bibliograficznym, co w znacznej mierze odciąży sam Instytut, pozostawiając mu tylko redakcję bibliografii. Należy jednak wątpić w przyspieszenie tego cyklu, zważywszy na stale istniejące kłopoty z egzekwowaniem od wydawców egzemplarza obowiązkowego i na brak w wielu bibliotekach narodowych wyspecjalizowanego, sprawnego zespołu bibliografów, co daje się zauważyć i w chwili obecnej przy okazji innych prac bibliograficznych. Ciągłe żywe są też w niektórych republikach dążenia do wydawania własnych bieżących bibliografii narodowych z ograniczeniem swojego udziału w pracach nad bibliografią państwową. Z powodzeniem udaje się to realizować na razie tylko w Słowenii. Problemy te — jak się wydaje — będą musiały w najbliższym czasie być rozstrzygnięte. Otwartość i gotowość bibliotekarstwa jugosłowiańskiego na szukanie coraz to innych rozwiązań pozwala na optymizm w tym zakresie.

Jednym z najbardziej ciekawych zagadnień w bibliotekarstwie jugosłowiańskim jest organizacja i zarządzanie wiążące się z systemem samorządowym. System ten obowiązuje we wszystkich gałęziach gospodarki, także w dziedzinach życia tradycyjnie nieprodukcyjnych (oświata, kultura, służba zdrowia), co sprawia niekiedy kłopoty ze stosowaniem w tych dziedzinach wszystkich zasad tego systemu. W szczególności odmienny jest sposób zarządzania biblioteką (przy podobnej w ogólnych zarysach organizacji wewnętrznej bibliotek). Zgodnie z podstawowymi postanowieniami ustawy o systemie samorządowym biblioteką zarządzają wszyscy jej pracownicy bezpośrednio oraz przez swoje organy powołane drogą referendum. Oni też na podstawie obowiązujących ustaw ustalają kompetencje poszczególnych organów biblioteki. Najwyższym i najważniejszym organem zarządzającym jest Zgromadzenie Pracowników. Dla sprawniejszego działania Zgromadzenie powołuje swój organ przedstawicielski, tzw. Radę Biblioteki. W jej skład wchodzi przedstawiciele poszczególnych działów biblioteki (nie kierownicy), tzn. delegaci w liczbie proporcjonalnej do liczby pracowników danego działu. Do Rady wchodzi także delegaci innych OOUR i organizacji stale współpracujących z biblioteką, np. władz państwowych, uczelni, szkół, księgarstwa, organizacji studenckich itp. — z prawem głosu doradczego. Organami odpowiedzialnymi za realizację postanowień podjętych przez Zgromadzenie Pracowników są: kilkuosobowy Komitet Wykonawczy oraz dyrektor. Komitet Wykonawczy, w skład którego mogą wchodzić pracownicy nie uczestniczący w Radzie Biblioteki, ma za zadanie współpracować ściśle i pomagać dyrektorowi w realizacji statutowych obowiązków. Zarówno Komitet jak i dyrektor są odpowiedzialni przed Radą Biblioteki i Zgromadzeniem Pracowników. Jak wszystkie stanowiska kierownicze w Jugosławii, tak i stanowisko dyrektora biblioteki, a także kierowników działów, oddziałów i innych wydzielonych komórek są obsadzone wyłą-

cznie na drodze jawnego konkursu na okres 4 lat. W wyjątkowych wypadkach ten sam pracownik może ubiegać się o powtórna kadencję na tym samym stanowisku kierowniczym. Zgromadzenie Pracowników może w każdej chwili odwołać pełniącego funkcje kierownicze, jeśli ten nie wywiązuje się ze swych obowiązków przynosząc szkodę instytucji.

Obok tych organów powołuje się w bibliotece tzw. organa fachowe dla kierowania jej działalnością merytoryczną. Są to: Rada Naukowa i Kolegium. Wchodzą do nich: dyrektor, jego zastępca i kierownicy działów, przy czym w Radzie Naukowej uczestniczą także pracownicy naukowi instytucji współpracujących, np. akademii nauk, uniwersytetu. Przedstawiony wyżej, z konieczności w bardzo ogólnym zarysie, schemat jest realizowany w mniej więcej podobnym kształcie we wszystkich republikach z uwzględnieniem oczywiście potrzeb konkretnej placówki i środowiska, a także w zależności od szczebla organizacyjnego biblioteki.

Niezwykle istotną sprawą wynikającą z systemu samorządowego jest gospodarka budżetowo-finansowa biblioteki. Znacznie upraszczając sprawę można by rzec, iż biblioteka pozostaje „na własnym rozrachunku” z tym że dochody własne biblioteki są znikome (aczkolwiek są, choćby z racji odpłatnego zapisu czytelnika do biblioteki) i budżet biblioteki jest tworzony z dotacji państwowych. Przez „rozrachunek własny” należy rozumieć własną gospodarkę posiadanymi funduszami, które muszą starczyć na wszystkie potrzeby biblioteki oraz na „dochód indywidualny pracowników”. Brak miejsca nie pozwala na szczegółowe rozważania w tym zakresie, lecz warto wyjaśnić nieco bliżej sprawę dochodu indywidualnego, ponieważ jest to pojęcie nie spotykane na gruncie polskim, a odpowiada w pewnym sensie pojęciu „uposażenie pracownika”. Rzeczą najciekawszą jest fakt, iż miesięczny dochód indywidualny nie jest wartością stałą, lecz mogącą ulegać zmianom, przede wszystkim w zależności od efektów pracy uzyskiwanych przez pracownika — a co za tym idzie — i przez zakład pracy w danym okresie. O ile ta zasada jest względnie prosta przy stosowaniu jej w zakładach produkcyjnych, o tyle w bibliotekach opracowanie obiektywnych i stałych kryteriów efektywności pracy na każdym stanowisku jest rzeczą bardzo trudną i to sprawia dotychczas najwięcej kłopotów. Toteż zasady tworzenia i podziału dochodu indywidualnego prawie we wszystkich republikach są obecnie nowelizowane. „Dochód indywidualny” zawiera w sobie mierzalne punktami elementy stałe, które decydują o wysokości płacy podstawowej na określonym stanowisku; są to np. wykształcenie, złożenie egzaminu fachowego, zakres odpowiedzialności za czynności zawodowe, za środki materialne itp. Suma uzyskanych punktów zależy od oceny uzyskanych rezultatów pracy, np. w ciągu miesiąca lub kwartału. Oceny dokonuje jawnie kierownik działu. Kierownicy i dyrektorzy otrzymują przeciętną ocenę wynikającą z efektów uzyskanych przez poszczególne

komórki instytucji. Czas trwania urlopów wypoczynkowych jest regulowany w podobny sposób. Trudno pokusić się o jednoznaczną ocenę takiego systemu. Sami zresztą bibliotekarze jugosłowiańscy stwierdzają, iż jest on niedoskonały i wymaga wielu zmian. Ale jedno można zauważyć: system zbudowany z myślą o absolutnej preferencji dobrej roboty i dyscypliny przynosi już widoczne rezultaty. Wydaje się, że w bibliotekarstwie — nie tylko w jugosłowiańskim — to już bardzo wiele.

Poważnym problemem jest w Jugosławii brak wykwalifikowanych kadr bibliotekarskich. Szkolnictwo bibliotekarskie jest słabo rozwinięte i mimo wielu prób poprawy tej sytuacji ostatnie lata nie przyniosły zadowalających rozwiązań. W chwili obecnej istnieje tylko jedna średnia szkoła bibliotekarska w Belgradzie, która powstała w 1948 r. W Rijeci i Lublanie czynne są na akademiach pedagogicznych (odpowiedniki naszego 2-letniego studium pomaturalnego) katedry bibliotekarstwa dające wykształcenie wyższe pierwszego stopnia¹⁰. Do 1971 r. taka katedra istniała przy Sarajewskiej Akademii Pedagogicznej. Po jej zlikwidowaniu w 1973 r. otworzono jedyną jak dotąd w Jugosławii Katedrę Bibliotekarstwa na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Sarajewie, dającą bibliotekarskie wykształcenie wyższe drugiego stopnia. Jest to właściwie 2-letnia specjalizacja po dwóch latach studiów filologicznych. Nie mając żadnych krajowych wzorców Katedra boryka się z wieloma trudnościami natury programowo-organizacyjnej.

Najlepiej zorganizowane i cieszące się zasłużoną renomą w szkolnictwie jugosłowiańskim jest Podyplomowe Studium Bibliotekarstwa, Dokumentacji i Informacji Naukowej, działające przy Uniwersytecie w Zagrzebiu, a utworzone w 1961 r. i kierowane do dziś przez prof. dra Bożo Težaka. Studium to działa w ramach interdyscyplinarnego centrum studiów podyplomowych trzeciego stopnia, które posiada 4 kierunki: 1) Bibliotekarstwo (od 1961 r.), 2) Informacja naukowa (od 1971 r.), 3) Archiwistyka (od 1970 r.), 4) Muzeologia (od 1966 r.).

Do 1975 r. studia ukończyło 745 osób, lecz jest to ciągle liczba nie wystarczająca w stosunku do istniejących potrzeb. Toteż w 1976 r. Komisja Biblioteczna przy Uniwersytecie w Belgradzie z inicjatywy Stowarzyszenia Bibliotekarzy SR Serbii opracowała plan utworzenia w Belgradzie Studium Podyplomowego. Jego program przewiduje 2-letnie studia dla uzyskania magisterium z bibliotekarstwa, roczne dla uzyskania stanowiska „bibliotekarza specjalisty” (kadra dla bibliotek fachowych i specjalnych) oraz cykliczne 15-30-dniowe kursy dokształcające. Wydaje się, że z chwilą uruchomienia Studium w 1978 r. wypełniona zostanie dotkliwa luka, choć zorganizowanie jednolitego systemu kształcenia bibliotekarzy w całej Jugosławii pozostaje nadal sprawą otwartą.

¹⁰ W Jugosławii jest nieco odmienna struktura szkolnictwa wyższego. Bardzo rozwinięte są szkoły wyższe 1 stopnia (2-letnie studia pomaturalne) obok szkół wyższych 2 stopnia (prawie wyłącznie uniwersytety łączące w sobie fakultety różnych specjalności, gdzie nauka trwa 4-5 lat). Absolwenci szkół 2 stopnia uzyskują dyplom bez tytułu magistra; magisterium uzyskać można dopiero po ukończeniu podyplomowych studiów 3 stopnia.

Tymczasem jednak podstawową formą uzyskania kwalifikacji zawodowych jest złożenie egzaminu przed specjalną komisją republikańską. Przygotowanie się kandydatów do egzaminu polega wyłącznie na pracy samokształceniowej, poszerzonej o konsultacje i kilkakrotne zajęcia praktyczne prowadzone przez wielkie biblioteki, najczęściej narodowe, które też przygotowują specjalne skrypty i inne pomoce naukowe. Wymogi egzaminacyjne na każde ze stanowisk¹¹ określają specjalne programy. Każdy nowo przyjęty pracownik jest zobowiązany w ciągu 2 lat złożyć egzamin fachowy. Od egzaminu nie są zwolnieni absolwenci ani średniej szkoły bibliotekarskiej, ani akademii pedagogicznych, ani też absolwenci Fakultetu Filozoficznego Uniwersytetu w Sarajewie.

W sytuacji, gdy brak centralnego ośrodka sterującego bibliotekarstwem w całym państwie, niezwykle ważna rola przypada Związkowi Stowarzyszeń Bibliotekarzy Jugosławii, który pozostaje dziś jedyną platformą nie tylko wspólnych działań stowarzyszeń republikańskich, lecz przede wszystkim prac stymulujących i koordynujących rozwój bibliotekarstwa. Odbywane w ostatnim czasie co 2 lata zjazdy poświęca się najistotniejszym zagadnieniom; i tak np. VI zjazd (Sarajewo 1975) obradował nad problemami: a) wprowadzenia jednolitych zasad opisu dokumentów opartych na zaleceniach międzynarodowych, b) pracy informacyjnej bibliotek. Poprzedni zjazd (Belgrad 1973) zajmował się zagadnieniami organizacyjnymi bibliotek, typologią bibliotek i ustaleniem normatywów dla każdej sieci bibliotecznej (o czym wspomniałem na wstępie), a także problemami automatyzacji i przygotowania ogólnojugosłowiańskiego systemu informacji naukowej. Tematyka ta była kontynuacją spraw podjętych na IV zjeździe (Bled 1971), od którego zaczęła się owa mała rewolucja w bibliotekarstwie jugosłowiańskim lat siedemdziesiątych. W Bled starano się określić funkcje biblioteki i rolę, jaką winna ona odgrywać jako samodzielna instytucja w nowych stosunkach społeczno-politycznych, powstających w toku realizacji systemu samorządowego i daleko posuniętej decentralizacji. To właśnie na zjeździe w Bled dokonano najbardziej wszechstronnej oceny stanu bibliotekarstwa przygotowując wspomniane już raporty i opracowano plany działania do 1980 r.

Stowarzyszenia bibliotekarskie patronują rozległej akcji wydawniczej, przede wszystkim zaś czasopismom fachowym, których w Jugosławii jest kilkanaście¹². W ramach Związku Stowarzyszeń Bibliotekarskich mają też miejsce najwyższe kontakty międzynarodowe bibliotekarzy ju-

¹¹ Obecnie istnieją w bibliotekarstwie jugosłowiańskim (choć nie we wszystkich republikach jednakowo) następujące stanowiska: knjižničar — wykształcenie średnie, viši knjižničar — wykształcenie wyższe 1 stopnia, bibliotekar — wykształcenie wyższe 2 stopnia, viši bibliotekar i bibliotekar savjetnik — te dwa ostatnie stopnie nadawane są przez specjalne komisje w uznaniu dorobku i po określonym stażu. Warto podkreślić, iż przechodzenie na wyższe stanowisko nie odbywa się w sposób mechaniczny wg stażu pracy, lecz wiąże się ze złożeniem kolejnego egzaminu fachowego.

¹² Obecnie ukazuje się 12 czasopism bibliotekarskich. Obejmują one często też materiały przeznaczone dla księgarzy. W latach powojennych wydawanych było ogółem 20 czasopism (nie licząc roczników).

gosłowaniańskich, z których wielu uczestniczy w pracach IFLA oraz w wyspecjalizowanych agendach (np. Eva Verona — przewodnicząca Komisji Katalogowania IFLA w l. 1974-1977 i autorka znakomitego jugosłowiańskiego podręcznika katalogowania¹³ uwzględniającego najnowsze tendencje światowe w tym zakresie).

Mimo wielu specyficznych problemów, jakimi żyje bibliotekarstwo jugosłowiańskie, wynikających przede wszystkim z nieco odmiennych warunków społecznych, ogromna większość nurtujących je problemów występuje również w bibliotekarstwie polskim. Toteż kontakty wydają się ze wszecch miar korzystne dla obu stron. Niestety, są one dotychczas bardzo rzadkie i ograniczają się do jednego ośrodka w jednej republice (najczęściej Belgrad). Toteż wraz z pozdrowieniami dla polskich kolegów bibliotekarze jugosłowiańscy najczęściej wyrażali nadzieję na ożywienie wzajemnych stosunków.

ANDRZEJ GAWROŃSKI

ACHIEVEMENTS AND DIFFICULTIES OF YUGOSLAV LIBRARIANSHIP

Yugoslav librarianship has undergone some important changes in recent years. They have been dictated on the one hand by necessity to liquidate many negligences which arose in recent years and on the other hand by need to work out some organizational forms adequate to principles of Yugoslav self-governed system. The work on modernization of Yugoslav librarianship started in 1971 at the 4th Congress of the Union of Yugoslav Librarians' Associations. The greatest achievements are: development of network of libraries, better supply of books to the libraries, and increase in the reading habit. The accomplishment of these tasks is to some extent impeded by advanced decentralization in every domain of life and independence of each of the 6 republics as well as by the framework of Yugoslav society which consists of many nations. Discrepancies resulting from that are reconciled with a good result by the Union of the Yugoslav Librarians' Associations and the Union of National Libraries that number 8 in Yugoslavia. The Yugoslav Bibliographical Institute in Belgrade which publishes the national bibliography, plays a great role in coordinating co-operation between all republics. Absence of developed library education in Yugoslavia is also a serious impediment. One secondary school, two higher 1st degree schools, Department of Librarianship at the University in Sarajevo and the Postgraduate College of Librarianship, Documentation and Scientific Information at the University in Zagreb which enjoys the highest respect fulfill the need only to a small degree.

Despite these difficulties Yugoslav librarianship quickly makes up the existing deficiencies adopting all best world patterns and actively participating in world-wide library movement.

¹³ E. Verona: *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. 1 dio: Odrednice i redalice*. Zagreb 1970.

HALINA WOLSKA

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W DAR ES-SALAAM

Krótką stosunkowo historia Biblioteki Uniwersyteckiej w Dar-es-Salaam, stolicy Tanzanii, powiązana jest ściśle z rozwojem szkolnictwa wyższego na terenach krajów wchodzących w skład Wspólnoty Wschodnio-Afrykańskiej: Kenii, Tanzanii i Ugandy. W 1961 r. EASCO (East African Common Services Organization) opracowała generalne wytyczne rozwoju oświaty, wskazując na konieczność powołania do życia wyższej uczelni kształcącej wysoko kwalifikowaną kadrę dla potrzeb krajów Afryki Wschodniej uzyskujących w tym właśnie okresie niepodległość. Przesłanki ekonomiczne i polityczne przemawiały za przyjęciem koncepcji skoncentrowania wszystkich środków finansowych wokół budowy dużego uniwersytetu, wspólnego dla zainteresowanych krajów, zamiast trzech mniejszych. Zakładano, że jedna prężna uczelnia w tym regionie przyczyni się do zacieśnienia stosunków między krajami Wspólnoty i uzyska wyższą rangę w świecie nauki. W związku z tą koncepcją powstaje w 1963 r. Uniwersytet Afryki Wschodniej (The East African University) z filiami w stolicach Kenii, Tanganiki (od 1964 r. Zjednoczona Republika Tanzanii, która powstała z połączenia Tanganiki, Zanzibaru i Pemby) i Ugandy. Istniejące przed 1963 r. Makerere College w Ugandzie, Royal College w Nairobi i skromny Wydział Prawa w Dar es-Salaam należały do asocjacji Uniwersytetu Londyńskiego¹. W ramach programu specjalizacji filii uwzględniono istniejące już tradycje: w Dar es-Salaam pozostał wydział prawa, w Nairobi — wydział architektury, inżynieryjny i weterynaryjny, a w Makerere — wydział medyczny. Wszystkie filie zobowiązane zostały do utworzenia wydziałów nauk teoretycznych: humanistycznych, matematyczno-przyrodniczych i społeczno-politycznych, kształcących przede wszystkim nauczycieli i pracowników administracji państwowej.

Dynamiczna budowa ośrodka w Dar es-Salaam, którego oficjalna nazwa brzmiała: The University of East Africa — University College, Dar es-Salaam, podjęta została niezwłocznie dzięki funduszom uzyskanym

¹ Związek uniwersytetów działających we Wspólnocie Brytyjskiej, podlegających Uniwersytetowi Londyńskiemu.

z fundacji UNESCO i innych organizacji. Uczelnię zlokalizowano w odległości 14 km od centrum stolicy na obszarze 1600 akrów, położonym na wzgórzach w niewielkiej odległości od Oceanu Indyjskiego, w zasięgu wiatrów łagodzących znacznie gorący klimat tanzanijskiego wybrzeża. Pierwsze budynki oddano do użytku już w 1965 r., gmach biblioteki ukończono w 1968 r., a cały podstawowy projekt w 1970 r. Miasteczko uniwersyteckie w Dar es-Salaam — „the University Hill” — należy do najpiękniejszych a zarazem najlepiej zaprojektowanych i zrealizowanych obiektów tego typu w krajach Trzeciego Świata. Na najwyższym wzniesieniu i jego stokach usytuowano budynki przeznaczone na cele dydaktyczne, a wokół znajdują się tereny sportowe (boiska, basen, stadion), domy akademickie, obiekty socjalne i usługowe oraz domki i bloki mieszkalne dla pracowników.

Rok 1970 stanowił datę zwrotną w historii Uniwersytetu Afryki Wschodniej. Rosnące stale zapotrzebowanie na wysoko kwalifikowaną kadrę, program afrykanizacji gospodarki narodowej, powodzenie towarzyszące rozwojowi szkolnictwa wyższego i rosnąca szybko liczba kandydatów na wyższe uczelnie (to optymistyczne zjawisko jest wynikiem rozwoju całego szkolnictwa) stworzyły potrzebę i realne możliwości usamodzielnienia się filii w Kenii, Tanzanii i Ugandzie. Sprawę tę uregulowała uchwała z dn. 25.3.1970 r., powołująca trzy samodzielne uniwersytety na miejsce dotychczasowego, z zachowaniem ściślej współpracy między nimi. „The University of Dar es-Salaam” uzyskał status samodzielnej uczelni wyższej uchwałą parlamentu Zjednoczonej Republiki Tanzanii z dn. 1.7.1970 r. Godność rektora piastuje prezydent Tanzanii dr J. K. Nyerere. W dniu uroczystej inauguracji 29.8.1970 r. Uniwersytet oferował studia na wydziałach: nauk humanistycznych, społeczno-politycznych, matematyczno-przyrodniczych, prawa, medycyny (filia zlokalizowana wraz ze szpitalem w Dar es-Salaam-mieście) i rolniczo-leśnym (filia w Morogoro w regionie rolniczym — ok. 200 km od stolicy). W 1974 r. Uniwersytet wzbogacił się o wydział inżynierski ufundowany i wybudowany przez RFN. Uczelnia wyposażona jest w nowoczesne pomoce dydaktyczne i aparaturę naukową.

Uniwersytet przyjmuje kandydatów z Tanzanii, Kenii, Ugandy oraz w miarę możliwości obywateli innych krajów Afryki i pozaafrykańskich. W 1975 r. Uniwersytet liczył 2700 studiujących. Kadra nauczająca w olbrzymiej większości pochodzi z krajów europejskich i Stanów Zjednoczonych. W ostatnich latach podniosła się wyraźnie liczba wykładowców Tanzanijczyków. Językiem wykładowym pozostaje nadal angielski. Język narodowy, suahili, jest językiem wykładowym w szkołach podstawowych i średnich. Suahilizacja nauczania na stopniu wyższym jest sprawą odległą, lecz — zdaniem specjalistów — całkowicie realną. Rząd Tanzanii i całe społeczeństwo przywiązuje wielką wagę do rozwoju i roli społecznej rodzimego języka.

Biblioteka. Usytuowanie, budynek. Zgodnie z założeniami dydaktycznymi i organizacyjnymi Uniwersytetu, projektanci wyraźnie wyekspowowali gmach Biblioteki, podkreślając tym rangę i rolę tej jednostki w społeczności akademickiej. Usytuowany w bezpośrednim sąsiedztwie głównej auli, otoczony pierścieniem budynków mieszczących sale wykładowe, seminaryjne i laboratoryjne, tuż przy głównym ciągu pieszym łączącym te obiekty z dzielnicą domów akademickich, gmach Biblioteki określany jest jako ten, „do którego zewsząd najbliższej”. Trój-kondygnacyjny budynek o łącznej powierzchni użytkowej ok. 8000 m² może pomieścić zbiory rzędu 300 000 wol. i zapewnić miejsca do pracy ponad 800 czytelnikom. Modułarna konstrukcja budynku pozwala na dowolne dokonywanie zmian w zagospodarowaniu wnętrza przez łatwe przesuwanie ścian działowych. Izolację przeciw nasłonecznieniu i wentylację wnętrza rozwiązują w sposób wystarczający elementy zacieniające przeszklone ściany o żaluzjowej konstrukcji oraz dwie studnie wentylacyjne wewnątrz budynku, w których urządzono niewielkie, lecz bogate w tropikalną roślinność ogródki; goszczą w nich często barwne motyle i ptaki.

Według projektu, parter przeznaczony jest na pracownie, biura, magazyny zbiorów nie opracowanych, katalogi, główny punkt kontrolny połączony z rejestracją wypożyczeń, szatnie i urządzenia sanitarne. Piętra stanowią pomieszczenia dla księgozbioru przeznaczonego do udostępniania i osób z niego korzystających. W projekcie spełniono całkowicie postulat niekrzyżowania się drogi książki nie przysposobionej do udostępniania z drogą czytelnika. Obecnie porządek ten jest jednak zakłócony. Część parteru zajmowana jest przez Instytut Języka Suahilijskiego, oczekujący na własny budynek. W związku z tym, biura, pracownie, punkt wypożyczeń i katalogi mieszczą się na pierwszym piętrze. Po przeniesieniu ich na właściwe miejsce organizacja powierzchni będzie całkowicie zgodna z projektem. Do komunikacji wewnętrznej służą dwie klatki schodowe oraz system wind towarowych i wózków do transportu materiałów bibliotecznych. Na zapleczu gmachu głównego znajduje się parterowny budynek mieszczący introligatornię, drukarnię i (w podziemiu) pracownię fotograficzną; dysponują one nowoczesnym sprzętem i świadczą wysokiej jakości usługi dla Biblioteki, Uniwersytetu i innych instytucji w kraju. Budynek Biblioteki może być w przyszłości znacznie rozbudowany. Pozostawiono w tym celu odpowiednie rezerwy terenu.

Księgozbiór. Biblioteka Uniwersytecka powołana została przede wszystkim w celu służenia potrzebom uczelni i w zasadzie fakt ten określa politykę gromadzenia zbiorów. Jednakże specyficzne warunki nakładają na tę jedyną w Tanzanii bibliotekę naukową dodatkowe zadania, jak gromadzenie egzemplarza obowiązkowego (od 1961 r.), przechowywanie druków rzadkich, dokumentów życia społecznego i dokumentów państwowych. Bogaty tematycznie i ilościowo księgozbiór (180 000 wol. druków zwartych i ok. 2500 tytułów czasopism) pochodzi z zakupu, darów

oraz zbiorów przejętych z niewielkich bibliotek istniejących uprzednio na terenie Tanganiki a przedstawiających większą wartość. Zbiory zorganizowane są w pięciu odrębnych kolekcjach:

1. Zbiory ogólne — księgozbiór informacyjny, dzieła naukowe i podręczniki z zakresu dyscyplin wykładanych na uczelni

2. Czasopisma

3. Kolekcja prawa — wydzielona ze zbiorów ogólnych ze względu na jej unikalną wartość

4. Wschodnie africana — stanowiące zaczątek Biblioteki Narodowej Zjednoczonej Republiki Tanzanii. Kolekcja ta znajduje się pod szczególną ochroną. Polityka gromadzenia oparta jest na zasadach obowiązujących biblioteki narodowe. Sekcja ta obejmuje również zbiory kartograficzne

5. Mikrofilmy i mikroarty

Opracowanie zbiorów. Biblioteka stosuje system klasyfikacji Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie. Katalogowanie oparte jest na przepisach anglo-amerykańskich (*Anglo-American cataloging rules*). Przez szereg lat Biblioteka abonowała drukowane karty katalogowe Biblioteki Kongresu. W 1975 r. ostatecznie zaniechano tego systemu jako zbyt kosztownego i mało efektywnego, przechodząc na katalogowanie samodzielne oparte na drukowanych katalogach Biblioteki Kongresu oraz na makietach opisów zamieszczanych coraz powszechniej w wydawnictwach zachodnich. Biblioteka posiada dwa katalogi główne: alfabetyczny i przedmiotowy oraz szereg katalogów i kartotek pomocniczych. Katalogi główne informują o zasobach Biblioteki Głównej, bibliotek filialnych przy wydziałach medycyny i rolniczo-leśnym oraz o zbiorach Biblioteki Muzeum Narodowego w Dar es-Salaam.

Do 1974 r. nabytki bibliotek filialnych opracowywane były centralnie w Bibliotece Głównej. Poprawa sytuacji personalnej w ostatnich latach pozwoliła na całkowitą decentralizację filii. Proces opracowania jest w wysokim stopniu zmechanizowany. Anglo-amerykańskie przepisy katalogowania nie przewidują odrębnego redagowania odsyłaczy, co upraszcza technikę powielania kart katalogowych. Bibliotekarz o pełnych kwalifikacjach zawodowych wykorzystuje swój czas na sporządzanie wzorcowego opisu, klasyfikowanie druku, sporządzanie instrukcji dla dalszego przysposobienia książki do udostępniania oraz na końcowe sprawdzenie poprawności zabiegów wykonanych przez personel techniczny.

W ostatnich latach wypracowano i wprowadzono w życie nową koncepcję organizacyjną wewnątrz oddziału opracowania, mającą na celu racjonalne wykorzystanie umiejętności zawodowych całego personelu i podnoszenie ich na wyższy poziom. Utworzono sekcje odpowiedzialne za poszczególne działy tematyczne księgozbioru. W skład sekcji wchodzi: prowadzący sekcję starszy bibliotekarz (librarian), młodszy bibliotekarz (assistant librarian), praktykant oraz pracownicy techniczni: jeden asystent biblioteczny (library assistant) i dwaj młodszy asystenci biblioteczni

(library attendants). Ponadto na rzecz oddziału pracuje 7 maszynistek, w tym dwie obsługujące maszyny do powielania kart katalogowych. Biblioteka używa do tego celu maszyn typu „flexowriter”. Zespół odpowiedzialny jest za opracowanie, poprawność przydzielonej mu sekcji katalogów oraz za porządek udostępnianego w swoim dziale księgozbioru. Prowadzący sekcję udziela informacji czytelnikom zainteresowanym odpowiednim działem księgozbioru.

Biblioteka nie prowadzi zapisów w formie ksiąg inwentarzowych. Rolę tę spełnia kartoteka topograficzna. Ewidencja majątkowa pozostaje w zakresie obowiązków oddziału gromadzenia i sekcji księgowości Biblioteki; przy czym przepisy finansowe dostosowano tu do potrzeb Biblioteki, a nie odwrotnie.

Udostępnianie zbiorów oparte jest na zasadzie wolnego dostępu czytelnika do książki. Zasadzie tej podporządkowana jest organizacja księgozbioru oraz powierzchni użytkowej Biblioteki. Układ księgozbioru na półkach odpowiada zasadom układu przyjętego w systemie klasyfikacji Biblioteki Kongresu. Działy A-P (nauki humanistyczne i społeczno-polityczne) zlokalizowano na drugim piętrze obok kolekcji wschodnich afrikanów i kolekcji prawa. Na pierwszym piętrze znajdują się działy Q-Z (nauki matematyczno-przyrodnicze, nauki stosowane i bibliotekoznawstwo), sekcja czasopism oraz księgozbiór informacyjny.

Biblioteka nie ma wydzielonych czytelni. Stoły do pracy znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie księgozbioru. Czytelnikowi przysługuje pełna swoboda wyboru miejsca (miejsca nie są numerowane) i pełna samodzielność w korzystaniu z księgozbioru. Dozwolone jest przenoszenie książek do innych sekcji w obrębie budynku (z wyjątkiem materiałów należących do kolekcji specjalnie chronionych), przynoszenie i studiowanie podręczników własnych. Czytelnik sam wybiera z półki książkę, którą chce wypożyczyć, i zgłasza się z nią do lady w celu zarejestrowania wypożyczenia. Proces wypożyczania jest bardzo uproszczony, nie wymaga czasochłonnego wypełniania rewersów itp. Materiały, których Biblioteka nie wypożycza na zewnątrz, są oznakowane w sposób jasny dla czytelnika. Pracownik Uniwersytetu upoważniony jest do wypożyczenia 20 a student 5 woluminów jednorazowo na okres 3 tygodni. Za zwłokę pobierane są kary pieniężne; niskie wpływy z tego tytułu wskazują, że przepis ten działa skutecznie. Biblioteka otwarta jest w godz. 7.30-22.30, w niedziele i święta w godz. 14-22.30, w okresie wakacji w godz. 8-17 w dni powszednie.

Oddział udostępniania zatrudnia tylko jednego w pełni kwalifikowanego bibliotekarza. Dyżury wieczorowe nadzorowane są przez bibliotekarzy z pozostałych agend Biblioteki. Problem ochrony księgozbioru rozwiązuje usytuowany przy wyjściu z budynku punkt kontrolny oraz dodatkowe punkty kontrolne w kolekcjach podlegających specjalnej ochronie: wschodnie africana, kolekcja prawa i czasopisma, gdzie regulamin

jest bardziej rygorystyczny, jednakże zasada wolnego dostępu do książki w pełni zachowana.

Rozpoczynający studia przechodzą obowiązkowe szkolenie biblioteczne. Szkolenie, prowadzone przez cały starszy personel Biblioteki, ma formę wykładu połączonego z oprowadzaniem po Bibliotece. W ciągu kilku pierwszych tygodni roku akademickiego bibliotekarze pełnią dyżury informacyjne. Dyżury te kończą się wraz z wygaśnięciem pytań, co oznacza, że czytelnicy zostali należycie przygotowani do samodzielnego korzystania ze zbiorów.

Wolny dostęp do książki sprzyja rozwojowi czytelnictwa. Odpowiednio zorganizowany na półkach księgozbiór propaguje się sam bez udziału bibliotekarza. Łatwość korzystania z księgozbioru, ograniczenie formalności do niezbędnego minimum stanowią nie mniej istotną zachętę do studiowania w Bibliotece. Nie bez znaczenia pozostaje działający na korzyść Biblioteki zespół czynników obiektywnie negatywnych, jak słabo rozwinięty przemysł wydawniczy i ogólny deficyt książki na krajowym rynku księgarskim, brak środków dewizowych na umożliwienie zakupu książek za granicą przez osoby prywatne oraz brak innych bibliotek naukowych.

Liczba czytelników zarejestrowanych w Bibliotece Głównej i dwóch filiach równa się liczbie wszystkich studentów + wykładowcy i pracownicy Uniwersytetu + czytelnicy z zewnątrz. W 1975 r. zarejestrowano ok. 3000 czytelników, w tym ok. 2700 studentów.

Biblioteka Główna dysponuje 800 miejscami dla czytelników. Wykorzystanie ich kształtuje się w przybliżeniu następująco: w czasie wakacji — 10-15%; w okresach nauczania 70-80% i ponad 100% w okresach sesji egzaminacyjnych. Wygospodarowanie miejsc dodatkowych pozostawia się inicjatywie studentów; parapety i schody służą równie dobrze, jak krzesła czy fotele.

Przewidziana w regulaminie swoboda i okazywane czytelnikom zaufanie nie zakłócają porządku w Bibliotece. Czytelnicy chętnie podporządkowują się niewielkim a niezbędnym rygorom, otrzymując rekompensatę w postaci doskonałych warunków do pracy.

Do 1976 r. Biblioteka nie prowadziła statystyki dotyczącej frekwencji i stopnia wykorzystania zbiorów. Fakt ten tylko częściowo przypisać można zaniedbaniu tak ważnego z naszego punktu widzenia elementu praktyki bibliotecznej. Gromadzenie danych liczbowych, w warunkach, gdy problem martwego księgozbioru i nie wykorzystanych miejsc bibliotecznych jeszcze się nie zarysował, ma niewielkie znaczenie praktyczne dla kierowania rozwojem czytelnictwa.

Szereg innych czynników zapewnia Bibliotece Uniwersyteckiej w Dar es-Salaam wysoki udział w procesie nauczania i pracach badawczych. Do najważniejszych z tych czynników należy duża aktywność intelektualna środowiska studenckiego, szeroki zakres zainteresowań wiedzą światową,

wykraczających znacznie poza programy studiów, i towarzyszący tym zjawiskom udział personelu nauczającego w stosunkach zachodzących między biblioteką a młodzieżą studiującą. Spoczywający na wykładowcach obowiązek doboru literatury dla studentów dokonywany jest w porozumieniu z Biblioteką. Wykładowcy przygotowują listy literatury zaopatrzone w sygnatury książek, uzgadniają z Biblioteką sposób udostępniania wybranych materiałów, dokonują rezerwacji książek dla studentów na określone terminy, zamawiają fotokopie wybranych fragmentów książek, jeśli brak odpowiedniej liczby egzemplarzy itp. Biorą oni czynny udział w procesie gromadzenia zbiorów pochodzących głównie z zakupu dewizowego (90% w 1975 r.) poprzez składanie własnych dezyderatów i opiniowanie zamówień pochodzących od innych osób. W wyniku tej współpracy księgozbiór rozbudowuje się prawidłowo w stosunku do potrzeb i zainteresowań środowiska.

Kadra bibliotekarska. Biblioteka Uniwersytecka w Dar es-Salaam utworzona została zgodnie z najnowocześniejszymi założeniami organizacyjnymi, stosowanymi powszechnie w bibliotekach Stanów Zjednoczonych i coraz częściej w bibliotekach krajów Europy Zachodniej. Model ten został w pełni akceptowany w nowo powstających bibliotekach krajów rozwijających się. Biblioteka Uniwersytecka w Tanzanii uchodzi za jeden z najlepszych obiektów tego typu w Afryce. Jednakże w jej funkcjonowaniu występuje szereg niedociągnięć. Ujemne zjawiska nie wynikają z natury zaadaptowanego modelu, lecz z ogólnych trudności, z jakimi boryka się kraj. Omówienie tych problemów przekraczałoby ramy niniejszego artykułu i kompetencje bibliotekarza. Dlatego ograniczę się do wskazania najważniejszego z nich: braku wykwalifikowanej kadry bibliotekarskiej; stąd konieczność zatrudniania specjalistów z zagranicy. Ze zrozumiałych względów kadra ta jest płynna, a jej liczba niewystarczająca. W latach 1972-1976 wahała się ona w granicach 2-6 osób². Kształcenie starszego personelu pochodzenia rodzimego odbywa się w Wielkiej Brytanii lub Stanach Zjednoczonych na zasadzie udzielanych przez te kraje stypendiów. Są to roczne studia podyplomowe. W 1976 r. liczba bibliotekarzy Tanzanijczyków pracujących w Bibliotece Głównej i dwu bibliotekach filialnych osiągnęła 11 osób. Stanowi to zaledwie 50% potrzeb określonych w schemacie organizacyjnym. Przy krytycznym niedoborze wyższej kadry występuje nadmierne zatrudnienie pracowników technicznych i pomocniczych. Ogólny stan zatrudnienia (wraz z oddziałem technicznym: introligatornią, drukarnią, pracownią fotograficzną, służbą porządkową) wynosił 185 osób. Przerost ten spowodowany jest m.in. niskimi kwalifikacjami tej grupy pracowników, niedomaganiem organizacyjnymi i niższą z reguły w krajach tropikalnych wydajnością

² Wśród nich w tych latach pracowała autorka niniejszego artykułu. Wyjazd nastąpił za pośrednictwem PZH „Polservice” w ramach bilateralnej umowy o współpracy gospodarczej i kulturalnej zawartej między rządami PRL i Zjednoczonej Republiki Tanzanii.

pracy. Szkolenie młodszego personelu odbywa się głównie w Bibliotece i ma charakter zdecydowanie praktyczny. Do niedawna istniała możliwość kierowania asystentów do szkoły bibliotekarstwa niższego stopnia w Ugandzie. Na skutek pogorszenia się stosunków politycznych między Ugandą i innymi krajami Afryki Wschodniej, możliwość ta została znacznie ograniczona. Nowa tego typu szkoła w Zambii znajduje się w stadium organizacyjnym.

Warunki rozwoju Biblioteki i całego ośrodka uniwersyteckiego, pozostające w ścisłej zależności od ogólnej sytuacji gospodarczej kraju, nie są łatwe. Od kilku lat systematycznie maleją dotacje zagraniczne dla Uniwersytetu. Podstawowa działalność uczelni finansowana jest z zasobów własnych Tanzanii. Krytyczna sytuacja żywnościowa kraju zmusza władze do stosowania nieraz drastycznych ograniczeń dewizowych. Ograniczenia te odczuwa również Uniwersytet a wraz z nim Biblioteka. Jednakże ustalona już wysoka ranga społeczna uczelni, będącej dziś dumą Tanzanijczyków, zarówno wykształconych, jak i tych, którzy znają ją tylko z widzenia lub opowiadań, sprawia, że Uniwersytet znajduje się wśród instytucji najwyższego uprzywilejowania i może liczyć na szczególną opiekę władz i społeczeństwa wynikającą ze zrozumienia potrzeby jego dynamicznego rozwoju. W tym również mieści się wielka szansa Biblioteki Uniwersyteckiej w Dar es-Salaam.

HALINA WOLSKA

THE UNIVERSITY LIBRARY IN DAR ES-SALAAM

The University of Dar es-Salaam was established on the 1st of July, 1970. The establishment was the result of the decision by the East African Authority to expand the University of East Africa into three independent Universities for Kenya, Tanzania and Uganda.

The University Library in Dar es-Salaam has been developed simultaneously with the main University Centre located outside the town. The Library was designed to serve the teaching and research activities of the University community and the other people engaged in research in various fields. The building is a very modern one, with few internal walls. There are no formal reading rooms, but informal areas adapted to house book stacks and reading places, so that a reader may sit near the books of his interest. The internal Library structure is based on the modern American pattern; it is submitted to the principle of open access to the library resources. The Library uses the LC classification for subject catalogue as well as for the arrangement of its resources on the shelves, within the frames of main separate sections: reference and general books covering all subjects, periodicals, law, East African items, microfilms and other microforms. In addition to the Main Library there are two sub-Libraries to serve the Faculty of Agriculture in Morogoro, and the Faculty of Medicine in Dar es-Salaam-town. The Library provides the internal training for junior staff. Senior staff are sent for postgraduate professional study to the UK or USA after one year's work in the Library.

MIĘDZYNARODOWY KONGRES NT. BIBLIOGRAFII NARODOWYCH
Paryż, 12-15 września 1977 r.

CEL I ORGANIZACJA KONGRESU

Międzynarodowy Kongres nt. Bibliografii Narodowych (International Congress on National Bibliographies) w Paryżu w 1977 r. stanowi kolejny krok w procesie tworzenia ogólnościatowego systemu rejestracji bibliograficznej i wymiany informacji. Działania zmierzające do sformułowania podstawowych założeń oraz określenia instrumentów niezbędnych dla realizacji programu uniwersalnej rejestracji bibliograficznej (Universal Bibliographic Control — UBC)¹ mają dwa nurty: badań i studiów i projektowania oraz przedsięwzięć organizacyjnych zapewniających międzynarodowy zasięg programu.

Program UBC dojrzał w kolejnych projektach i dyskusjach. Ważnym etapem w jego rozwoju była sesja Rady Głównej IFLA w Grenoble w 1973 r., na której UBC stała się hasłem przewodnim obrad. Następne działania prowadziły do stworzenia międzynarodowych układów organizacyjnych, zapewniających realizację ogólnościatowego systemu rejestracji bibliograficznej i wymiany informacji. We wrześniu 1974 r. obradowała w Paryżu Międzyrządowa konferencja nt. planowania narodowych infrastruktur w dziedzinie dokumentacji, bibliotek i archiwów zorganizowana przez UNESCO przy współpracy IFLA i Międzynarodowej Rady Archiwów. Konferencja ta przyjęła ogólny projekt narodowych systemów obsługi dokumentacyjnej, bibliotecznej i archiwalnej NATIS (NATional Information Systems). W październiku — listopadzie 1974 r. 18 Sesja Generalna UNESCO zaaprobowwała zalecenia Międzyrządowej konferencji, akceptując poparcie dla programu UBC i projekt zorganizowania spotkania ekspertów, od którego oczekiwano opracowania szczegółowego planu działania.

W maju 1975 r. odbyło się spotkanie ekspertów, które zaproponowało zwołanie międzynarodowego Kongresu nt. bibliografii narodowych. Cel Kongresu określono jako rozpoznanie tych obszarów problemowych, dla których można znaleźć rozwiązania międzynarodowe akceptowane przez poszczególne kraje. Na pierwszym planie znalazły się zagadnienia normalizacji opisu bibliograficznego oraz zawartości bieżącej bibliografii narodowej i zasad edytorskich obowiązujących przy jej publikowaniu. W listopadzie 1976 r. 19 Sesja UNESCO, obradująca w Nairobi (Kenia), zatwierdziła projekt organizacji Kongresu nt. bibliografii narodowych.

Kongres odbył się w Paryżu w gmachu UNESCO w dniach 12-15.9.1977 r. Bezpośrednim organizatorem był Departament Ogólnego Programu Informacji (General Information Programme — GIP), którym kieruje doc. dr Adam Wsocki. Materiały na Kongres przygotowało Międzynarodowe Biuro UBC, agenda IFLA działająca od 1974 r. W Kongresie uczestniczyło przeszło 250 przedstawicieli różnych krajów; bardzo licznie reprezentowane były kraje trzeciego świata.

¹ Por. J. Felcowa: *Uniwersalna rejestracja bibliograficzna*. „Prz. Bibliot.” 1978 R. 44 z. 2 s. 141-158.

Podstawę dyskusji stanowił referat programowy *Bibliografia narodowa: stan aktualny i perspektywy rozwoju*². Referat składa się z czterech części omawiających: 1) podstawy i przedmiot bibliografii narodowej, 2) potrzeby i stan obecny, 3) postęp i rozwój, 4) przyszłość. Czynnikiem limitującym zakres propozycji i zaleceń Kongresu było założenie dostosowania się do możliwości najsłabszych ogniw, co jest warunkiem udziału wszystkich państw w systemie międzynarodowym.

PROGRAM UNIWERSALNEJ REJESTRACJI BIBLIOGRAFICZNEJ

Problemy bibliografii narodowej przedstawiono i dyskutowano na Kongresie wyłącznie w aspekcie realizacji programu UBC. Uniwersalna rejestracja bibliograficzna jako długoterminowy program ogólnoswiatowego systemu rejestracji i wymiany informacji bibliograficznej opiera się na bibliografiach narodowych poszczególnych krajów stanowiących ogniwa systemu. Podstawową zasadą ma być rejestrowanie publikacji w kraju jej wydania. Autorytatywnie opracowane opisy bibliograficzne mogą być następnie przekazywane w formie wydawnictw, mikroform lub za pomocą innych nośników informacji, dostosowanych do elektronicznej techniki przetwarzania danych.

Realizacja programu UBC wymaga wprowadzenia w poszczególnych krajach przepisów prawnych zapewniających możliwości powstawania opisu bibliograficznego każdej nowej publikacji (przepisy o egzemplarzu obowiązkowym) oraz warunków technicznych dla działania narodowych central bibliograficznych odpowiedzialnych za sporządzanie opisów zgodnie z przyjętymi normami międzynarodowymi i dla publikowania opisów w formie czytelnej na gruncie narodowym i międzynarodowym.

DEFINICJA BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Bibliografię narodową określono w referacie programowym jako „zbiór narodowych opisów bibliograficznych”. Przyjęta definicja odbiega od dotychczasowych definicji zwracających uwagę na postać („uporządkowany spis”) i przeznaczenie bibliografii, dzięki czemu może objąć nie tylko spisy, ale również inne postacie zbiorów opisów, jak np. pamięć dyskowa komputera, taśma magnetyczna itp. Specyfika bibliografii narodowej nie została jednak tym samym wyjaśniona w sposób zadowalający. Zróznicowanie produkcji wydawniczej poszczególnych krajów sprawia, że nie można osiągnąć ujednoczenia modelu drukowanej bibliografii narodowej. Można natomiast znormalizować elementy występujące we wszystkich bibliografiach i określić minimum zawartości; w tym właśnie kierunku poszły prace Kongresu.

NARODOWA CENTRALA BIBLIOGRAFICZNA

Podstawowe założenie programu UBC (opracowywanie opisów bibliograficznych w kraju wydania dokumentów oraz spożytkowanie tych opisów dla międzynarodowego przepływu informacji i jej wykorzystania) zmusza do położenia szczególnego

² *The national bibliography: present role and future developments*. Prepared by the IFLA International Office for UBC. Paris 1977. — Przygotowanie tego referatu było poprzedzone badaniami, których wyniki udostępniono uczestnikom kongresu w postaci odrębnych opracowań: R. H. A. Cheffins: *National bibliographies: a survey of their contents*. Paris 1977. — S. W. Massil: *Resource sharing for national bibliographic services*. Paris 1977. — F. Sinnassamy: *Survey on the present state of bibliographic recording in freely available printed form of government publications and those of inter-governmental organizations*. Paris 1977. — *Standardization activities of concern to libraries and national bibliographies: an outline of current practices, projects and publications*. Compiled by IFLA International Office for UBC. London 1976.

ciśnieniu na utrzymanie na najwyższym poziomie merytorycznym i sprawności organizacyjnej ośrodków opracowujących opisy. W referacie przyjęto dla nich nazwę: *national bibliographic agency*. W polskim tłumaczeniu tego terminu używa się określeń: *agencja* lub *ośrodek*. Wydaje się jednak, że najodpowiedniejsza jest nazwa *centrali bibliograficznej* stosowana często w literaturze (używał tej nazwy A. Łysaowski). Narodowa centrala bibliograficzna powinna być związana z biblioteką narodową, co zapewnia maksimum efektywności i minimum powtarzania czynności przy opracowaniu dokumentów, wpływających z bieżącej produkcji wydawniczej na podstawie przepisów o egzemplarzu obowiązkowym. W międzynarodowym systemie JBC nie tworzy się ogólnego międzynarodowego zbioru opisów, natomiast każdemu użytkownikowi umożliwia się pełny dostęp do informacji bibliograficznej według jego potrzeb.

Funkcje narodowej centrali bibliograficznej podzielono na podstawowe i dodatkowe. Podstawowe muszą być spełniane, dodatkowe są fakultatywne i niejako „do wyboru”, w zależności od lokalnych warunków.

Ustalono trzy podstawowe, obligatoryjne funkcje narodowej centrali bibliograficznej, decydujące o włączeniu do systemu międzynarodowego: 1) opracowywanie pełnego, poprawnego i jednoznacznego opisu bibliograficznego dla dokumentów wszystkich rodzajów wytworzonych w danym kraju i objętych rejestracją bibliograficzną; 2) autorytatywne ustalanie formy nazwy autorów indywidualnych i korporacyjnych; 3) udostępnianie opisów bibliograficznych w postaci: wydawnictw, kart katalogowych, taśm czytelnych maszynowo, mikroform oraz ewentualnie w innych postaciach fizycznych, jakie umożliwi w przyszłości postęp techniczny.

Dodatkowe i pomocnicze funkcje narodowej centrali bibliograficznej można podzielić na parę grup.

Na pierwszym miejscu należy wymienić te funkcje, które wiążą się z dokumentowaniem, archiwizowaniem i opracowywaniem narodowego dorobku wydawniczego kraju, a więc: 1) tworzenie bazy danych o narodowej produkcji wydawniczej, 2) opracowywanie retrospektywnej bibliografii narodowej, 3) gromadzenie i przechowywanie egzemplarzy archiwalnych narodowej produkcji wydawniczej.

Drugą grupę stanowią funkcje organizacyjne i metodyczne związane z efektywnością działalności informacyjnej. Do nich zaliczymy: 1) prowadzenie biura egzemplarza obowiązkowego, 2) prowadzenie kartotek poprawnych nazw autorów krajowych, 3) prowadzenie narodowego biura znormalizowanych międzynarodowych numerów książek (ISBN) i wydawnictw ciągłych (ISSN), 4) rejestrację zawartości wydawnictw zwartych i ciągłych całej produkcji wydawniczej lub określonej dziedziny wiedzy, opracowywanie analiz dokumentacyjnych, 5) realizowanie programu katalogowania w trakcie publikacji (*Cataloging in Publication = CIP*).

Do trzeciej grupy należą usługi w rzecz bibliotek w kraju: 1) opracowywanie narodowych zasad katalogowania i sporządzania opisów bibliograficznych, 2) przygotowywanie i rozpowszechnianie kart katalogowych lub taśm czytelnych maszynowo, 3) prowadzenie centralnych katalogów zbioru narodowego.

Czwarta grupa funkcji centrali bibliograficznej to koordynacja wszystkich działań związanych z bibliografią narodową, współpraca z innymi jednostkami wchodzącymi w skład biblioteki narodowej oraz organizacjami współdziałającymi w narodowym systemie informacyjnym.

Piąty zespół funkcji związany jest z międzynarodową współpracą, a więc: 1) przyjmowanie opisów bibliograficznych w formie czytelnej maszynowo od innych narodowych ośrodków bibliograficznych i wysyłanie do nich opisów sporządzonych w danej centrali, 2) przekazywanie danych o wydawnictwach ciągłych do międzynarodowego biura ISDS, 3) utrzymywanie łączności z międzynarodowymi systemami informacji specjalistycznej dla obsługi specjalnych profili zainteresowań.

PRZEPISY O EGZEMPLARZU OBOWIĄZKOWYM

Egzemplarz obowiązkowy służy następującym celom: archiwizowania dorobku wydawniczego, rejestracji bibliograficznej, statystyki ruchu wydawniczego, kompletowania zbiorów bibliotecznych. W przeprowadzonych badaniach porównawczych stwierdzono, że w poszczególnych krajach przepisy o egzemplarzu obowiązkowym są nieprecyzyjne i na skutek tego duża część materiałów nie jest przekazywana do narodowych central bibliograficznych. Często stosuje się w tych przepisach ogólne określenia typu „prace drukowane”, „prace publikowane” itp., które są różnie interpretowane przez instytucje zobowiązane do przesyłania egzemplarzy. Dlatego też należy dążyć do jednoznacznego określenia, jakie dokumenty podlegają przepisom o egzemplarzu obowiązkowym. W małych krajach o niewielkiej produkcji wydawniczej zaleca się obejmować przepisami o egzemplarzu obowiązkowym możliwie wszystkie dokumenty. Kompletność wpływu egzemplarzy obowiązkowych zależy również w dużej mierze od tego, na kogo nakłada się obowiązek ich przekazywania (drukacz, wydawca, producent). Zajęto się również liczbą egzemplarzy obowiązkowych dostarczanych do centrali bibliograficznej stwierdzając, że do sporządzenia opisu wystarczy 1 egzemplarz, w praktyce 2-3 egzemplarze lepiej zaspokajają potrzeby rejestracji, archiwizowania i udostępniania. W poszczególnych krajach obowiązują pod tym względem różne ustalenia. W referacie i dyskusji nie oddzielono dość precyzyjnie sprawy liczby egzemplarzy obowiązkowych stanowiących podstawę rejestracji i archiwizowania w centrali bibliograficznej od egzemplarzy uzyskiwanych przez różne biblioteki na podstawie prawa o egzemplarzu obowiązkowym, co wiąże się — głównie w krajach socjalistycznych — z polityką zaopatrywania bibliotek. Jako najdłuższy termin przekazywania egzemplarzy przyjęto jeden miesiąc. W wyniku dyskusji UNESCO została zobowiązana do opracowania wzorcowego modelu prawa o egzemplarzu obowiązkowym. Zwrócono również uwagę na celowość powiązania przepisów o egzemplarzu obowiązkowym z zasadą umieszczania na wydawnictwach numerów ISBN i ISSN.

ZASADY SELEKCJI W BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Decyzje o doborze materiałów w bibliografii narodowej podejmuje narodowa centrala bibliograficzna, określając zasady selekcji. Nie wszystkie dokumenty wpływające do narodowych central bibliograficznych muszą być rejestrowane w bibliografii narodowej, stopień kompletności rejestracji zależy w dużej mierze od rozmiarów narodowej produkcji wydawniczej.

Zasady rejestracji bibliograficznej przyjęte w skali międzynarodowej muszą uwzględniać możliwości najsłabszych ośrodków narodowych. Z tego względu uznano za minimum rejestrację wydawnictw zwartych i pierwszych zeszytów wydawnictw ciągłych. Pismo oraz język nie mogą stanowić kryterium selekcji, ponieważ bibliografia narodowa powinna zawierać opisy dokumentów wydanych na terytorium danego kraju, niezależnie od języka i alfabetu, w jakim dokumenty zostały opublikowane. Zarówno w referacie, jak i w dyskusji zwrócono uwagę na konieczność uściślenia, jakie typy dokumentów mają być objęte rejestracją. Istnieje jeszcze wiele niedostatków i niejasności w zakresie terminologii począwszy od różnic w definiowaniu podstawowego pojęcia, jakim jest „książka”. W związku z tym daje się odczuwać potrzeba precyzyjnego określenia poszczególnych typów dokumentów. Z zainteresowaniem spotkały się prace nad typologią dokumentów, prowadzone przez grupę roboczą z krajów socjalistycznych. Zespół autorski w składzie: K. Zotowa, W. Bergmann i R. Cybulski przedstawił opracowanie zawierające projekt „Zasad selekcji dokumentów w bibliografii narodowej wraz z tablicami charakterystyki dokumentów”.

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Głównym czynnikiem decydującym o efektywności systemu UBC jest stosowanie ujednoczonego opisu bibliograficznego. W związku z tym Międzynarodowe Biuro UBC skoncentrowało swoje działania na opracowaniu międzynarodowych zaleceń dotyczących opisu bibliograficznego (ISBD) dla różnych rodzajów dokumentów. Stosowane w ISBD zasady porządkowania elementów opisu i ich oznaczania przy pomocy ustalonej interpunkcji sprzyjają wymianie i wykorzystywaniu opisów w innych krajach. Zostały już opracowane zasady opisu wydawnictw zwartych ISBD(M), wydawnictw ciągłych ISBD(S); w opracowaniu znajdują się zasady opisu wydawnictw kartograficznych ISBD(CM), materiałów nieksiążkowych ISBD(NBM), muzykaliów ISBD(Music). Zalecenia ISBD przewidują podawanie w bibliografiach narodowych opisów zawierających szczegółowe dane bibliograficzne. Ośrodki katalogowania mogą stosować opisy prostsze uwzględniając tylko te elementy, które są im potrzebne. Dla materiałów małowartościowych można stosować w obiegu międzynarodowym opisy skrócone.

Istotną sprawą dla identyfikacji dokumentów w skali międzynarodowej jest forma nazwy autorów. Przyjmuje się zasadę, że nazwę autora ustala narodowa centrala bibliograficzna, która zobowiązana jest prowadzić oficjalne kartoteki narodowe nazw autorów indywidualnych i autorów korporatywnych. Narodowe kartoteki powinny powstawać na podstawie odpowiednich — czekających jeszcze na opracowanie — ustaleń międzynarodowych (np. co do sposobu odróżniania autorów o tym samym nazwisku i imieniu). Jest to sprawa ważna dla automatyzacji prac bibliograficznych i dlatego rozpoczęto w paru krajach badania nad możliwością stworzenia międzynarodowej kartoteki autorów.

Formalne cechy dokumentu podane w opisie bibliograficznym nie zawierają wszystkich potrzebnych użytkownikowi informacji charakteryzujących dokument. Najtrudniejsza do uzgodnienia i ujednoczenia w skali międzynarodowej jest klasyfikacja rzeczowa.

UKŁAD I PROBLEMY EDYTORSKIE BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Układy materiałów stosowane w bibliografiach narodowych są zróżnicowane. Układ rzeczowy lepiej zaspokaja potrzeby użytkowników krajowych i międzynarodowych niż stosowany w niektórych krajach układ alfabetyczny. W krajach wielojęzycznych wylaniają się dodatkowe utrudnienia. Na przykład w Indiach latinizacja 14 urzędowych języków pozwala szeregować opisy w jednym ciągu alfabetycznym, natomiast Algeria i Egipt publikują opisy bibliograficzne w dwóch ciągach dla różnych pism i języków, a w Nigerii — gdzie jest w użyciu około 400 języków — podstawowym językiem jest angielski, dodatkowe ciągi obejmują pozycje opublikowane w innych językach.

Podział bibliografii na człony zależy przede wszystkim od rozmiarów produkcji wydawniczej. W referacie podkreślono, że model francuski (wydawanie oddzielnych zeszytów bibliografii narodowej dla wydawnictw zwartych, wydawnictw ciągłych, publikacji urzędowych, kartografii i muzykaliów) zdaje się szczególnie odpowiadać potrzebom użytkowników.

Zasięg terytorialny bibliografii narodowej określa jednoznacznie zasada rejestracji dokumentów opublikowanych na terenie danego kraju. Dopuszcza się uwzględnianie eksteriorików pod warunkiem rejestracji ich w odrębnych spisach lub tylko w formie skróconych zapisów identyfikacyjnych w celu uniknięcia dublowania opisów w skali międzynarodowej. Wyraźnie sformułowane zasady doboru i selekcji dokumentów powinny być podane do wiadomości użytkowników; poważną i dość

powszechną usterką bibliografii narodowych są niedomówienia w określaniu jej zawartości.

Bibliografie narodowe publikowane są przede wszystkim w postaci periodyków; ta forma dogodna w użytkowaniu będzie kontynuowana w przyszłości również wówczas, kiedy powszechne staną się nośniki informacji czytelne dla maszyn. Można przewidywać rozwój mikroform, które mają zalety wynikające z małych ich rozmiarów (ulatwienia w magazynowaniu, przy przesyłaniu pocztą itp.).

W referacie, jak również w zaleceniach przyjętych w wyniku dyskusji, sformułowano wskazówki edytorskie dotyczące publikacji bibliografii narodowej. Zaleca się jako minimalną częstotliwość kwartalną, z co najmniej rocznymi kumulacjami, format A4 lub inny znormalizowany. W każdym zeszycie powinny być informacje dotyczące: podstawy sporządzania opisów (np. opisy na podstawie egzemplarzy obowiązkowych), zasięgu, częstotliwości, wykorzystanych pomocy bibliograficznych, użytych terminów specjalistycznych wraz z ich wyjaśnieniem i skrótami, układu, systemu transliteracji.

Jedną z postaci wydawniczych bibliografii narodowej są karty katalogowe. Współcześnie można obserwować dwa przeciwstawne zjawiska: zamykanie tradycyjnych katalogów kartkowych w krajach o wysokim poziomie rozwoju oraz zakładanie od początku takich katalogów w niektórych krajach rozwijających się. Przewiduje się, że katalogi kartkowe długo jeszcze pozostaną w użyciu w większości bibliotek na świecie, co zobowiązuje narodowe centrale bibliograficzne do zapewnienia bibliotekom właściwego zaopatrzenia w karty katalogowe. W szczególności istotne jest zsynchronizowanie wpływu egzemplarzy wydawnictw i odpowiadających im kart.

PROGRAM KATALOGOWANIA W TRAKCIE PROCESU WYDAWNICZEGO (CATALOGING IN PUBLICATION — CIP)

Program CIP powstał z potrzeby zsynchronizowania ukazywania się publikacji oraz jej opisu dla ułatwienia bibliotekom prac katalogowych. Powszechną bolączką wszystkich central bibliograficznych jest nieterminowe uzyskiwanie egzemplarzy obowiązkowych. CIP zakłada współpracę wydawców z narodową centralą bibliograficzną polegającą na dostarczaniu przez wydawców odbitek szrotkowych publikacji do centrali w celu opracowania w niej opisu katalogowego, który zostaje później wydrukowany w książce³.

Program CIP jest w pewnych punktach sprzeczny z głównym założeniem UBC, że centrala bibliograficzna opracowuje autorytatywny opis bibliograficzny, który dzięki swojej strukturze i szczegółowości może mieć zastosowanie przy różnych pracach bibliotecznych i bibliograficznych. W programie CIP opis skrócony uzyskuje się wcześniej niż opis pełny. Z punktu widzenia programu UBC opisy CIP nie mogą zastąpić autorytatywnego opisu w bibliografii narodowej sporządzonego na podstawie egzemplarza obowiązkowego. Powstające sprzeczności zamierza się złagodzić drogą poprawiania opisów CIP lub wymiany ich na bardziej szczegółowe opisy w zautomatyzowanych systemach. Opis CIP powinien zawierać minimalną liczbę ustalonych elementów oznaczonych zgodnie z ISBD; powinien on również obejmować międzynarodowy znormalizowany numer wydawnictwa (ISBN, ISSN).

PERSPEKTYWY ROZWOJU BIBLIOGRAFII NARODOWEJ

Referat programowy zawiera również elementy prognozy zawarte w cz. 4 pt. *Bibliografia narodowa w przyszłości*. Zakłada się, że wzrastające zapotrzebowanie

³ Por. Z. Daszkowski: *Katalogowanie książek w toku procesu publikacyjnego*. „Prz. Bibliot.” 1975 R. 43 z. 2 s. 149-161. — K. Ramlau-Klekowska: *Uwagi na temat katalogowania scentralizowanego*. *Tamże* z. 4 s. 333-342.

na informację spowoduje wzrost wykorzystania bibliografii narodowej w skali narodowej i międzynarodowej. Sprostanie tym zwiększającym się zadaniom wymaga rozwinięcia badań i prac nad międzynarodowym systemem rejestracji bibliograficznej UBC oraz jego składowymi częściami — bibliografiami narodowymi.

Bibliografie narodowe poszczególnych krajów będą wykorzystywane dla celów bibliotecznych i bibliograficznych w kraju macierzystym i w innych krajach. Bibliografia narodowa, dostępna współcześnie głównie w postaci drukowanej, będzie w przyszłości występować również na nośnikach maszynowych oraz w postaci mikroform.

Każda narodowa centrala bibliograficzna będzie w przyszłości dysponowała komputerem i programami zdolnymi do przeprowadzania różnych operacji, a przede wszystkim:

- 1) produkowania narodowej bibliografii w formie czytelnej dla maszyny,
- 2) utrzymywania narodowej bazy danych o produkcji wydawniczej,
- 3) udzielania informacji bibliograficznych w trybie on-line,
- 4) współdziałania w wewnętrznych procesach bibliotecznych.

Narodowa centrala bibliograficzna jako podstawowe ogniwo międzynarodowego systemu informacyjnego powinna w przyszłości przejąć wymianę taśm magnetycznych: odbiór taśm z innych ośrodków i przekazywanie taśm własnych. Jest to droga do stworzenia kompatybilnych narodowych baz danych.

Wdrażanie międzynarodowego systemu UBC i jego efektywność będzie zależeć od ustalenia międzynarodowych przepisów normalizujących różne czynności (opis, transliteracja alfabetów, tworzenie skrótów itd.). Konieczne jest opracowanie nowych norm oraz nowelizacja dawniej ustanowionych.

„Spoglądając w przyszłość należy sobie uświadomić, że zbliżamy się do okresu, w którym żadna narodowa produkcja wydawnicza nie będzie prostym i łatwym wytworem jednego języka, jednej literackiej i kulturalnej tradycji wydawniczej. W związku z tym większość narodowych agencji bibliograficznych będzie musiała sprostać zadaniu tworzenia opisów w różnych alfabetach i językach” — stwierdzono w referacie programowym (s. 21), wskazując na bardzo istotny moment w geografii i językowej strukturze ruchu wydawniczego na świecie, moment, który zadecyduje o zawartości przyszłych bibliografii narodowych.

ZNACZENIE KONGRESU

Jak już powiedziano wyżej, Kongres stanowi nowy etap tworzenia międzynarodowego systemu informacji. Jego rola polega głównie na sprecyzowaniu podstawowych założeń dotyczących zasad współpracy i na ustaleniu wykazu problemów wymagających dalszych badań i studiów. Istniejące już doświadczenia w zakresie wymiany opisów bibliograficznych na taśmach magnetycznych (np. między Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi) nie stanowią dostatecznej podstawy dla określenia, z jakimi jeszcze problemami trzeba będzie uporać się, jakie pokonać przeszkody, aby program UBC funkcjonował w pełni w skali międzynarodowej.

Podstawowy element funkcjonowania UBC — ujednocione zasady opisu bibliograficznego — nie zostały jeszcze doprowadzone do stanu, w którym mogłaby nastąpić stabilizacja. Międzynarodowe Biuro UBC opowiada się za koniecznością dalszego doskonalenia zasad opisu, oraz zapowiada nowelizację niedawno ustalonych zaleceń ISBD. Narodowe centrale bibliograficzne, które stosują opis zgodny z ISBD niechętnie widzą ciągłe zmiany i domagają się stabilizacji.

Również wiele jest jeszcze do zdziałania w zakresie organizacji przepływu informacji bibliograficznej z bibliografii narodowych do międzynarodowych specjalnych systemów informacyjnych, takich jak AGRIS (AGRIcultural Information System), INIS (International Nuclear Information System) oraz innych. Program UBC gwa-

rantuje zapewnienie materiałów dla wszystkich międzynarodowych systemów informacyjnych oraz bibliografii specjalnych, ale nie korzystają one z tych możliwości, ponieważ tempo opisywania dokumentów w bibliografiach narodowych jest zbyt powolne, a opisy nie są przydatne dla systemów specjalistycznych stosujących inne zasady opisy i różne formaty maszynowe. Usunięcie przeszkód hamujących współdziałanie bibliografii narodowych z międzynarodowymi systemami informacyjnymi wymaga jeszcze wielu studiów i usprawnień organizacyjnych.

Na razie efektywność programu UBC, wyrażająca się oszczędnością czasu przeznaczanego na opracowanie opisów bibliograficznych w skali wszystkich pracowni bibliograficznych i bibliotek świata, pozostaje nadal celem do osiągnięcia. Uzyskanie pełnej efektywności będzie wymagało przełamania oporów tkwiących w ustabilizowanych manipulacjach, w psychice zespołów i organizacji systemów. Nie można nie doceniać trudności, jakie stwarzają dla systemu międzynarodowego bariery językowe i różnice tradycji kulturalnych. Program UBC jest programem długofalowym. Organizatorzy — zdając sobie sprawę z licznych barier i różnic organizacyjnych między krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się — zakładają konieczność przyjęcia tylko minimum rozwiązań niezbędnych dla istnienia systemu międzynarodowego. W krytycznych głosach oceniono ten punkt widzenia, jako „minimum minimorum” i zakres problematyki kongresu nie satysfakcjonował tych krajów, w których bibliografia jest na wyższym poziomie rozwoju. Fakt, że narodowe centra bibliograficzne — prowadzące prace bibliograficzne na poziomie powyżej postulowanego minimum — nie znalazły bodźców inspirujących doskonalenie swoich warsztatów, stanowi bardzo istotne zagadnienie. Nie oznacza to, wcale, aby nic w tym zakresie nie pozostało do zrobienia w krajach rozwiniętych. Jest wiele prac, które należy podjąć lub rozwijać w związku z wzrastającymi funkcjami narodowych central bibliograficznych i ich zadań w międzynarodowym systemie informacji.

Radostaw Cybulski

Z PRAC SEMINARIUM SPECJALISTYCZNEGO W INSTYTUCIE INFORMACJI NAUKOWEJ, TECHNICZNEJ I EKONOMICZNEJ

Seminarium z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej w powiązaniu z naukoznawstwem, prowadzone w Instytucie INTE pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Dembowskiej, rozpoczęło trzeci rok swojej pracy*. Na zebraniach, odbywających się co dwa tygodnie w okresie od października do czerwca, omawiane są w referatach i następującej po nich dyskusji zagadnienia związane z tematyką prac badawczych prowadzonych przez poszczególnych uczestników seminarium (m.in. prac doktorskich), przedstawiane są też krytyczne omówienia nowych publikacji, krajowych i zagranicznych dotyczących problematyki seminarium oraz sprawozdania z naukowych konferencji krajowych i wyjazdów zagranicznych.

Tematyka prezentowana dotychczas na seminarium skupiała się m.in. wokół następujących zagadnień: terminologia z zakresu informacji naukowej, pojęcie efektywności informacji, nie-dokumentograficzne źródła informacji naukowej, nieformalne drogi komunikacji naukowej, społeczne uwarunkowania korzystania z informacji naukowej, nauczyciel jako użytkownik informacji, potrzeby pracowników naukowych w zakresie informacji pedagogicznej, program przysposobienia młodzieży szkolnej do roli użytkowników informacji, rozwój informacji pedagogicznej.

* Informacja o powstaniu seminarium i jego programie ukazała się w *Aktualnych Problemach Informacji i Dokumentacji* 1975 nr 6 s. 3 okładki i w *Przeglądzie Bibliotecznym* 1976 R. 44 z. 2 s. 208.

Wśród omówionych na seminarium publikacji znajdują się: *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, R. S. Gilarewski: *Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo. Tendencje rozwoju i nauczania* (Tł. z ros. Warszawa 1976), *Terminologia informatyki. Bibliograficeskij ukazatel' rabot* (Moskwa 1976), *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej* (Poznań 1976), *Poradnik pracownika informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej* (Warszawa 1977). Niektóre z tych recenzji zostały przekazane do druku w *Przeglądzie Bibliotecznym*.

Seminarium skupia obecnie ponad 20 osób, będących pracownikami Instytutu INTE bądź innych placówek naukowych, warszawskich i pozawarszawskich (zakładów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, instytutów resortowych, bibliotek naukowych).

Maria Dembowska

NARODOWE SYSTEMY BIBLIOTECZNE I INFORMACYJNE

National library and information services. A handbook for planners. Ed. by Carlos Victor Penna, D. J. Foskett, Philip Hooper Sewell. London: Butterworths 1977, 231 s.

Zorganizowana w 1974 r. przez UNESCO w Paryżu międzynarodowa konferencja przedstawicieli rządów na temat planowania krajowych infrastruktur w dziedzinie dokumentacji, bibliotek i archiwów miała duże znaczenie w upowszechnianiu poglądu, iż dostęp do informacji powinien być traktowany na równi z dostępem do oświaty. Na konferencji tej postulowano, aby poszczególne kraje, planując własne systemy informacyjne (National Information Systems — NATIS), włączyły do nich ośrodki informacji, biblioteki i archiwa. System NATIS przydał ważności takim dziedzinom, jak programowanie, planowanie i zarządzanie bibliotekami; dziedziny te są coraz częściej uwzględniane w programach wyższych studiów bibliotekarskich jako osobne przedmioty nauczania. Książka Penny, Fosketta i Sewella nie jest jednak napisana z myślą o studentach bibliotekoznawstwa. Autorzy przeznaczili ją dla osób reprezentujących partie polityczne, instytucje oświatowe i administracyjne a więc dla tych, którzy mają największy wpływ i są odpowiedzialni za organizację służby informacyjnej i bibliotecznej w swoich krajach.

System biblioteczny i informacyjny potraktowano jako integralną część systemu społecznego, ekonomicznego i kulturalnego w poszczególnych krajach, odwołując się często do uwarunkowań historycznych. Współczesną organizację bibliotek widzą autorzy jako związaną nierozdzielnie z systemem informacji przyjmując dla tak pojmowanej struktury nazwę Library and Information System — LIS, konsekwentnie używaną w całej pracy.

Książka składa się z wprowadzenia, tekstu głównego zawartego w sześciu rozdziałach, obszernej bibliografii przedmiotu (zamieszczonej częściowo po poszczególnych rozdziałach, częściowo na końcu pracy, w sumie 76 poz.), wykazu akronimów oraz indeksu rzeczowego. Streszczenie całej pracy jest umieszczone bezpośrednio przed tekstem głównym. Zawartość książki jest przejrzysta, a układ formalny wręcz wzorowy. Na jej treść złożyły się problemy dotyczące zasad programowania i planowania rozwoju bibliotek i usług informacyjnych w skali regionu i całego kraju, współpracy bibliotek różnych typów, wykorzystania wyników badań naukowych, zagadnienia podstawowych norm bibliotecznych, sprawy centralizacji prac bibliotecznych, zwłaszcza w zakresie opracowywania zbiorów, problemy tworzenia podstaw prawnych dla funkcjonowania systemu i powoływania centralnych komórek administracyjnych, współpracy z międzynarodowymi systemami informacji oraz kształcenia kadr bibliotecznych. Te ogólne a także liczne szczegółowe sprawy rozpatrywane są w perspektywie planowania, które — według opinii autorów — nie miało dotąd w bibliotekarstwie ugruntowanych tradycji. Rozwój zainteresowania tą dziedziną wymaga od bibliotekarzy przyswojenia umiejętności posługiwania się statystyką, sporządzania analiz kosztów związanych z mechanizacją i komputeryzacją procesów bibliotecznych, znajomości organizacji i podziału pracy w bibliotece.

Umiejętności te znajdują powszechne zastosowanie w przemyśle, przede wszystkim w produkcji, jednakże planowanie biblioteczne nie może posłużyć się nimi automatycznie, choć oczywiście jest ono uwarunkowane poziomem ekonomiki w poszczególnych krajach, a zwłaszcza rozwojem szeroko pojętych usług (transportu, służby zdrowia, handlu i innych). Postęp we wszystkich tych dziedzinach zależy od stopnia rozwoju oświaty całego społeczeństwa. Oświata sprzyja upowszechnianiu się zainteresowań kulturalnych, które wpływają na zmiany we wszystkich dziedzinach życia społecznego i warunkują rzeczywisty postęp. Planowanie biblioteczne jest więc merytorycznie najbliższe planowaniu w dziedzinie oświaty. Toteż bibliotekarze chcą wiedzieć, w jakim stopniu polityka ekonomiczna sprzyja zdobywaniu wykształcenia i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych. Motywacje społeczne w tym zakresie nie są dostatecznie rozpoznane, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, które uprzemysławiają się bardzo intensywnie i zmierzają do tworzenia większych zespołów produkcyjnych, zarówno w krajach kapitalistycznych, jak i socjalistycznych.

Tworzeniu planów rozwojowych w zakresie bibliotek i informacji musi towarzyszyć świadomość, iż państwo zapewni podstawy finansowe dla funkcjonowania całego systemu. Autorzy nie ukrywają, że bez tego elementarnego warunku wszystkie programy i plany nawet najstaranniej przygotowane stają się tylko ćwiczeniem (exercise) intelektualnym.

Organizacyjny kształt systemu bibliotecznego i informacyjnego powinien stanowić rezultat ustaleń płynących z badań. Centralne komórki administracyjne powinny uzgodnić swoje poglądy z wynikami uzyskanymi przez zespoły badawcze. Ostateczne projekty organizacyjne powinny być przed ich wprowadzeniem w życie konsultowane w niższych ogniwach całego systemu bibliotecznego. Nieodzowne jest powołanie zespołu, który przygotowałby projekt systemu i kontrolowałby poszczególne etapy jego realizacji. Zespół ten powinien składać się z przedstawicieli zainteresowanych ministerstw oraz grup zawodowych: bibliotekarzy, dokumentalistów, archiwistów i użytkowników bibliotek. Pożądane jest, by zespół ten działał przy jednym z ministerstw odpowiedzialnych za rozwój systemu bibliotecznego i informacyjnego. Autorzy sugerują, iż może to być ministerstwo, któremu podlegają biblioteki publiczne.

Plany rozwoju systemu bibliotecznego i informacyjnego powinny obejmować okresy pięcioletnie. Również analizy sprawdzające stopień realizacji planu winny obejmować ostatnie pięć lat. Szczególną rolę w sporządzaniu programów rozwojowych przypisują autorzy bibliotekom narodowym, które w wielu krajach pełnią funkcje głównego koordynatora dla całego bibliotekarstwa krajowego. Biblioteka narodowa jest centralną instytucją, która może zapewnić całemu systemowi bibliotecznemu i informacyjnemu dostęp do światowej produkcji wydawniczej. Centralne katalogi piśmiennictwa zagranicznego, powiązania ze światowymi źródłami bibliograficznymi, pełna rejestracja krajowej produkcji wydawniczej oraz bogate zasoby piśmiennicze usprawniają obieg informacji w skali krajowej i zapobiegają dublowaniu prac w tej dziedzinie. Wśród bibliotek wchodzących do systemu bibliotecznego i informacyjnego: narodowych, uniwersyteckich, szkolnych, fachowych i publicznych, najbardziej zróżnicowane funkcje przypisują autorzy bibliotekom publicznym. Rozwijają one usługi informacyjne dla handlu i przemysłu, wpływają na upowszechnianie czytelnictwa, opiekują się grupami społecznymi wymagającymi szczególnej troski, uczestniczą w likwidacji analfabetyzmu.

Wiele uwagi poświęcają autorzy sprawom zarządzania i kierowania krajowym systemem bibliotecznym i informacyjnym. Dając liczne przykłady z różnych krajów opowiadają się za tworzeniem komórek, które opracowałyby wspólne programy rozwojowe dla bibliotek i ośrodków informacji. Doświadczenia w tym zakresie ma bibliotekarstwo amerykańskie. Specjalnie powołany w Stanach Zjednoczonych zespół — the National Commission on Libraries and Information Science (NCLIS)

opracował w 1975 r. program pod nazwą National Program for Library and Information Services. Program ten zawiera m.in. propozycję powołania instytucji koordynującej działalność biblioteczną i informacyjną w poszczególnych stanach oraz określa zasady współpracy między Biblioteką Kongresu a innymi wielkimi bibliotekami naukowymi i publicznymi. W programie znalazły się również propozycje dotyczące zasad finansowania bibliotek i ośrodków informacji, a także określenie potrzeb w dziedzinie komputeryzacji i telekomunikacji, badań naukowych i norm.

Sprawne działanie systemu bibliotecznego i informacyjnego zależy m.in. od kwalifikacji bibliotekarzy. Autorzy przestrzegają przed zbyt pochopnym planowaniem w zakresie ilościowego rozwoju kadry. W 1972 r. na konferencji American Library Association informowano o wzrastającym wśród bibliotekarzy bezrobociu. Podobnie w Wielkiej Brytanii absolwenci studiów bibliotecznych nie mogą znaleźć pracy. Jest to rezultat wadliwie obliczonego zapotrzebowania na wykwalifikowanych bibliotekarzy wykonanego kilkanaście lat temu w obu krajach.

Autorzy zaprezentowali w swojej książce bibliotekarskie doświadczenia organizacyjne wielu krajów, wśród nich również krajów socjalistycznych. Wykorzystali materiały referowane na kolejnych sesjach Rady Głównej IFLA, zwłaszcza te, które informowały o systemach zarządzania bibliotekami i o organizacji służb informacyjnych w Czechosłowacji i Związku Radzieckim. Ale przegląd literatury fachowej w całej książce dowodzi, iż poglądy autorów zostały ukształtowane przez doświadczenia organizacyjne krajów wysoko rozwiniętych, głównie Kanady, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Zaważyło to szczególnie na końcowych partiach książki, w których omawiane są problemy katalogowania, klasyfikacji, rejestracji bibliograficznej, budowy tezaurusów, automatyzacji i normalizacji prawie wyłącznie na podstawie doświadczeń krajów obszaru języka angielskiego. Zabrakło tu wyraźnie doświadczeń organizacyjnych krajów rozwijających się, które borykają się z analfabetyzmem i z dużymi trudnościami, próbując organizować sieć bibliotek publicznych przy bardzo skromnych budżetach przeznaczonych na zakup książek. Nie zmienia to jednak faktu, że omówiona książka jest cenna i warta szczególnego polecenia polskim czytelnikom.

Jadwiga Kołodziejska

UNIWERSALNA REJESTRACJA BIBLIOGRAFICZNA

Trends in bibliographic control. International issues. Ed. Mary Ellen Soper and Benjamin F. Page. „*Library Trends*” 1977 Vol. 25 nr 3 s. 561-721.

Omawiany numer *Library Trends* poświęcony jest przedstawieniu całości najnowszych osiągnięć w dążeniu do realizacji UBC¹. Na jego zawartość składa się 8 artykułów, z których pięć dotyczy zagadnień opisu bibliograficznego i katalogowego (trzy zajmują się sprawami ogólnymi, dwa — określonymi typami dokumentów), przedmiotem dwóch artykułów są zagadnienia automatyzacji, jeden artykuł dotyczy zagadnień organizacyjnych — roli narodowej centrali bibliograficznej. Artykuły te zostaną omówione w przytoczonej kolejności, chociaż nie jest ona zgodna z dyspozycją numeru, która wydaje się dość chaotyczna.

Należy dodać, że każdy artykuł jest zaopatrzony w obfitą bibliografię; w sumie wynosi ona ok. 360 pozycji, niemal wyłącznie (z 5 wyjątkami) w języku angielskim.

¹ Zob. J. Pelcova: *Uniwersalna rejestracja bibliograficzna*. „*Prz. Bibliot.*” 1976 R. 44 z. 2 s. 142.

W artykule: *Zagadnienie jednolitości w katalogowaniu: centralizacja i normalizacja (The search for uniformity in cataloging: centralization and standardization)* Doralyn J. Hickey przedstawia w krótkim zarysie rozwój działalności mającej na celu — zarówno w Stanach Zjednoczonych jak i w skali międzynarodowej — realizację tzw. katalogowania jednorazowego (one-time cataloging), tzn. katalogowania każdego wydawnictwa tylko jeden raz i rozpowszechniania jego opisu do użytku wielu bibliotek. Należą tu przede wszystkim liczne inicjatywy. Biblioteki Kongresu (m.in. system MARC) a także równoległe prace Ohio College Library Center (OCLC) oraz niektórych firm księgarskich, a w skali międzynarodowej — prace w ramach IFLA nad normalizacją opisów bibliograficznych, rozpoczęte na konferencji paryskiej (1961) a nie ukończone do dzisiaj.

Najciekawszą częścią artykułu jest jego zakończenie, w którym autorka stawia pytanie, czy normalizacja jest istotnie zawsze pożądana, czy nie koliduje czasem z zadaniami działalności informacyjnej bibliotek; aby uniknąć tego niebezpieczeństwa, normy² powinny spełniać następujące warunki:

1) Zmiany w katalogach powodowane przez zmiany w normach stwarzają pewne trudności dla użytkowników. Może powszechne stosowanie międzynarodowego znormalizowanego opisu bibliograficznego ISBD będzie miało dodatni wpływ na podniesienie jakości katalogów.

2) Postanowienia norm nie mogą powodować sprzecznych interpretacji; tymczasem występuje to np. w amerykańskich przepisach katalogowania. W takiej sytuacji byłoby dla bibliotek korzystniej, żeby przepisów normatywnych w ogóle nie było.

3) Konieczna jest elastyczność w stosowaniu norm, umożliwiającą wprowadzanie do opisów w miarę potrzeby mniejszej lub większej liczby szczegółów. Obecne przepisy są dostosowane raczej do potrzeb wielkich bibliotek, pozostawiając poza swym zasięgiem biblioteki małe i średnie.

4) Należy znacznie rozszerzyć krąg osób i grup opiniujących projekty norm.

Dwa następne artykuły omawiają zmiany (już dokonane lub postulowane) w przepisach katalogowania, dotyczące:

- pozycji (entry) i hasła (heading),
- opisu (description).

Należy przy tym pamiętać, że — zgodnie z obecnymi ustaleniami — na pozycję składają się: hasło i opis.

W pierwszym artykule (*Changes in cataloguing codes: rules for entry and heading*) Michael Gorman omawia dwa dokumenty:

- zasady przyjęte na konferencji paryskiej z 1961 r.³;
- anglo-amerykańskie przepisy katalogowania w wersji obowiązującej w Stanach Zjednoczonych (AACR)⁴.

Wskazując na konieczność wprowadzenia zmian w przepisach katalogowania ze względu na postępującą komputeryzację prac w tej dziedzinie, autor precyzuje, jakie błędy popełniono w redakcji powyższych dokumentów i jakie zmiany są wobec tego konieczne. Przykładowo: w pierwszym dokumencie występuje szereg niekonsekwencji, gdyż

- był on zredagowany w okresie przedkomputerowym, m.in. wprowadził pojęcie pozycji głównej (main entry), nieprzydatnej w systemie skomputeryzowanym;

² Termin „norma” jest używany w omawianym wydawnictwie w szerszym znaczeniu: oznacza dokument zawierający obowiązujące postanowienia ustalone niekoniecznie przez instytucje normalizacyjne, lecz również przez inne, dla których czynności normalizacyjne są tylko jednym z przejawów ich działalności.

³ *Statement of principles adopted at the International Conference of Cataloguing Principles. Paris, October, 1961.* Annotated ed. with commentary and examples by E. Verona. London 1971.

⁴ *Anglo-American cataloging rules. North American text.* Chicago 1967.

— dążono w nim do porozumienia międzynarodowego, a konieczne w takich wypadkach kompromisy doprowadziły do niejasnych, dwuznacznych sformułowań.

W drugim dokumencie, którego słabości są związane ze słabościami pierwszego dokumentu, autor poddaje krytyce m.in. następujące postanowienia:

- uznanie problemu wyboru hasła pozycji głównej za problem najważniejszy; od zasady tej odstąpiono w opracowywanej obecnie nowelizacji AACR;
- wadliwe zasady doboru haseł dla materiałów prawnych i wyznaniowych;
- wadliwe zasady formułowania nazw ciał zbiorowych;
- brak jasnego rozróżnienia między pozycją (entry) a odsyłaczem ogólnym (reference); w systemach skomputeryzowanych różnica ta przestanie istnieć.

W drugim artykule (*Changes in cataloging codes: rules for description*) Ronald Hagler przedstawia rozwój zasad opisu katalogowego, przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. Zasady te były początkowo ustalane wyłącznie przez Bibliotekę Kongresu, następnie — wspólnie z Amerykańskim Stowarzyszeniem Bibliotekarzy, a później — również przy współpracy Biblioteki Brytyjskiej. Obecnie w pracach tych — będących przygotowaniem do realizacji UBC — biorą też udział eksperci — przedstawiciele różnych krajów.

Przepisy katalogowania Biblioteki Kongresu z 1908 r. przyjmowały za podstawę opisu dosłowny odpis strony tytułowej wydawnictwa; w 1949 r. zmieniono tę zasadę na rzecz odpowiedniego doboru elementów strony tytułowej i podawania ich w określonej kolejności. Stosowanie takiej metody prowadziło do uproszczenia opisu; jest ona też zgodna z zasadami UBC. Brytyjski tekst anglo-amerykańskich przepisów katalogowania⁵ zezwalał nadto na wprowadzanie do opisu niektórych elementów (oznaczenia kolejności wydania, adresu wydawniczego) spoza strony tytułowej; Amerykanie zgodzili się na to dopiero w 1974 r., kiedy w obu wersjach AACR uwzględniono postanowienia ISBD. W ogóle tekst brytyjski — liberalniejszy od amerykańskiego — nadaje się bardziej do przyjęcia jako norma międzynarodowa.

Prace nad przygotowaniem ISBD datują się od 1969 r. Początkowo opis dotyczył tylko wydawnictw zwartych — ISBD(M); nowością jest w tym dokumencie — dyskusyjne zresztą — rozwiązanie zagadnienia interpunkcji, a mianowicie wprowadzenie ustalonych znaków przestankowych w celu: a) oddzielenia poszczególnych stref, na które opis został podzielony, oraz b) identyfikacji poszczególnych elementów w obrębie jednej strefy.

Z kolei przystąpiono w IFLA do prac nad normą dotyczącą wydawnictw ciągłych — ISBD(S), następnie wzięto na warsztat normę dotyczącą różnych materiałów nieksiążkowych (non-book materials) — ISBD(NBM), a wreszcie postanowiono opracować normę ISBD(General), zawierającą ogólne zasady, które powinny być przyjęte w poszczególnych ISBD.

Jednocześnie przygotowuje się drugie wydanie AACR, które — opierając się na ISBD — będzie zawierać zasady opisu wszelkich materiałów oraz uwzględniać w swych sformułowaniach potrzeby bibliotek wszystkich typów.

Biorąc pod uwagę, że wiele krajów stosuje już zasady ISBD w swych bieżących bibliografiach narodowych i przepisach katalogowania, można żywić nadzieję na ujednoczenie opisów w skali światowej, co umożliwi realizację UBC.

Ostatnie dwa artykuły pierwszej grupy dotyczą katalogowania określonych rodzajów dokumentów: wydawnictw ciągłych oraz dokumentów audiowizualnych.

Specyficzne problemy opracowania wydawnictw ciągłych (*The special problems of serials*) omawia Josephine S. Pulsifer. Do problemów tych należą m.in.:

- 1) Różnorodność haseł i opisów tych samych wydawnictw ciągłych w poszczególnych bibliotekach, co utrudnia wymianę opisów; stąd konieczność opracowania odpowiednich, powszechnie obowiązujących norm;

⁵ *Anglo-American cataloguing rules. British text. London 1967.*

2) Zagadnienie, w jakich wypadkach należy opisywać wydawnictwa ciągle pod tytułem, a w jakich — pod nazwą ciała zbiorowego;

3) Wybór systemu identyfikacji wydawnictw ciągłych: a) zgodnie z ISO 4-1972 i ISO/R 833-1974⁶; b) wg 5-znakowego systemu CODEN; c) wg znormalizowanej numeracji ISSN (ISO 3297-1975), związanej z Międzynarodowym Systemem Informacji o Wydawnictwach Ciągłych—(International Serials Data System — ISDS), którego biuro mieści się w Paryżu;

4) Sprawa będących w opracowaniu zasad opisu bibliograficznego wydawnictw ciągłych ISBD(S); konieczne jest ich maksymalne uzgodnienie z ISBD(M). Tak więc w opisie tym powinien występować jako obowiązujący nie tytuł wyróżniający (distinctive title), proponowany w jednej z wersji projektu, lecz — tak jak w opisie wydawnictw zwartych — tytuł właściwy (title proper);

5) Objęcie wydawnictw ciągłych formatami MARC i UNIMARC; z tym wiąże się sprawa normalizacji zarówno zawartości, jak i budowy rekordów;

6) Sprawa konwersji opisów wszystkich wydawnictw ciągłych, a więc i tych, które wychodziły w przeszłości, na formę czytelną dla maszyn, tzw. projekt CONSER (CONversion of SERIAL Project).

Następny, ostatni artykuł tej grupy, autorstwa Suzanne Masonneau, jest poświęcony sprawie katalogowania dokumentów audiowizualnych (*Developments in the organization of audiovisual materials*). Przegląd swój rozpoczyna autorka od 1922 r., kiedy Dorcas Fellows w jednym z rozdziałów swego podręcznika katalogowania uwzględniła opracowanie biblioteczne przedmiotów sztuki, okazów przyrodniczych itp.; zatrzymuje się dłużej nad przepisami katalogowania materiałów nieksiążkowych, wydawanymi przez Bibliotekę Kongresu w l. 1952-1965. Z kolei omawia część III AACR poświęconą tym samym zagadnieniom oraz krytykę tych przepisów zawartą w różnych publikacjach a także projekt nowelizacji dwóch odpowiednich rozdziałów AACR, opublikowany w 1975 r. a więc uwzględniający już postanowienia ISBD(M). Wymienione opracowania mają stanowić podstawę ostatecznej nowelizacji przepisów AACR.

Sprawa katalogowania dokumentów nieksiążkowych wiąże się z zagadnieniem UBC. Dzięki inicjatywie IFLA został opublikowany w 1975 r. dokładny przegląd metod katalogowania tych dokumentów w skali międzynarodowej; został on przyjęty jako podstawa opracowania ISBD(NBM).

Z drugiej strony, myśli się o komputeryzacji opracowania bibliotecznego tych materiałów, a także o zastosowaniu do nich znormalizowanej numeracji. W l. 70-tych powstał problem ich klasyfikacji rzeczowej, ich katalogowania w toku procesu publikacyjnego a wreszcie — ich magazynowania. Daje się też odczuwać potrzeba opracowania normy dotyczącej definicji, oznaczników (designators) i kodów dla różnych rodzajów tych dokumentów.

Z dwóch artykułów drugiej grupy, traktujących o automatyzacji procesów informacyjnych, pierwszy — autorstwa Lucii J. Rather — zajmuje się zagadnieniem wymiany informacji bibliograficznych w postaci czytelnej dla maszyn (*Exchange of bibliographic information in machine-readable form*) z punktu widzenia normalizacji, która taką wymianę znacznie ułatwia. Wchodzą tu w grę następujące zagadnienia:

1) Normalizacja opisu bibliograficznego; ułatwia ona przygotowanie programów konwersji opisów sporządzonych wg jednej metody na opisy opracowane inną metodą (tzw. programy Format Recognition);

⁶ Właściwie: ISO 833-1974, ponieważ w tym roku zalecenie ISO/R 833-1968 zostało ustanowione jako norma międzynarodowa. Obie normy przytoczone w tekście dotyczą skracania tytułów wydawnictw ciągłych.

⁷ Określenia tych terminów zob. K. Pieńkowska: *Międzynarodowa konferencja IFLA w sprawie opisu wydawnictw ciągłych — ISBD(S) Revision Meeting, Paryż 21-22.10.1975*. „Prz. Bibliot.” 1976 R. 44 z. 2 s. 187.

- 2) Normalizacja haseł (nazw osobowych, tematów), klasyfikacji;
- 3) Normalizacja transliteracji (latynizacji) różnych alfabetów;
- 4) Opracowanie kompletu liter i różnych znaków umownych (np. diakrytycznych) dla alfabetów: greckiego, łacińskich, cyrylickich. Komplet przygotowany w Bibliotece Kongresu obejmuje 175 znaków, jest jednak niewystarczający;
- 5) Zagadnienie formatów; format MARC został przyjęty przez wiele krajów, ale zawsze w różnych, w nieco zmienionych postaciach; stąd konieczność opracowania formatu międzynarodowego wymiany informacji bibliograficznych UNIMARC, uwzględniającego zasady ISBD. Jeszcze inny format jest stosowany w pracach UNISIST-u;
- 6) Sprawa kodów, które są stosowane — obok języka naturalnego — w formatach MARC dla oznaczenia np. języka, kraju wydania, formy piśmienniczej wydawnictwa;

7) Znak identyfikacyjny wydawnictwa, przede wszystkim międzynarodowa znormalizowana numeracja wydawnictw zwartych (ISBN) i ciągłych (ISSN).

Drugi artykuł tej grupy (*The automation of cataloging — 1976*), autorstwa Maurice'a J. Freedmana, jest poświęcony sprawie automatyzacji katalogowania wg stanu w 1976 r. Autor omawia obszerniej, już uprzednio wspomniany, system Ohio College Library Center (OCLC), a także systemy: Washington Library Network (WLN), University of Chicago (UC), New York Public Library (NYPL) oraz system BALLOTS stosowany w uniwersytecie stanfordzkim.

Jedynym artykułem o charakterze przede wszystkim organizacyjnym jest artykuł Dorothy Anderson, dyrektora Międzynarodowego Biura UBC, pt. *Rola narodowej centrali bibliograficznej (The role of the national bibliographic centre)*. Uniwersalna rejestracja bibliograficzna powinna stanowić, wg autorki, sumę rejestracji bibliograficznych narodowych (national bibliographic control), a te powinny być wykonywane w bibliotekach narodowych gromadzących całość produkcji wydawniczej swych krajów. Po krótkim przeglądzie różnych form organizacji narodowej rejestracji bibliograficznej w poszczególnych krajach, autorka przedstawia własny model narodowej centrali bibliograficznej; powinna ona spełniać następujące funkcje:

- 1) prowadzić rejestrację bibliograficzną produkcji swego kraju, opartą na normach międzynarodowych ISBD, w miarę możliwości w postaci czytelnej dla maszyn;
- 2) prowadzić międzynarodową znormalizowaną numerację książek ISBN dla produkcji wydawniczej swego kraju;
- 3) przekazywać nowe tytuły krajowych wydawnictw ciągłych do biura ISDS w Paryżu;
- 4) prowadzić wykaz ustalonych form nazw autorów krajowych (authority list of national authors' names);
- 5) prowadzić katalogowanie książek w toku procesu publikacyjnego⁸;
- 6) opracowywać narodowe katalogi centralne (raczej w postaci czytelnej dla maszyn);
- 7) prowadzić egzemplarz obowiązkowy krajowej produkcji wydawniczej;
- 8) stanowić ogniwo pośredniczące w wymianie informacji bibliograficznych między krajowym systemem bibliograficznym a systemami zagranicznymi; tu autorka notuje szereg problemów do rozwiązania, m.in. sprawę formy nazw osobowych i geograficznych (oryginalne czy w brzmieniu danego języka), system klasyfikacji.

⁸ Zob. Z. Daszkowski: *Katalogowanie książek w toku procesu publikacyjnego*. „Prz. Bibliot.” 1975 R. 43 z. 2 s. 149-161.

*

Tak przedstawia się w wielkim skrócie treść artykułów składających się na omawiany numer *Library Trends*. Artykuły te — pisane przez wybitnych specjalistów, mające przede wszystkim charakter metodyczny — są niewątpliwie interesujące, dostarczają wielu ciekawych informacji o aktualnej sytuacji w zakresie realizacji UBC, zwłaszcza o systemach skomputeryzowanej działalności biblioteczo-informacyjnej. Jednakże po przeczytaniu całości daje się odczuć pewien niedosyt, a to z dwóch względów:

1) Opracowanie nie daje obrazu sytuacji w skali istotnie międzynarodowej, gdyż — mimo podtytułu *International issues* — ogranicza się do analizy stanu rzeczy w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Kanadzie; z przepisów katalogowania omawia tylko przepisy anglo-amerykańskie AACR. Znamienna jest też pod tym względem bibliografia, zawierająca niemal wyłącznie piśmiennictwo w języku angielskim;

2) Za mało uwzględniono sprawy organizacyjne w zakresie realizacji UBC; w szczególności odczuwa się brak artykułu, w którym omówiono by najnowsze inicjatywy dotyczące powstawania czy rozwoju bieżących bibliografii narodowych; brak też bliższych wiadomości o pracy zorganizowanego w 1974 r. Międzynarodowego Biura UBC.

W zakończeniu recenzji warto może wymienić niektóre problemy czekające na rozwiązanie. D. Anderson, która — jak wspomniano — jest dyrektorem tego Biura, podaje w swej wcześniejszej publikacji⁹ jako najpilniejsze do wykonania następujące prace:

1) Opracowanie zasad szeregowania dokumentów.

(Artykuł na ten temat — z uwzględnieniem systemów skomputeryzowanych — miał być, ale nie został zamieszczony w omawianym numerze *Library Trends*. W IFLA zagadnienie to czeka na opracowanie, natomiast odpowiednie przepisy dla bibliotek amerykańskich i angielskich zostały już opublikowane).

2) Zbadanie, o ile AACR mogą stać się międzynarodowymi przepisami katalogowania.

(Jednakże postulat uznania AACR za przepisy międzynarodowe wydaje się dość nierealny: jeżeli Amerykanie i Anglicy nie mogli uzgodnić całkowicie swoich tekstów, tak że istnieją dwie wersje AACR (por. przyp. 4 i 5), to chyba tym trudniejsze będzie ich uzgodnienie w skali międzynarodowej).

3) Zbadanie, o ile ISBN może służyć jako pomoc w pracach bibliograficznych i jaką rolę może spełniać w tym charakterze.

4) Umieszczanie w bieżących bibliografiach narodowych informacji o typach dokumentów rejestrowanych w danej bibliografii i o rodzajach materiałów w niej pomijanych.

(Jak wiadomo, w *Przewodniku Bibliograficznym* informacje takie są zamieszczane corocznie).

Z innych zaleceń D. Anderson — będących już w trakcie realizacji — należy przypomnieć:

1) Opracowywanie zasad transliteracji wszelkich alfabetów niełacińskich na alfabet łaćski; najkorzystniejsze byłoby podejmowanie takich inicjatyw przez poszczególne biblioteki narodowe.

(Jak wiadomo, w ISO/TC 46 toczą się prace m.in. nad transliteracją alfabetów cyryliczkich niesłowiańskich (stosowanych przez narody ZSRR), pisma jidysz, nad latinizacją pisma japońskiego. Polska jest chyba jedynym krajem, w którym ustanowiono normę transliteracji pisma jidysz — PN-74/N-01212).

⁹ D. Anderson: *Universal bibliographic control. A long term policy. A plan for action.* Pullach/München 1974.

2) Organizowanie międzynarodowych spotkań na temat bieżących bibliografii narodowych.

(Spotkania takie odbywają się systematycznie w ramach krajów socjalistycznych¹⁰, jedno spotkanie — w skali światowej — zapowiedziane już przez D. Anderson, odbyło się w 1977 r.).

3) Wprowadzanie zautomatyzowanych systemów informacyjnych w poszczególnych krajach.

4) Dalsze prace nad normalizacją opisu bibliograficznego.

(Ostatni tekst ISBD(NBM) opublikowano w 1977 r.; w toku są prace nad ISBD(CM), ISBD(Music) i ISBD(G). W 1977 r. ukazała się też nowa wersja międzynarodowego formatu UNIMARC.

Ostateczne teksty ISBD(M) i ISBD(S) opublikowano odpowiednio w 1974 i 1977 r.; są one stosowane w coraz większej liczbie krajów.

Wszystkie dokumenty ISED są opracowywane w IFLA, obecnie w jej agencji — Międzynarodowym Biurze UBC; na podstawie ISBD zostaną opracowane międzynarodowe normy ISO. Dotychczas instytucja ta ustanowiła dwie ważne dla realizacji UBC normy:

ISO 2108-1972 *Documentation. International standard book numbering (ISBN)*

ISO 3297-1975 *Documentation. International standard serial numbering (ISSN)*.

Janina Pelcowa

MIKROFORMY W BIBLIOTECE

Sydney John Teague: *Microform librarianship*. London: Butterworths 1977, 117 s.

Dynamiczny rozwój nauki i techniki stwarza konieczność uzyskiwania jak największej ilości informacji w jak najkrótszym czasie, co wiąże się ze stosowaniem nowoczesnych technik gromadzenia i wyszukiwania informacji oraz nowych form uwielokrotniania dokumentów.

Coraz więcej zwolenników zjednują sobie mikroformy — zminiaturyzowane postaci dokumentów. Mikroformy zmieniają w sposób zasadniczy kształt biblioteki, współczesnej i przyszłościowej. Niebagatelne korzyści płynące z zastosowania mikroform, w porównaniu z tradycyjnymi metodami gromadzenia, rejestrowania, przechowywania i rozpowszechniania publikacji drukowanych na coraz droższym papierze w kilkuletnich cyklach produkcyjnych, w pełni uzasadniają entuzjazm użytkowników mikroform. Owe korzyści to duża oszczędność miejsca w magazynach bibliotecznych, zabezpieczenie oryginałów przed zniszczeniem, szybkie otrzymywanie informacji również za pomocą elektronicznej techniki obliczeniowej, łatwość i szybkość powielania kopii. Niewątpliwie wykorzystanie w pełni zbiorów mikroform uzależnione jest w dużym stopniu od przewyżczenia wielowiekowych nawiązków czytelniczych użytkowników.

Zasięg wykorzystywania mikroform wciąż się rozszerza. M.in. autor omawianej książki zwraca uwagę na szczególne znaczenie mikropublikacji w czytelnictwie

¹⁰ R. Cybulski: *Międzynarodowe spotkanie ekspertów do spraw narodowych bibliografii krajów socjalistycznych*, Lipsk 23-27.4.1974. „Prz. Bibliot.” 1974 R. 42 z. 4 s. 457-461; B. Karamac: *II Międzynarodowe spotkanie ekspertów krajów socjalistycznych na temat bieżącej bibliografii narodowej*, Warszawa 21-26.4.1975. Tamże 1975 R. 43 z. 4 s. 350-353; K. Ramiau-Klekowska: *III Międzynarodowe spotkanie ekspertów krajów socjalistycznych na temat bieżącej bibliografii narodowej*, Martin 10-15.5.1976. Tamże 1977 R. 45 z. 1 s. 79-82.

szpitalnym, wskazując na ich funkcjonalność i przydatność, analogicznie do „książek mówionych” — tekstów nagranych na taśmę magnetofonową.

Mikroforma — nowa postać książki — stawia przed bibliotekarzami nowe zadania teoretyczne i praktyczne. Dotychczasowe osiągnięcia w wykorzystaniu techniki mikrofilmowej w bibliotekarstwie stanowią wstępną fazę w przeobrażaniu się współczesnych bibliotek w biblioteki jutra. Komputeryzacja bibliotek jest logiczną konsekwencją postępu naukowo-technicznego w innych dziedzinach życia. I oto wyłania się nowa specjalność w zawodzie bibliotekarza — znawca mikroform; jego charakterystykę przedstawił S. J. Teague (dyrektor biblioteki The City University w Londynie) w omawianej publikacji.

W zakres działu bibliotekarstwa zajmującego się mikroformami autor włączył problemy technologiczne procesu mikrofilmowania (materiał i sprzęt mikrofilmowy), problemy przechowywania zbiorów mikroform oraz ich użytkowania (sprzęt do odczytywania, wyszukiwania, urządzenie czytelnicy itd.), a także związane z tymi problemami zagadnienia ekonomiczne, prawne i organizacyjne.

W bibliotekach przechowywane są różne rodzaje mikroform:

- mikrofilmy zwojowe 16 mm i 35 mm,
- mikrofiszki różnych rozmiarów — zminiaturyzowane postaci dokumentów o podłożu przezroczystym, posiadające dane identyfikacyjne czytelne okiem nieuzbrojonym,
- mikro karty — zminiaturyzowane postaci dokumentów o podłożu nieprzezroczystym, zawierające jeden lub więcej mikroobrazów.

Historia mikroform. Pierwsze mikrografie zostały wykonane na płytkach dagerotypowych w 1839 r. przez manchesterskiego optyka Johna Benjamina Dancera, który nazwał je mikroskopowymi fotografiami (microscopic photographs). Terminu mikrofotografia (microphotograph) prawdopodobnie użył po raz pierwszy George Shadbolt w 1854 r. Ponad stuletni okres doskonalenia mikrofotografii wieńczy ultrafiszka — na powierzchni 105×148 mm znajduje się 3000 obrazów dokumentów formatu A4 przy 150-200-krotnym pomniejszeniu obrazu.

Znaczenie i funkcje mikroform. Wśród entuzjastów mikroform są tacy, którzy prorokują zaniechanie produkcji książki tradycyjnej i przejście na całkowicie skomputeryzowanie bibliotek z materiałami wizualnymi. Miniaturyzacja kosztownych i rozbudowanych materiałów drukowanych, jak wydawnictwa zwarte i ciągłe, abstrakty, zestawienia statystyczne, raporty, dysertacje, katalogi, archiwalia, przynosi także duże oszczędności finansowe, co nie jest obojętne dla wielu bibliotek.

Zminiaturyzowane zbiory różnego rodzaju mikroform wymagają odpowiedniego sprzętu, pomieszczenia i zabezpieczenia przed szkodliwymi wpływami (w publikacji znalazł się też plan czytelnicy mikroform). Przedmiotem dalszych rozważań autora jest mikrofilmowanie abstraktów, indeksów i innych opracowań informacyjnych przez zastosowanie metod komputerowych, tworzenie katalogów i bibliografii przy pomocy COM* a także organizacja współpracy międzybibliotecznej w tym zakresie.

Edytorstwo mikrofilmowe. Edytorzy amerykańscy i angielscy wykorzystują w swej praktyce wydawniczej mikroformy, powiązane w różny sposób z drukami na papierze. Oto The University of Toronto Press w 1971 r. zapoczątkowało wydawanie publikacji symultanicznych, tzn. tego samego tekstu drukowanego na papierze oraz wykonanego jako mikrofiszka. Projektuje się wydawanie czasopism, na które będą się składać:

1) przeglądy dokumentacyjne (synoptic journals), publikowane w formie tradycyjnej;

* COM (Computer Output Microform) — system rejestracji wyjściowych danych komputerowych, oparty na technice mikrofilmowej.

2) mikrofiszę z pełnymi tekstami odpowiednich artykułów.

W edytorstwie mikroform spotyka się wiele interesujących rozwiązań, które co roku są prezentowane w Londynie na specjalnej wystawie — Specialist Publishers Exhibition (SPEX).

Autor przedstawił 15 wydawców (angielskich, amerykańskich i jedno wydawnictwo szwajcarskie), publikujących różnego rodzaju mikroformy: teksty słowne, ilustracje, mapy, plany kolorowe lub czarno-białe na materiale różnej jakości.

Zagadnienia normalizacyjne. Firmy produkujące taśmy mikrofilmowe i mikrofiszę oraz organizacje zajmujące się problemami normalizacji, np. The National Reprographic Centre for Documentation (Wielka Brytania), International Organization for Standardization (ISO) prowadzą badania nad normalizacją wyrobów filmowych. Wiadomo, że materiały czarno-białe wykazują większą trwałość niż kolorowe. Badania mają także na celu otrzymanie filmów wysokiej jakości dla utrwalenia publikacji o charakterze archiwalnym, które w zasadzie byłyby niezniszczalne. Opracowano już normy mikrofilmowe dotyczące niektórych parametrów technologicznych i trwają prace nad dalszymi.

Oddzielnym problemem są katalogi i bibliografie form mikropublikacji. Ukazuje się wiele bibliografii mikrofilmów m.in. *International Microforms in Print* (W. Brytania), *Newspapers on Microfilm* (Stany Zjednoczone), gdzie przytaczane są dane identyfikacyjne publikacji a także cena i określenie typu mikroformy. Oprócz bibliografii pojawiają się różnego rodzaju informatory i przeglądy mikrofilmowe.

Kwestie prawne reprodukcji mikrofilmowych są w świetle prawa autorskiego sprawą niezwykle skomplikowaną. Zarówno w Wielkiej Brytanii jak i Stanach Zjednoczonych opracowuje się różne koncepcje legislacyjnego ujęcia problemu mikroform, m.in. raporty instytucji: Microfilm Association of Great Britain czy The American Joint Libraries Committee on Fair Use in Photocopying. Dyskusje dotyczą zapobiegania ewentualnym nadużyciom w procesie uwielokrotniania dokumentów techniką mikrofilmową.

Organizacje do spraw mikrofilmów. Gromadzeniem, opracowaniem, przechowywaniem i udostępnianiem zbiorów mikroform powinni zajmować się specjalnie wyszkoleni bibliotekarze. O ich interesy dba w Wielkiej Brytanii The Microfilm Association of Great Britain, która zajmuje się wszelkimi problemami dotyczącymi mikroform (produkcja, normalizacja, informacja, popularyzacja, instruktaż itd.) propagując swą działalność w czasopiśmie *Microdoc*. W Stanach Zjednoczonych analogiczną rolę spełnia The National Micrographics Association; wydaje *The Journal of Micrographics*. Zaś International Micrographic Congress to organizacja międzynarodowa, której organem jest *IMC Journal*.

Końcowe rozważania autora poświęcone są strategii obrotu i nabywania mikroform przez biblioteki oraz wpływającym na nią czynnikiem.

Przedstawiona wyczerpująco w omawianej pracy problematyka mikroform nie tylko potwierdza fakt wyłonienia się w pełni nowoczesnej specjalizacji w bibliotekarstwie, ale świadczy też o elastyczności i prężności tej dziedziny, o jej aktualności i perspektywach. W sumie zreferowana publikacja stanowi cenną i bardzo pouczającą pozycję wkraczającą swą tematyką w dziedzinę futurologii.

Irena Bednarz-Brachel

PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA ZAGRANICZNEGO Z ZAKRESU
ORGANIZACJI PRACY BIBLIOTECZNEJ
1971-1977

Przyspieszony rozwój współczesnego bibliotekarstwa, wynikający z nasilenia potrzeb społecznych, spowodował wzrost zainteresowania problematyką organizacji pracy, pojmowaną jako ogół zagadnień związanych z dążeniem do jej naukowego, racjonalnego ukształtowania, mającego na celu osiągnięcie możliwie największej sprawności i skuteczności usług oraz opanowanie tą drogą kryzysu wywołanego „eksplozją informacji”. Świadczy o tym duża liczba publikacji, które prezentują bądź kompleksowe ujęcie tego tematu, poparte często wynikami szczegółowych badań lub stanowiące uogólnienia doświadczeń uzyskanych w różnych krajach, bądź też wnioski z konkretnych eksperymentów czy projekty zmian dotyczące struktur organizacyjnych i przebiegów czynności.

Wielu autorów zajmuje się strategią zarządzania, normami pracy i zatrudnienia, stosunkami wśród personelu bibliotecznego. W tradycyjnych opracowaniach poświęconych administracji i organizacji bibliotek coraz częściej można znaleźć również obszerniejsze omówienia zagadnień optymalizacji procesów pracy w różnych aspektach: technicznym — ekonomicznym — socjologicznym. Odrębną, bardzo obfita literaturę ma mechanizacja prac biblioteczno-informacyjnych, przy czym dość wyraźnie zarysowuje się węższe traktowanie tematyki racjonalizacji pracy jako dążenia do efektów ekonomicznych przez pogłębienie umiejętności i nowe rozwiązania organizacyjne w zakresie będących do dyspozycji środków kadrowych i materialnych. Prowadzi to do przedstawiania postulatów naukowej organizacji pracy odrębnie od projektów systemów zautomatyzowanych, choć w rzeczywistości zachodzi pomiędzy nimi ścisły związek. Uprawnia więc także w pewnym stopniu do wydzielenia tych kierunków zainteresowań i uwzględnienia tylko jednego z nich, tj. organizacji pracy, w niniejszej retrospekcji.

Z samoistnych wydawnictw ogólniejszych należy wymienić nowe wydania książek: R. N. Locka *Library administration* [1], G. R. Lyle'a *The administration of the college library* [2] oraz H. Kunzego *Grundzüge der Bibliothekslehre*, z rozdziałem poświęconym ekonomice i organizacji pracy [3]. Ponadto — wyraźniej ukierunkowane: zbiór referatów z konferencji w Kolonii pt. *Bibliotheksorganisation. Methoden der Analyse und Gestaltung* [4], obejmujący m.in. zagadnienia szczegółowej analizy przebiegów czynności i analizy modelowej, a także publikacje radzieckie — wznowienie studium L. I. Kusztaninęj i Ju. N. Mironowej poświęconego organizacji pracy biblioteki technicznej o charakterze naukowym [5] oraz zbiór artykułów pod redakcją M. I. Kirsanowej na temat naukowej organizacji pracy w bibliotece [6], wydany przez szczególnie czynną na tym polu Bibliotekę Akademii Nauk ZSRR w Nowosybirsku.

Organizacja działalności informacyjnej stała się przedmiotem większych opracowań S. M. Zwieżyńskiego [7] i F. W. Hortona, który przedstawił problemy funkcjonowania biblioteki jako systemu informacyjnego [8]. Racjonalizacji procesów informacyjnych poświęcono XI Kolokwium Instytutu Informacji i Wyszukiwalności Politechniki w Ilmenau [9], natomiast racjonalizację pracy bibliotecznej obrali za temat swojej książki, przygotowanej w Uniwersytecie Berlińskim im. Humboldta, P. Günnel, W. Mühle i K.-H. Sünnhold [10]. Analizą kosztów pracy bibliotek naukowych zajął się R. Funk [11].

Różne aspekty racjonalizacji pracy w bibliotece ukazali w swoich artykułach: P. Harvard-Williams, podkreślając znaczenie norm powierzchni bibliotecznej [12]; J. Dietze, omawiając na przykładzie badań przeprowadzonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Halle normy pracy i ich stosowanie w praktyce zarządzania [13]; K. Lengner, B. Mews i W. Orf, proponując reformę organizacji zakupu nabytków

[14]; G. T. Sirotienko, prezentując rezultaty kompleksowych badań organizacji pracy we wspomnianej już Bibliotece Akademii Nauk ZSRR w Nowosybirsku [15]; J. E. Czaparowa, analizując czynniki wpływające na efektywność pracy ze szczególnym uwzględnieniem warunków lokalowych i organizacji transportu [16]; M. Reichelt i D. Schmidmaier, referując zrealizowane projekty racjonalizatorskie ośrodka informacji naukowej Akademii Górniczej we Freibergu (NRD) oraz przyjęte tam formy koordynowania prac racjonalizacyjnych [17]; N. M. Adeyemi, proponując badania procesów bibliotecznych w celu wspierania rozwoju nowych bibliotek [18].

Zarządzanie bibliotekami stało się jednym z głównych kierunków działalności wydawniczej angielskiej firmy MCB Publications, która w dwóch seriach: *Library Management Research Papers* i *Library Management Occasional Papers* ogłasza studia i komunikaty, a ponadto publikuje poświęconą tej tematyce bibliografię [19]. Z ciekawszych prac, które wyszły nakładem tego wydawnictwa, należy wymienić książki: Christine Oldman i G. Willsa, poświęconą roli bibliotekarza jako organizatora i kierownika [20], oraz Ch. Oldman, dotyczącą znaczenia i wartości informacji pojętej jako cel działań organizacyjnych w bibliotece [21]. W ostatniej publikacji interesująco wypadło przeciwstawienie dwóch orientacji organizowania pracy bibliotecznej: skierowanej „na system” albo „na użytkownika”.

Problemom zarządzania poświęcili swoje książki G. E. Evans [22] oraz P. A. Thomas i V. A. Ward [23], na uwagę zasługują również opracowane przez ostatnich autorów materiały z konferencji zorganizowanej przez Aslib na temat różnych aspektów podejścia do kierowania biblioteką [24], a ponadto dwie prace zbiorowe: pod redakcją A. Reesa, poświęcona aktualnym problemom zarządzania bibliotekami i ośrodkami informacji [25], oraz — autorstwa M. Hamburga i innych — dotycząca systemów planowania, kierowania i analizy systemowej jako środka ich optymalizacji [26]. Interesująco zapowiadają się zapoczątkowane pod redakcją G. Holroyda studia z zakresu zarządzania bibliotekami [27]. W. Henss i J. Michalko omawiają sprawy kierowania bibliotekami naukowymi, przy czym pierwszy poświęca swój artykuł strukturze kierownictwa [28], drugi zaś przedstawia tryb tzw. „zarządzania poprzez cele” (management by objectives) — skoncentrowania zarządzania na wynikach pracy instytucji [29].

Strukturą biblioteki i jej reorganizacją zajmują się bibliotekarze RFN i Berlina Zachodniego w pracy zbiorowej pod redakcją W. Haenisch a i C. Köttelwesch a, dotyczącej bibliotek szkół wyższych [30], oraz w artykule autorstwa K. W. Drozda poświęconym innowacjom w zakresie metody opracowania zbiorów, jakie planuje Państwowa Biblioteka Pruskiego Mienia Kulturalnego (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz) w Berlinie Zachodnim [31]. Dochodzi do tego obszerna publikacja J. Pekała w sprawie teorii tworzenia struktur bibliotecznych [32].

Roli czynnika ludzkiego w bibliotece i zagadnieniom pracowniczym na tle procesu pracy poświęcają swoje książki: R. Emery (temat: stosunki i łączność między ludźmi) [33], M. Ricking i R. E. Booth (próba systemowego podejścia do zagadnień gospodarki kadrowej) [34] oraz redaktorzy R. Funk i E. Branthin (problem należytego wykorzystania zespołu pracowników w bibliotekach publicznych i naukowych) [35]. Ciekawe badania porównawcze systemów kierowania personelem w bibliotekach szkół wyższych (scentralizowanego, współuczestniczącego i przy udziale pracowników naukowo-dydaktycznych) oraz wpływ danych systemów na pracę bibliotek przedstawił P. Durey [36].

WYKAZ OMÓWIONYCH PUBLIKACJI

1. R. N. Lock: *Library administration*. 3 ed. London: C. Lockwood 1973.
2. G. R. Lyle: *The administration of the college library*. 4 ed. New York: H. W. Wilson 1974.
3. H. Kunze: *Grundzüge der Bibliothekslehre*. 4 neubearb. Aufl. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut 1976.
4. *Bibliotheksorganisation. Methoden der Analyse und Gestaltung*. Referate des Fortbildungseminars, Köln, November 1972. Köln: Greven Verl. 1973.
5. L. I. Kuštanina, Ju. N. Mirnova: *Organizacija raboty naučno-tečničeskoj biblioteki*. Izd. 3 pererab. Moskva: Gosudarstvennaja publičnaja naučno-tečničeskaja biblioteka 1971.
6. *Naučnacija organizacija truda v biblioteko*. Sbornik statej. Red. M. I. Kirsanova. Novosibirsk: Gosudarstvennaja publičnaja naučno-tečničeskaja biblioteka Sibirskego otdelenija AN SSSR 1975.
7. S. M. Zvežinskij: *Naučnaja organizacija informacionnoj dejatel'nosti*. Izd. 2 dopoln. L'vov: Kamenjar 1974.
8. F. W. Horton: *How to harness information resources*. A system approach. Cleveland: Association for Systems Management 1974.
9. *Rationalisierung der Informationsprozesse*, XI Kolloquium des Instituts für Informationswesen, Erfindungswesen und Recht der Technischen Hochschule Ilmenau. 12-14 November 1975, Oberhof, Ilmenau: Technische Hochschule 1975. Schriftenreihe Information/Dokumentation H. 29.
10. P. Günnel, W. Mühle, K.-H. Sühnhold: *Zur Rationalisierung der Bibliotheksarbeit*. Berlin: Institut für Bibliothekswissenschaft und Wissenschaftliche Information, Humboldt Universität 1972.
11. R. Funk: *Kostenanalyse in wissenschaftlichen Bibliotheken*. Pullach: Verl. Dokumentation 1975.
12. P. Havard-Williams: *Standards of surface needed for university libraries*. „*Libri*” 1971 Vol. 21 nr 4 s. 374-386.
13. J. Dietze: *Arbeitsnormen und Arbeitsrichtwerte als Leitungsinstrument*. Theorie und Praxis. „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” 1973 Jg. 87 H. 10 s. 577-591.
14. K. Lengner, B. Mewes, W. Orf: *Zur sozialistischen Rationalisierung in wissenschaftlichen Bibliotheken — dargestellt am Beispiel der Reform der Kaufsitzung in der Universitätsbibliothek Leipzig*. „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” 1973 Jg. 87 H. 2 s. 91-98.
15. G. T. Sirotenko: *Zu Fragen der wissenschaftlichen Arbeitsorganisation in der Bibliothek*. „*Zentralblatt für Bibliothekswesen*” 1974 Jg. 88 H. 3 s. 129-146.
16. J. E. Čuparova: *Das Verhältnis der Effektivität einiger Arbeitsprozesse in Bibliotheken zum Grad der Mechanisierung und Automatisierung und der Gebäudestruktur*. „*Bibliothekar*” 1976 Jg. 30 H. 7 s. 454-455.
17. M. Reichelt, D. Schmidmaier: *Erfahrungen aus der Neuerertätigkeit des wissenschaftlichen Informationszentrums der Bergakademie Freiberg*. „*Bibliothekar*” 1976 Jg. 30 H. 7 s. 436-448.
18. N. M. Adeyemi: *Library operations research — purpose, tools, utility and implications for developing libraries*. „*Libri*” 1977 Vol. 27 nr 1 s. 22-30.
19. N. Hunter: *Library management bibliography*. Bradford: MCB Publications 1975.
20. *Developing the librarian as manager*. Eds. G. Wills, Ch. Oldman. Bradford: MCB Publications 1976.
21. Ch. Oldman: *The value of information*. Bradford: MCB Publications 1976.

22. G. E. Evans: *Management techniques for librarians*. New York: Academic Press 1976.
23. P. A. Thomas, V. A. Ward: *An analysis on managerial activities in libraries*. London: Aslib 1974.
24. *The corporate approach to library management*. Proceedings of a one-day conference for chief librarians from local authority and educational institutions, 22 June 1973. Ed. by P. A. Thomas, V. A. Ward. London: Aslib 1974.
25. *Contemporary problems in technical library and information center management*. Ed. by A. Rees. Washington: American Society for Information Science 1974.
26. *Library planning and decision — making systems*. [By] M. Hamburg i in. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press 1974.
27. *Studies in library management*. Ed. G. Holroyd. Vol. 1-2. London: C. Bingley 1972-1975.
28. W. Hienss: *Zur Leitungsstruktur im wissenschaftlichen Bibliothekswesen*. „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 1973 Jg. 20 H. 1 s. 14-23.
29. J. Michalko: *Management by objectives and the academic library*. A critical overview. „The Library Quarterly” 1975 Vol. 45 nr 3 s. 235-252.
30. *Vom Strukturwandel deutscher Hochschulbibliotheken*. Hrsg. von W. Hanenisch, C. Köttelwesch. Frankfurt a. M.: V. Klostermann 1973.
31. K. W. Drozd: *Die Integration von Akzession und Katalogisierung in einer Betriebsabteilung*. „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 1972 Jg. 19 H. 4/5 s. 244-259.
32. J. Pekař: *Uvod do teorie budování organizační struktury knihovny*. „Knihovna” 1975 sv. 9 s. 53-112.
33. R. Emery: *Staff communication in libraries*. London: C. Bingley 1975.
34. M. Ricking, R. E. Booth: *Personnel utilization in libraries*. A systems approach. Chicago: American Library Association in cooperation with the Illinois State Library 1974.
35. *Personalwirtschaftliche Probleme in öffentlichen und wissenschaftlichen Bibliotheken*. Hrsg. R. Funk unter Mitarb. v. E. Branthin. Berlin: Deutscher Bibliotheksverband 1975.
36. P. Durey: *Staff management in university and college libraries*. Oxford: Pergamon Press 1976.

Zbigniew Żmigrodzki

PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA I WYDAWNICTW INFORMACYJNYCH KRAJOWYCH

W niniejszym przeglądzie przeważać będą prace z dziedziny informacji naukowej. Wzrost liczby publikacji z tej dziedziny wiąże się m.in. z modernizacją i usprawnianiem działalności informacyjnej w Polsce. Postępują prace nad budową krajowego zintegrowanego i zautomatyzowanego systemu SINTO. W Zespole Programowania i Organizacji Systemu INTE Centrum INTE opracowano *Projekt ogólny SINTO* [1]. Został on opublikowany jako pierwszy z serii prac dotyczących SINTO. Następne prace zawierać będą rozwinięcie problemów wytyczonych w *Projekcie* oraz omawiać zagadnienia szczegółowe. W *Projekcie* wyodrębniono cztery zasadnicze grupy zagadnień związanych z organizacją i działaniem SINTO i przedstawiono je w kolejnych rozdziałach pracy. W rozdziale pierwszym omówiono zagadnienia ogólne: określono zasięg i zakres działania systemu, zaśb informacji, uczestników i użytkowników systemu, formy obsługi informacyjnej, za-

sady zarządzania i finansowania systemu oraz zasady współpracy międzynarodowej. Rozdział drugi poświęcono strukturze funkcjonalnej SINTO. Scharakteryzowano realizację i funkcje procesu informowania w SINTO a także działanie podsystemów specjalistycznych, dziedzinowo-gałęziowych i terytorialnych. W kolejnym rozdziale przedstawiono organizację procesu informowania: podział prac między informacyjne placówki specjalistyczne wchodzące w skład sieci krajowej, funkcje poszczególnych typów placówek w systemie i zadania jednostek współpracujących z SINTO. Rozdział ostatni określa środki metodyczne i techniczne służące realizacji działalności SINTO.

Postulat wykorzystania w SINTO kilku zautomatyzowanych systemów informacji postawiła w swojej pracy Barbara Stefaniak [2]. Autorka omówiła i zanalizowała piętnaście serwisów informacyjnych zagranicznych i o zasięgu międzynarodowym. Sześć z nich jest już stosowanych (bądź w trakcie wdrażania) w kraju (są to: CAC, INSPEC, ISMEC, PASCAL, MEDLINE, ISI), pozostałe (INIS, AGRIS, BA Previews, FSTA, COMPENDEX, METADEX, ERIC/TAPES, SSCI, BSSH) obejmujące m.in. nauki humanistyczne, biologię i rolnictwo, stanowią propozycję uzupełnienia zakresu tematycznego krajowej sieci SDI i stworzenia w kraju pełniejszej bazy danych. B. Stefaniak przedstawiła też tendencje i kierunki rozwoju systemu Selekttywnej Dystrybucji Informacji.

W systemach informacyjnych poczesne miejsce zajmują tezauryusy. Ich wartość wzrosła wraz z wprowadzeniem automatyzacji. Szczególnie istotna jest rola i zadania tezaursów wielojęzycznych, umożliwiających międzynarodową wymianę informacji naukowej. Opracowuje się je dla wielkich systemów informacyjnych. Zagadnieniem tworzenia tezaursów wielojęzycznych zajęła się Joanna Tomasik-Beck [3]. Celem jej pracy było podanie zasad budowy tezaursów wielojęzycznych, których językiem podstawowym jest język polski. Na wstępie autorka scharakteryzowała kilka już opracowanych i stosowanych tezaursów zagranicznych. W drugiej części pracy przedstawiła metody opracowania tezaursu wielojęzycznego a następnie omówiła relacje występujące w tezaursie i sposoby ustalania odpowiedników jednego pojęcia w kilku językach. Końcowy rozdział poświęciła kontroli przydatności i aktualizacji tezaursu.

Rosnąca rola informacji we współczesnym świecie stwarza potrzeby kształcenia specjalistów usług informacyjnych i przeszkolenia użytkowników w korzystaniu z tych usług. Niżej wymienione podręczniki mogą służyć zarówno jednej jak i drugiej grupie zainteresowanych. Skrypt Wojciecha Piróga [4] jest uaktualnionym wydaniem pracy z 1972 r. Nie wymaga więc omówienia. Praca Barbary Sordylowej [5], będąca również podręcznikiem informacji naukowej, jest adresowana do użytkowników informacji: studentów przygotowujących prace dyplomowe i młodych pracowników nauki. Skrypt obejmuje całokształt zagadnień związanych z teorią i organizacją informacji oraz praktyczną działalnością informacyjną. Oprócz tego podane zostały przykłady form i rodzajów informacji, a także wskazówki do korzystania z konkretnych źródeł informacji. Uzupełnieniem pracy B. Sordylowej jest zestawienie ważniejszych informatorów (encyklopedii, słowników, bibliografii) z kilkunastu dziedzin wiedzy.

W 1974 r. OIN PAN wprowadził nową formę rozpowszechniania i udostępniania informacji opartą na zasadach bibliografii current contents. System opracowany przez OIN PAN opiera się na mikrofilmowym zbiorze materiałów źródłowych. W skład zbioru wchodzi mikrofilmy 1283 czasopism. Kserokopie spisów treści tych czasopism są rozsyłane do zainteresowanych odbiorców, którzy na tej podstawie mogą zamawiać odbitki wybranych artykułów. Założenia, zadania i perspektywy rozwoju systemu mikrofilmowego OIN PAN przedstawia praca Marii Szelegiewicz [6]. Podaje ona również wykaz czasopism objętych systemem.

Jedno z zagadnień współczesnego bibliotekarstwa prezentują materiały II Sym-

pozjum przedstawicieli bibliotek i ośrodków dokumentacji muzycznej krajów socjalistycznych [7]. Sympozjum odbyło się w Katowicach i Krakowie we wrześniu 1976 r. Wzięli w nim udział przedstawiciele placówek muzycznych Polski, Związku Radzieckiego, Węgier, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Bułgarii i Czechosłowacji. Materiały z Sympozjum obejmują 12 referatów. Omówiono w nich osiągnięcia czołowych bibliotek muzycznych i ośrodków dokumentacji muzycznej krajów socjalistycznych oraz wyniki współpracy tych placówek. Wytoczono także dalsze zadania ośrodków muzycznych oraz nowe kierunki współpracy. Problemy polskiego bibliotekarstwa muzycznego prezentowali: Leon Markiewicz, Maria Prokopowicz, Karol Musioł i Krystyna Bielska. Referaty polskie, zgodnie z postanowieniem Sympozjum, zostały opublikowane również w przekładach na język rosyjski i niemiecki, pozostałe — w języku oryginału.

Przyczynkiem do historii bibliotek klasztornych jest praca Stanisława Rybandta [8], który w monografii na temat opactwa cystersów w Rudach sporo miejsca poświęca problematyce kulturalnej, w tym działalności biblioteki i skryptorium. S. Rybandt opisuje więc na podstawie badań zachowanych materiałów źródłowych i licznych opracowań lokalizację biblioteki i jej funkcjonowanie, pochodzenie rękopisów przechowywanych w opactwie, przedstawia chronologię powstania rękopisów, materiały pisarskie i iluminacje zdobiące klasztorne księgi, charakteryzuje także księgozbiór pod względem jego zawartości treściowej. Osobny rozdział poświęca działalności skryptorium, która miała poważny wpływ na pomnażanie księgozbioru biblioteki, oraz pracy warsztatu introligatorskiego.

WYKAZ OMÓWIONYCH PUBLIKACJI

1. *System informacji naukowej, technicznej i organizacyjnej SINTO. Projekt ogólny*. Warszawa: Centrum INTE 1977, 54 s.
2. Barbara Stefaniak: *Przegląd wybranych serwisów informacyjnych na taśmach magnetycznych i propozycje wykorzystania ich w SINTO*. Warszawa: Instytut INTE 1977, 45 s. Prace IINTE 5.
3. Joanna Tomasiak-Beck: *Zasady budowy tezaurusów wielojęzycznych*. Warszawa: Instytut INTE 1977, 53 s. Prace IINTE 7.
4. Wojciech Piróg: *Zagadnienia informacji i dokumentacji naukowej*. Wyd. 2 zm. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1977, 242 s.
5. Barbara Sordylowa: *Podstawowe zagadnienia informacji naukowej*. Kraków: Uniw. Jagielloński 1977, 279 s.
6. Maria Szelegiewicz: *System mikrofizyczny OIN PAN. Zasady działania, Wykaz czasopism*. Warszawa: Ośrodek Informacji Naukowej PAN 1977, 179 s. Prace OIN PAN.
7. *II Sympozjum przedstawicieli bibliotek i ośrodków dokumentacji muzycznej krajów socjalistycznych*. Katowice — Kraków 27-30 IX 1976. Katowice: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Polska Grupa Narodowa Międzynarodowej Federacji Bibliotek Muzycznych, Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Katowice 1977, 253 s.
8. Stanisław Rybandt: *Sredniowieczne opactwo cystersów w Rudach*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1977 (s. 98-147: *Biblioteka klasztorna; s. 148-162: Skryptorium klasztorne. Działalność kancelaryjna*).

Alicja Olejnik

KRONIKA KRAJOWA

POSIEDZENIE PAŃSTWOWEJ RADY BIBLIOTECZNEJ

Dnia 24 stycznia 1978 r. odbyło się posiedzenie Państwowej Rady Bibliotecznej z następującym porządkiem obrad: 1) aktualny stan i perspektywy rozwojowe Biblioteki Narodowej, 2) sprawozdanie z działalności Rady za 1977 r., 3) plan pracy na 1978 r., 4) zatwierdzenie programu obchodów dziesięciolecia Ustawy o bibliotekach.

Z PRAC KOMISJI WYDAWNICTW, INFORMACJI I BIBLIOTEK MNSWiT

Dnia 8 grudnia 1977 r. odbyło się plenarne posiedzenie Komisji Wydawnictw, Informacji i Bibliotek Rady Głównej Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Przedmiotem dyskusji był referat prof. dra hab. Tadeusza Walichnowskiego, dyrektora Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych pt. „Znaczenie archiwów dla potrzeb gospodarki narodowej”.

Dnia 21 listopada 1977 r. odbyło się posiedzenie Podkomisji Informacji i Bibliotek działającej w ramach Komisji Wydawnictw, Informacji i Bibliotek. Przedmiotem obrad był plan pracy Podkomisji na l. 1978-1979 oraz projekt planu specjalizacji zbiorów materiałów bibliotecznych i działalności informacyjnej centralnych bibliotek naukowych. W ramach prac Podkomisji mają być opracowane następujące tematy:

1. Analiza stanu zaopatrzenia w zagraniczną literaturę naukową bibliotek szkół wyższych, ustalenie optymalnych potrzeb finansowania w tym zakresie oraz propozycje zmian w organizacji dystrybucji literatury naukowej;
2. Analiza stanu lokalowego, wyposażenia bibliotek szkół wyższych w sprzęt biblioteczny i urządzenia techniczne oraz opracowanie programu poprawy z określeniem wielkości potrzeb;
3. Analiza potrzeb kadrowych bibliotek i innych placówek informacji. Program kształcenia i doskonalenia pracowników inte;
4. Model funkcjonalno-organizacyjny bibliotek szkoły wyższej w warunkach SINTO ze szczególnym uwzględnieniem problemu mechanizacji i automatyzacji prac bibliotecznych.

PLAN SPECJALIZACJI BIBLIOTEK

Dnia 3 listopada 1977 r. odbyło się w Ministerstwie Kultury i Sztuki spotkanie międzyresortowe, na którym dyrektor generalny Centrum INTE inż. M. Derentowicz

przedstawił projekt planu specjalizacji zbiorów materiałów bibliotecznych. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele resortów nadzorujących sieci biblioteczne oraz przedstawiciele CRZZ, ZG SBP i ZG ZNP.

ZESPÓŁ DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZY BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ MNSWIT

Dnia 2 listopada 1977 r. minister nauki, szkolnictwa wyższego i techniki powołał nowy skład Zespołu, do którego weszli: dr Kazimiera Ankudowicz (Centrum Ustawicznego Kształcenia Bibliotekarzy), prof. dr hab. Jacek Bańkowski (Instytut INTE), doc. dr hab. Halina Chamerska (UW), doc. dr Anna Czekajewska-Jędrusik (UW), prof. dr hab. Maria Dembowska (WSP Olsztyn), doc. dr Henryk Dubowik (WSP Bydgoszcz) — zastępca przewodniczącego, prof. dr hab. Stanisław Grzeszczuk (UJ), doc. dr Adam Jarosz (UŚL), doc. dr hab. Jadwiga Kołodziejaska (Bibl. Nar.), prof. dr hab. Stanisław Kubiak (UAM), mgr Krystyna Kuźmińska (MKiS), doc. dr hab. Krzysztof Migoń (UWr) — przewodniczący, dr Jan Okoń (WSP Kraków), dr Jerzy Steszenko (Centrum INTE). W pracach Zespołu będzie również brała udział — na prawach członka honorowego — prof. dr Helena Więckowska, przewodnicząca Zespołu w l. 1973-1977. Pierwsze posiedzenie Zespołu w nowym składzie odbyło się 10.1.1978 r.

SESJA EGZAMINACYJNA

W dniach 6-9 grudnia 1977 r. w Bibliotece Politechniki Szczecińskiej odbyła się Sesja Komisji Egzaminacyjnej dla Bibliotekarzy Dyplomowanych przy Ministrze Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Do egzaminu przystąpiło 28 osób, spośród których 12 osób reprezentowało biblioteki politechnik.

Tematami pracy pisemnej były (do wyboru): 1) Książka, jej rola i miejsce w kulturze narodowej, 2) Nowoczesna problematyka badawcza w historiografii książki, 3) Rola informacji w badaniach naukowych, 4) Problemy organizacyjne i metodyczne nowoczesnej biblioteki naukowej, 5) Problematyka specjalizacji zbiorów bibliotecznych w Polsce, 6) Mikroformy w bibliotece.

Egzamin ustny został przeprowadzony w dwóch zespołach pod przewodnictwem doc. dra Zbigniewa Jabłońskiego i doc. dr hab. Haliny Chamerskiej. Egzamin z wynikiem pozytywnym zdały 23 osoby.

Najbliższy termin sesji egzaminacyjnej przewidziany jest w kwietniu 1978 r.

SESJA NAUKOWA W POZNANIU

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteka Główna UAM, Komisja Informacji Naukowej PAN — Oddział w Poznaniu oraz Zarząd Okręgu Poznańskiego SBP zorganizowały w dn. 15-16 grudnia 1977 r. sesję naukową nt. „Rola książek i bibliotek w kulturze polskiej XIX i XX wieku”. W czasie obrad plenarnych wygłoszono następujące referaty: Badania nad dziejami książki i bibliotek w XIX i XX wieku w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Warszawskiego (M. Mlewicka), Wrocławskie badania nad zagadnieniami upowszechniania książki w okresie rozbiorów (K. Maleczyńska), Metody badań nad różnymi aspektami funkcji książki i bibliotek w kulturze narodowej (S. Kubiak).

Dalsze obrady odbywały się w trzech sekcjach:

- Metodologia oraz ogólne problemy badań nad dziejami książek i bibliotek,
- Dzieje książek i bibliotek polskich w XIX wieku (ze szczególnym uwzględnieniem rozbiorów),
- Książka i biblioteki w kulturze polskiej po 1918 r. (ze szczególnym uwzględnieniem Polski Ludowej).

KONFERENCJA POŚWIĘCONA BIBLIOTERAPII

W dniach 26-27 października 1977 r. odbyła się we Wrocławiu konferencja nt. „Literatura piękna jako czynnik oddziaływania na zdrowie psychiczne” zorganizowana przez Zarząd Główny SBP oraz Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną im. T. Mikulskiego we Wrocławiu. Wygłoszono następujące referaty: Zakres oddziaływania słowem (J. Rudniański), Biblioterapia jako problem badawczy i praktyczny (J. Trzynałowski), Kompensacyjno-katartyczna funkcja literatury pięknej (J. Rybicki), Oddziaływanie literatury pięknej na czytelnika (M. Trzęsowska), Zastosowanie biblioterapii w psychiatrii (B. T. Stańczak), Biblioterapia w leczeniu przewlekłych psychoz (E. Wysocka, M. Sobczyńska), Funkcje psychoterapeutyczne lektury i możliwości ich wykorzystania w zakładach karnych (A. Chwastek), Opowiadanie i nowela w pracy biblioterapeutycznej (D. Fabian — NRD).

POROZUMIENIE ZG SBP I ZG STOWARZYSZENIA KSIĘGARZY POLSKICH

Dnia 4 stycznia 1978 r. podpisano porozumienie o współpracy obu organizacji. Uwzględniając zadania bibliotekarzy i księgarzy w służbie nauki, kultury, oświaty i gospodarki narodowej postanowiono: 1) podejmować wspólne działania w sprawach dotyczących produkcji wydawniczej i doskonalenia formy książki, 2) doskonalić działalność zmierzającą do upowszechnienia książki, 3) konsultować się wzajemnie w zakresie organizacji i form działalności, 4) inicjować badania w zakresie produkcji i upowszechniania książki, 5) współdziałać na rzecz doskonalenia współpracy bibliotek i księgarń, 6) udzielać sobie wzajemnej pomocy w sprawach doskonalenia zawodowego, 7) troszczyć się o kształtowanie właściwej opinii publicznej w sprawie społecznej roli zawodu bibliotekarza i księgarza, 8) kontynuować wydawanie *Informatora Bibliotekarza i Księgarza* oraz podejmować dalsze wspólne inicjatywy wydawnicze.

ODZNACZENIE BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ M. ST. WARSZAWY

Dnia 14 grudnia 1977 r. Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy obchodziła 70-lecie swojej działalności. W Pałacu Kultury i Nauki odbyła się sesja naukowa oraz wręczenie odznaczeń dla zasłużonych pracowników. Prezydent m. st. Warszawy Jerzy Majewski udekorował 26 osób odznaczeniami państwowymi a wiceminister kultury i sztuki Józef Fajkowski wręczył 40 pracownikom odznaki „Zasłużony działacz kultury”. Biblioteka Publiczna otrzymała z rąk wiceministra oświaty i wychowania Zygmunta Huszczy medal Komisji Edukacji Narodowej. Ponadto 12 pracowników zostało odznaczonych odznakami Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki.

ODZNACZENIE BIBLIOTEKI NARODOWEJ

Dnia 19 grudnia 1977 r. Biblioteka Narodowa została odznaczona Krzyżem Komandorskim z gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, przyznany przez Radę Państwa za szczególne zasługi dla kultury narodowej. Aktu dekoracji dokonał sekretarz KC i I sekretarz KW PZPR Alojzy Karkoszka w obecności zastępcy kierownika Wydziału Kultury KC PZPR Józefa Trzczińskiego i wiceministra kultury i sztuki Józefa Fajkowskiego.

ODZNACZENIE STOWARZYSZENIA BIBLIOTEKARZY POLSKICH

Dnia 21 grudnia 1977 r. sekretarz KC PZPR Andrzej Werblan dokonał dekoracji Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski w uznaniu zasług dla rozwoju polskiego bibliotekarstwa i wkładu w popularyzowanie kultury czytelniczej.

WIZYTA PRZEDSTAWICIELI ZG SBP W NRD

W związku z zawartą umową o współpracy SBP i Stowarzyszenia Bibliotek NRD przedstawiciele ZG SBP kol. Janina Cygańska, I wiceprzewodniczący Stowarzyszenia i kol. Cecylia Duninowa, zastępca sekretarza generalnego, uczestniczyli w dn. 26-27.10.1977 r. w zjeździe sprawozdawczo-wyborczym Stowarzyszenia Bibliotek NRD.

KRONIKA ZAGRANICZNA

MIĘDZYKRAJOWY SYSTEM INFORMACJI W ZAKRESIE NAUK SPOŁECZNYCH

Europejskie Centrum Koordynacji Badań i Dokumentacji w Zakresie Nauk Społecznych (European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences — Vienna Centre) odbyło swą pierwszą konferencję w Moskwie w dn. 22-25.6.1977 r. Organizatorem konferencji był Instytut Informacji Naukowej Nauk Społecznych (Instytut Naucznoej Informacji po Obszczestwienym Naukam). Głównym celem konferencji była wymiana informacji o działalności narodowych ośrodków zajmujących się zagadnieniami informacji i dokumentacji w zakresie nauk społecznych; wyniki konferencji mają stanowić podstawę do stworzenia systemu europejskiego.

Przed konferencją zostały opublikowane, przygotowane uprzednio przez jej uczestników, materiały przedstawiające stan informacji w naukach społecznych w poszczególnych krajach; są one zawarte w publikacji *International Conference on Information and Documentation in Social Sciences, Moscow 1977. Papers* (Moskwa 1977). Tom 2 obejmuje teksty referatów udostępnionych podczas konferencji.

Obrazy koncentrowały się wokół dwóch głównych zagadnień: 1) informacja o działalności ośrodków i organizacji reprezentowanych na konferencji; 2) środki zorganizowania współpracy w dziedzinie informacji w naukach społecznych. Na zakończenie spotkania przyjęto zalecenia dotyczące kierunków działania systemu, m.in. konieczność współpracy z FID, IFLA i ICSSID (International Committee for

Social Sciences, Information and Documentation). Zgodzono się, iż odpowiedzialność za realizację zaleceń będzie spoczywała na Centrum Wiedeńskim.

Druga konferencja w tej dziedzinie odbędzie się w 1978 r. w Polsce, a jej organizatorem będzie Ośrodek Informacji Naukowej PAN. Polski komitet przygotowujący konferencję przekazał Międzynarodowemu Komitetowi Organizacyjnemu w Wiedniu propozycje trzech grup tematów, którym należałoby poświęcić spotkanie. Są to: 1) współpraca przy przygotowywaniu, wymianie i wykorzystaniu materiałów dokumentacyjnych, 2) przygotowanie roboczych spotkań specjalistów, 3) współdziałanie przy opracowywaniu wydawnictw systemu.

*National Library News. National Library
of Canada 1977 Vol. 9 nr 5 s. 25-28
FID News Bulletin 1977 Vol. 27 iss. 10 s. 106-107*

WSPÓLPRACA AMERYKAŃSKO-JAPOŃSKA

Biblioteka Kongresu w Waszyngtonie planuje włączenie do systemu MARC począwszy od 1980 r. informacji bibliograficznych o wszystkich materiałach wpływających z różnych krajów na podstawie amerykańskiego Narodowego Programu Gromadzenia i Katalogowania (National Programm for Acquisitions and Cataloging). Zagadnienie to nie zostało jeszcze rozwiązane w stosunku do materiałów pisanych alfabetami niełacińskimi, w związku z czym powołano specjalną grupę roboczą, która zajmie się tymi sprawami.

Jednocześnie japońska Narodowa Biblioteka Parlamentu (National Diet Library) prowadzi prace nad formatem JAPAN/MARC. Obecnie odbywają się spotkania specjalistów japońskich i amerykańskich zajmujących się rozwiązaniem tego problemu, tak aby JAPAN/MARC był zgodny z formatem UNIMARC. Porozumienie to ma duże znaczenie dla międzynarodowego rozwoju systemów MARC.

International Cataloguing 1977 Vol. 6 nr 4 s. 41

WYMIANA INFORMACJI BIBLIOGRAFICZNYCH W AMERYCE

W ostatnich latach nastąpił szybki rozwój współpracy państw amerykańskich w dziedzinie katalogowania i wymiany informacji bibliograficznych. Obecnie Organizacja Państw Amerykańskich (Organization of American States) przystąpiła do realizacji pierwszego etapu sieci transmisji danych wśród państw Ameryki Łacińskiej. Sieć ta zostanie następnie połączona z systemem Stanów Zjednoczonych i Kanady.

Podstawą wymiany informacji będzie system CALCO (Catalogação Legível em Computador), opracowany przez Brazylijski Instytut Bibliografii i Dokumentacji (Instituto Brasileiro de Bibliografia e Documentação). CALCO jest oparty na systemie MARC. Prace nad dalszym rozwojem CALCO prowadzi Biblioteka Narodowa Brazylii, przede wszystkim w celu zastosowania go w bibliografii narodowej (*Boletim Bibliográfico*). W 1977 r. ukazało się nowe wydanie *Formato CALCO*. (*Monografias e publicações seriadas*). Przewiduje się, że Biblioteka Narodowa obejmie funkcje agencji narodowej ISBN i przystąpi do centralnego druku kart katalogowych, produkcji taśm magnetycznych oraz automatyzacji czynności wewnętrznych Biblioteki. Wszystkie te prace są realizowane przy pomocy Biblioteki Kongresu.

International Cataloguing 1977 Vol. 6 nr 4 s. 45-47

ROZWÓJ SYSTEMU EURONET

Tworzony obecnie przez państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej system EURONET będzie posługiwał się siecią telekomunikacji w celu usprawnienia dostępu do informacji naukowej. Francuskie władze pocztowe, działając z upoważnienia administracji telefonów i telegrafu 9 państw Wspólnoty, podpisały uzupełnienie do umowy z 1975 r. z Komisją Wspólnoty, na podstawie którego administracje te zostają zobowiązane do uruchomienia i obsługi sieci telekomunikacyjnej dla EURONET-u. Rozpoczęcie działania systemu przewidziano na grudzień 1978 r. Siedziba Generalnej Dyrekcji administrującej nim znajduje się w Luksemburgu.

EURONET będzie dysponował wieloma bazami danych, jak np. UK MARC, US MARC, MEDLINE, CAS, INSPEC, AGRIS, SCL.

Information Retrieval and Library Automation 1977 Vol. 13 nr 7 s. 6-8

MIĘDZYNARODOWY SYSTEM INFORMACJI O ARCHITEKTURZE — ARKISYST

Podczas XII Światowego Kongresu Międzynarodowej Unii Architektów (l'Union Internationale des Architectes — UIA), który odbył się w Madrycie w 1975 r., sekcja hiszpańska zaproponowała zorganizowanie międzynarodowego systemu informacji o architekturze. Popierając ten projekt, rząd hiszpański podjął się sfinansowania prac badawczych nad możliwością realizacji takiego systemu. Badaniom patronuje hiszpańskie ministerstwo budownictwa mieszkaniowego, UIA oraz UNESCO.

Powołano zespół, który zajmie się określeniem potrzeb informacyjnych architektów, a także osób odpowiedzialnych za prowadzenie polityki w zakresie budownictwa, prowadzących działalność naukową i pedagogiczną w dziedzinie architektury. Zbada on też zakres działalności organizacji i ośrodków informacyjnych, które powinny zaspokajać te potrzeby, przyczyny występujących obecnie przeszkód w przepływie informacji oraz możliwości poprawy sytuacji. Zaproponuje wreszcie różne formy usług informacyjnych, potrzebnych a jeszcze nie istniejących.

UNISIST 1977 Vol. 5 nr 3 s. 9-10

AUTOMATYZACJA BIBLIOGRAFII NARODOWYCH

Grupa robocza ds. automatyzacji bibliotek fińskich powołana przez Ministerstwo Oświaty przygotowuje obecnie fińską adaptację formatu MARC. FINMARC zostanie wykorzystany przede wszystkim do automatyzacji bibliografii narodowej. Przewiduje się, że pierwsze jej zeszyty opracowane przy użyciu komputera ukażą się w 1978 r.

Szwedzka bibliografia narodowa (*Svenska Bokförteckning*) wprowadziła począwszy od 1977 r. zasady opisu oparte na AACR oraz stosuje ISBD(M), podobnie jak większość bibliotek szwedzkich. Tak więc szwedzki biblioteczny system informacyjny LIBRIS może obecnie tworzyć taśmy magnetyczne dla fotoskładu bibliografii narodowej oraz rozpowszechniać je w kraju i za granicą.

International Cataloguing 1977 Vol. 6 nr 3 s. 28-29

WYDAWNICTWA OTRZYMANE

Wydawnictwa zwarte

Informacja naukowa w systemie szkolnym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały sesji pod red. Stanisława Kubiaka. 4-5.6.1976. Poznań: Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UAM, Komisja Informacji Naukowej Oddziału Poznańskiego PAN 1977.

Karpowicz Andrzej, Spaleniak Wojciech: *Metodyka korzystania z bibliotek.* Przewodnik dla nauczycieli studiujących zaocznie. Poznań: Instytut Kształcenia Nauczycieli 1976.

Lorck Carl B.: *Die Zukunft des Buchgewerbes in Leipzig.* Leipzig: Deutsche Bücherei 1977.

Rost Maritta: *Brecht-Bücher der DDR.* Eine Bibliographie aus Anlass des 80. Geburtstages von Bertold Brecht. Leipzig: Deutsche Bücherei 1977.

Spencer Herbert, Reynolds Linda: *Directional signing and labelling in libraries and museums: a review of current theory and practice.* London: Royal College of Art 1977.

Wydawnictwa ciągłe

Biblioteka Narodowa. *Biuletyn Informacyjny* 1976 nr 1/2

Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 1977 R. 27 nr 1/2

Citate! 1977 R. 26 čís. 11-12, 1978 R. 27 čís. 1

Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1977 Jg. 13

Knižnice a Vedecké Informácie 1977 R. 9 čís. 6

Mitteilungen aus dem Wissenschaftlichen Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik 1977 Jg. 15 H. 7

Zentralkatalog der DDR. Zeitschriften und Serien des Auslandes. Jg. 1971-1973.

Berlin: Staatsbibliothek 1975-1976, 7 wol.

AUTORZY

- Irena BEDNARZ-BRACHEL, mgr — Biblioteka PAN w Warszawie
Barbara BIEŃKOWSKA, doc. dr hab. — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
- Zdzisława BRZOZOWSKA, dr — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
- Radosław CYBULSKI, doc. dr — Biblioteka Narodowa
Anna CZEKAJEWSKA-JĘDRUSIK, doc. dr — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
- Stefan DĄBROWSKI, plk mgr — Centralny Ośrodek Naukowej Informatyki Wojskowej
- Maria DEMBOWSKA, prof. dr hab. — Zakład Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej WSP w Olsztynie
- Jerzy DOBRZYCKI, prof. dr hab. — Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN
Andrzej GAWROŃSKI, mgr — Miejska Biblioteka Publiczna im. L. Waryńskiego w Łodzi
- Janusz KAPUŚCIK, dr — Biblioteka Główna AM w Warszawie
Jadwiga KOŁODZIEJSKA, doc. dr hab. — Biblioteka Narodowa
- Maria LENARTOWICZ, mgr — Biblioteka PAN w Warszawie
Marianna MLEKICKA, dr — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
- Aleksandra NIEMCZYKOWA, dr — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
- Alicja OLEJNIK, mgr — Biblioteka PAN w Warszawie
Janina PELCOWA, dr — Biblioteka PAN w Warszawie
- Helena WIĘCKOWSKA, prof. dr — Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej UW
Józef WOJAKOWSKI, dr — Biblioteka Główna SGGW-AR w Warszawie
- Halina WOLSKA, mgr — Biblioteka Główna Politechniki Częstochowskiej
Zbigniew ZMIGRODZKI, dr — Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
- Kronikę krajową oprac.
Jadwiga KRAJEWSKA, dr — Biblioteka Narodowa
- Kronikę zagraniczną oprac.
Mirosława KOCIĘCKA, mgr — Biblioteka Narodowa
- Tłumaczenia angielskie:
Maria Renata PRAGŁOWSKA-WOYDT — Redakcja *Ruchu Muzycznego*, Warszawa

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

Warunki prenumeraty

Cena prenumeraty rocznej zł 120.—

Cena prenumeraty półrocznej zł 60.—

Prenumeratę na kraj przyjmują Oddziały RSW „Prasa-Książka-Ruch” oraz urzędy pocztowe i doręczyciele — w terminach:

- do 25 listopada na styczeń, I kwartał, I półrocze roku następnego i na cały rok następny,
- do dnia 13 miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty na pozostałe okresy roku bieżącego.

Jednostki gospodarki uspołecznionej, instytucje i organizacje społeczno-polityczne składają zamówienia w miejscowych oddziałach RSW „Prasa-Książka-Ruch”

Zakłady pracy i instytucje w miejscowościach, w których nie ma oddziałów RSW, oraz prenumeratorzy indywidualni zamawiają prenumeratę w urzędach pocztowych lub u doręczycieli.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę która jest o 50% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje RSW „Prasa-Książka-Ruch”, Centrala Kolportażu Prasy i Wydawnictw, ul. Towarowa 28, 00-958 Warszawa, konto PKO nr 1531-71 w terminach podanych dla prenumeraty krajowej.

Sprzedaż numerów bieżących i archiwalnych:

- w Księgarni Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN sprzedaż gotówkowa i wysyłkowa numerów bieżących i archiwalnych; płatność gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym. Adres: OR PAN, Pałac Kultury i Nauki, 00-901 Warszawa, konto PKO 1531-912 I Oddział Warszawa.

Orders for this periodical from abroad can be placed with „Ars Polona” Krakowskie Przedmieście 7, 00-068 Warszawa, Poland or with:

- Kubon & Sagner, Inhaber Otto Sagner, D8 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland,
- Earls court Publications Ltd., 130 Shepherd's Bush Centre, London W12, Great Britain,
- Licosa Commissionaria Sansoni, Via Lamarmora 45, 50 121 Firenze, Italy.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1978.
Nakład: 5000 egz. Objętość: ark. wyd. 14,90, ark. druk. 10 + wkładka 2 ark. druk., ark. A₁-14. Papier druk. sat. kl. IV, 70 g, 70 × 100. Oddano do składu 9 III 1978. Podpisano do druku 1 VII 1978. Druk ukończono w lipcu 1978. Wrocławskie Zakłady Graficzne. Wrocław, ul. Oławska 11. Zam. 1023/78 M-14 Cena zł 30.—